

APOR PÉTER

METAMORPHOSIS
TRANSYLVANIAE

TÉKA

A SOROZATOT SZERKESZTI
BENKŐ SAMU
DEÁK TAMÁS
SZABÓ ATTILA

APOR PÉTER
METAMORPHOSIS
TRANSYLVANIAE

ELŐSZÓVAL
ÉS JEGYZETEKKEL ELLÁTVA
KÓCZIÁNY LÁSZLÓ
A SZÖVEGET GONDOZTA
LŐRINCZY RÉKA



KRITERION KÖNYVKIADÓ ● BUKAREST 1978

A XVII—XVIII. századról szólva, a *theatrum mundi* — színpad ez a világ — Erdélyre vonatkoztatva szinte közhelyként hat; mint valami nagy játéknak, megvannak a maga különféle módon reagáló játékosai, figurái, játékkerete, melyek pillanatonként változnak az események következményeképpen; hol éppen kocsmát, hol szónoklásra alkalmas piac-teret, olykor erdőt, igen sokszor börtönt, más-
kor palotát, templomot vagy harcteret látunk.

A barokk külföldi (olasz, spanyol, ausztriai stb.) eredetű stílusirányzat: a reformációt követően a szétzilált római vallás megújítása szolgálatába szegődött, az egyént kívánta megfékezni, lényeges szerepet szánt a tömegmozgósításnak, részben a szertartások minél változatosabbá tételével, az ünnepélyességgel, az agyonzsúfolt díszítőmotívumokkal, a képzőművészeti alkotások mozgalmasságával. A hitterjesztés céljaira egyaránt felhasználta az iskolákat, főúri udvarokat, falusi csűröket, udvarokat, egyszóval minden helyet, ahol tömeget lehet összecsesdíteni s hatalmas színpaddá varázsolni a világot, királyaival és bolondjaival, szentjeivel és megszállottjaival, csak hogy el tudják mondani a bibliai Sedeciás király, a bolond Markalf, Jézus Krisztus és apostolai, a királlyá tett részeg kovács, a részeges asszony, a dölyfös főúr, a gazdagok asztalánál éhenhaló koldus, a keresztjét hordozó Jézus, a fia halálát sirató Mária és mások életének tragikomédiáját, amelyet a kö-

zönség a saját életéhez a legközelebb érzett (ilyenek voltak a csíksomlyói passiójátékok).

Bevezetőül ezeket azért részleteztük, mert Apor Péter barokkos világa hasonlít a *theatrum mundi*hoz, amit emlékirónk maga is sugallatnak érzett, s műveiben kora élő vagy holt, de mindenképpen emlékezetre méltó alakjait, valamint az egykori és korabeli „kullisszákat“ és az előttük mozgó nagy és kis figurákat mint statisztériát mozgatja, illetve eleveníti meg előttünk.

Szó sincs itt drámáról; inkább csak olyan magról, amelyből egy nagy korabeli nyugati drámaíró művét könnyen kibonthatta volna. De végtére nem fogalmazta meg senki. Nem azért, mert a magyar irodalomnak nem voltak nagyjai, hanem mert nem volt támasza, például a királyi udvarnak olyan fóruma, amely ilyesmire költött volna, mint másutt, ahol hozzáértők és műkedvelők és főleg pénzes emberek támogatták; megragadt az epikában, a historizáló, kopogó tizenkettesek nyűgében, s elsősorban: a siralmas politikai, társadalmi, katonai és gazdasági események mindennap gyötrő igájában.

Erdély végnapjait éli, a „tündérország“ mulékonysága, bizonytalansága egyre nyilvánvalóbb; a lelkekben a jövő balsejtelmei, a függetlenség árnyai csak kísértenek, az egykori dicsőség, múlt felvillan időnként, de a jelen szükségletei visszavonulást, magányt parancsolnak. Engedelmeskedni az égi és a földi uralkodónak, általában pedig a vezető embereknek, ragaszkodni a mindent megma-

gyarázó keresztény morálhoz, a vallás különféle árnyalataihoz.

Széthullófélben van egy patriarkálisnak tekintett társadalom, helyébe társadalmi osztályonként és rétegenként éppen az egyéni érdek, a vallás köntösével álcázott prédációs lép; kegyes frázisokba öltöztetett önzés; és mindennek tetejében egy ragyogó császári korona, illetve tiara fénye sugározza a jogokat és kiváltságokat, ügyeskedés esetén vagyoni előnyöket.

Az erdélyi nemesi társadalom a közjával az előnyt hozó vallási érdekeken túl nem törődik. Bár ez erdélyi nemesi vezető réteg már az előző századokban sem viselte szívén a közjót, most azoknak a keveseknek a száma is megfogyatkozott, akik körül még pezsdült valamelyes művelődési élet. A legvilágosabb, legműveltebb politikus elme, Bethlen Miklós börtönben sínylődik; a következő nemzedék még a külföld útjait rója: Halle, Göttinga, Leyden, Utrecht, Genf, Bécs, Odera-Frankfurt, Párizs, Bazel egyetemem szívja magába a karteziánizmus, coccejanizmus, wolffianizmus eszméit, Leibniz, Newton, Gassendi filozófiáját, hogy a szellemi életben „hasznos“ „nájmódit“ teremtsen.

Mert a „nájmódi“ — Apor szemében — a régivel szemben nem a haladást, hanem a német uralmat, a gondolkodás, szokások, nyelv eltorzulását jelenti, amely ellen észlelhetően, de óvatosan szót emel. Facsaros ésszel a nájmódit és a német elnyomást szinte

feltűnően egynek veszi, s jó néhányszor kell hízelgéssel enyhítenie a nyílt bírálatot.

Mi indíthatta Apor Pétert erre a nosztalgikus emlékezésre? Valóban a gyermekkor mindent megszépítő távlata? Valóban a jelen erkölcsi züllése, a szokások gyors cserélgetése, a nyelv romlása? Vagy talán az a szóval el nem mondható belső emigráció, amely az elnyomásban, csalódásban sokakat tollforgatásra kényszerített, avagy kínzó családi élete, politikai üldöztetése (esetleg rabsága), elidegenedése környezetétől, elszegényedése adta kezébe a tollat? Két tényező feltétlenül változást hozott a nemesek életében: elsősorban a független Erdély Habsburg-hatalom alá kerülése, s ezzel még a látszat-önállóság elvesztése is; másodsorban a kuruc szabadságharc kudarca, amely vagyoniilag és erkölcsileg inkább a nemeseket, városlakókat tépázta meg s tette szolgálattelkűvé, kegylesővé. A jobbágyság, amely a kuruc győzelemtől sorsának javulását mindhiába várta, amit egyébként a bujdosó kurucok ellen a század első felében hozott törvények nagy száma bizonyít, emlékiratot írni nem tudott — ezt a nemes tette —, de lázongott.

A korszakból fennmaradt *emlékiratok*, naplók, jegyzetek, elmélkedések tartalmilag és műfajilag sokfélék: az egyszerű háztartási naplótól a politikai gondolatokat fejtegetőig, az életrajztól a korképig és történelmi értekezésig minden fajtát megtaláljuk az emlékezetnek okáért keletkezett írásoknak. Kétségtelenül a II. Rákóczi Ferenc és a Bethlen

Miklós írásai a legmagasabb szintűek, mint ahogy szerzőik is vezető pozíciót töltöttek be.

Apor Péter ősi, még az első vezérekkel bejött családokból eredeztette családfáját, Erdélyben tehát ősnemesnek számított, aki így „jogosan“ lenézhetette nemcsak a kurtanemeseket, hanem az újonnan felkapaszkodottakat is. Vagyon, politikai karrier, előnyös házasság nem számított neki értéknek, csak a származás.

*Metamorphosis*ában csak nagybátyja, Apor István részesül az őt illető tiszteletben, aki Habsburg-párti, filojezsuita, gyűlöli a protestánsok társaságát, jelentős udvari hivatalokat tölt be, hatalmas vagyont harácsol össze, de néha szívélyes az emberekhez, sőt adakozó is; mindaz, amit unokaöccse és gyámfia a barokk főúrról elképzelt magának. Csak azt felejtí el — többek között — a hálas unokaöcs, hogy ezért a politikai változásokra való gyors reagálásért (katolizálás, fejedelemellenesség, antiprotesztantizmus, jezsuiták támogatása és más tettek) császári jutalmat kapott. Előre kell bocsátanunk, hogy emlékirónk mint ember nem nyeri meg tetzésünket, sőt magatartását, pályafutását helyenként elítéljük, orrunkat fintorgatjuk megjegyzéseire, „históriáira“, általában világnézeti megnyilatkozásaira, és megállapítjuk: hová torzult a nemességben a keresztény emberszeretet, szolidaritás.

Aport olvasva, a változások méreteit érzékeljük. Egy századdal előbb a nagy refor-

mátor és a keresztény erkölcsök védelmezője, Magyar István, még prédikációjában is megbélyegezte a nemességet: „Az fejedelmek és urak gondviseletlenek. Az magistrátusoknak is kell csak a jóllakás, henyélés, perpatvar, kevélység, irigység és sok gonoszság. [...] A vitézlő nép — amely a töröktől védi a népet — [...] kóborol, dúl, foszt és minden latorságot cselekszik. [...] A városbeliek, falubeliek, kereskedők és messteremberek sem jobbak, ők is fősvények és álnokok, [...] nézd el immár a törvénytevőket, írástudókat, prédikátorokat és notáriusokat; ajándékban telhetetlenek...” És amit Magyar itt kimond, azt a XVIII. században is meg lehet ismételni. De miért is nem, mikor kegyes szavakkal, nyomatékosan hangoztatja az ellenreformátor Pázmány Péter: „... a gazdagoknak nagyobb szükségük van a szegényekre, mert ezek a földdel bánnak, a baromtartásban fáradnak, ruhákat, házakat, ételeket, italokat készítenek, a föld gyomrából aranyat, ezüstöt vájnak, és pénzzé verik. Egyszóval a gazdagoknak semmijük se volna, ha a szegényektől nem volna...” Eddig igaza van Pázmánynak: a főúr vagyona és a belőle származó előnyök a szegények (jobbágyok, szolgák, mesterek stb.) munkájából származnak — tehát nélkülözhetetlen tagjai a társadalomnak. Viszont a vallás vigaszával csitítja a szegényeket: „Ha azon munkával aranyat áshatsz, amellyel ganéjzt, ne nézz a külső fizetésre. És amikor dolgozni

kezdesz és amikor kifáradott vagy, emeld fel Istenhez lelkedet, s mondd azt szívedben: [...] megeleégsem és megnyugszom...“

•

Apor életének főműve a *Metamorphosis Transylvaniae* emlékirás.

A napló, az önéletrajz, a vallomás, a történelmi események kronologikus összefoglalása — bizonyos mértékig — mindig a világirodalom s — ne hagyjuk ki — az erdélyi magyar irodalom problematikus műfaja volt. Tartalmilag még ment-ment a besorolás, de műfajilag mind újabb nehézségek bukkantak fel. Mert lehetett egy írást egy érdekes élet eseményeinek adatait felsoroló krónikának tartani, de úgy is lehetett tekinteni — különösen a szubjektív részek miatt —, mint egy tétovázó egyéniség önmaga előtt való őszinte megszólalását. Néha az egyén lelki gazdagsága tárulkozik ki ezekben az írásokban, mégpedig a lélek rezdüléseinek finom rajzával, őszinte boncolgatásával (mint Árva Bethlen Kata esetében); olykor ítélőszék elé terjesztett önvédelemnek tűnik az írásmű (mint Bethlen Miklósnál); más esetben hivatali tisztviselők irodalmi érték nélküli, száraz információit tartalmazzák, de tartalmuknál fogva ezek is értékes összegezesek (Halmágyi István); néha nagy történelmi eseményeket látott politikusok elmélkednek a történelemről (Rákóczi Ferenc, Bethlen Miklós); utoljára pedig szóljunk azoknak a magukra maradt öregeknek mesélgetéséről, his-

torizálgató emlékeiről, akik magányukban anekdotákkal, ellesett történelmi intimitások, szokások kitergetésével erkölcsi vagy történelmi tanítást akarnak hagyományozni a „maradvák“-nak (mint Hermányi Dienes József, Kovásznai Sándor, Rettegi György és — szerzőnk). Ez utóbbiak, bár irodalmi értékük nem mindenütt egyenletes, világnézeti állásfoglalásuk nem minden esetben jelent újat, sőt lehet néha határozottan retrográd, mégis apróságaival, a történelem által nem, csak baráti körben ismeretes mozzanataival nagy segítséget nyújthatnak a következő korok történetíróinak (Hermányi Dienes, Apor, Kovásznai Sándor), aminthogy elbeszélő stílusukkal a XIX. század eleji magyar nemesi szépprózának — mondhatjuk — alapot vetettek.

Ez utóbbiak közé sorolhatjuk szerzőnket. Atyja, *Apor János*, még fia születésének évében, 1676-ban meghalt. Az árvát nagybátyja, *István* nevelte, akitől öccse számos vonást örökölt: a hivatali történetést, Habsburg-pártiságot, vakbuzgó katolicizmust, harácsolási ösztönt, egyáltalán mindazokat a szokásokat, amelyek a hanyatló korok emberét a „szerencse“ emberévé készítik elő. Az emlékiró szerint — különösen Kolozsvárott — a korra jellemző módon valóságos protestáns mágnásfi gyülekezet hallgatta a jezsuita páterek előadásait, akiknek számos úrfi-tanulójuk — ha éppen nem tanult, biliárdozott, sőt még kártyázhatott is. A tantárgyak nagyobb részét a teológia függvényei-

ként élettelenek és gyakorlatiatlanok voltak; a tanulók sokat nem is tanultak. Még a Pázmány alapította nagyszombati egyetem diákjai sem erőltethették meg magukat, amint Apor általános műveltségi szintjéből (bár filozófiai és jogi magisteri fokozatot nyert); világnézeti megnyilatkozásaiból kitűnik.

Az egyetlen tudományág — vallási türelméből következtetve —, amely láthatóan befolyásolta Apor világnézetét: a *wolffianizmus* lehetett, amelynek nagyszombati híveiről nem tudunk, de igen a bécsiekről, pestiekről és főleg az erdélyi Wolff-tanítványról, Leibniz hívéről, egy ideig Apor munkatársáról, *Lázár János*ról, aki a protestáns iskolák számára már lefordította és taníttatta Wolff matematikai, fizikai (akkor ezek a tantárgyak még a filozófiához tartoztak) műveit, és ha Lázár nem is volt ugyan híve a Leibniz által hirdetett „oekomenizmusnak“, vallási egységtörekvésnek, de feltétlenül elősegítette a türelem diadalát — még a császárnő, *Mária Terézia* bigott katolicizmusa és a saját, az ország kudarcai ellenére is.

Azért kell erről beszélnünk, mert az általában maradi nézeteket valló s valláserkölcsei prédikációkat tartó Apornál teljesen szokatlannak tűnik a vegyes házasságokkal szemben mutatott türelmessége, az öreg Apafiné Bornemisza Annának és Teleki Mihálynak elítélése, akik gyűlölték a katolikusokat: „Azon fejedelemasszony előtt nagyobb becsülete volt egy kutyának, mint egy katolikus embernek...“ — jellemzi őt Apor. Egyoldalú-

ságára viszont ennek fordítottja érvényes: egy szót sem szól a katolikus hatalomnak Erdélybe telepedése utáni erőszakosságairól.

Ezen a magatartásbeli sajátosságon annál inkább csodálkoznunk kell, mivel — ismerve őt — nem lehet Apor önálló álláspontja; valamilyen forrásra kell visszavezetnünk. Emellett van Apor életének néhány olyan nem egyházas, sőt, mondhatnók, a XVI. századi rablólovagokra emlékeztető mozzanata, amely miatt ismét csodálkozhatunk rajta. Az ország legkatolikusabb iskolájában végezni és utána zavaros válási ügyekbe bonyolódni, templomot rabolni, egy egész egyházmegye klérusával összepörölni — valahogy nem mindennapi tünet. A középkori oligarchák „majd megmutatom én“ hatalmi mámoráé volna?

Erőltetett házassága *Kálnoki Borbálával* — amelyből tizenkét gyermek született, s amely korántsem a „szentség“ jegyét viselte magán — 27 év után felbomlott. Válási ügye, százfelé küldött aktái mindegyre a kánonjogi hatóságok előtt szerepeltek, s még inkább a szájakon. „Örökké háborúságban élttem a feleségemmel — vallja —, soha csendes életem nem volt.“ (Kivéve amikor Bécsben vagy Kolozsvárott tartózkodott.) Pedig mint jogi doktornak minden lehetősége megvolt a paragrafusok és artikulások csűrészavarására.

Jogi ismereteit általában családi életében kamatoztathatta. Mind József fiának, mind Anna leányának szüksége is volt rá. Fia a

boszorkányságáról híres altorjai Benkő An-
nát akarta nőül; de a háromszéki papi testü-
let a leányt elmarasztalta, sőt egy időre a
károly(gyula)fehérvári börtönbe zárták, s így
a szerelemnek vége szakadt. Leánya, Apor
Anna, a híres Simonyi óbesterhez ment fe-
leségül, de a hosszú katonáskodás idején a
házastársak elhidegültek egymástól, óbester
uram is más asszonyt választott magának,
amiért az egyházi és katonai hatóságok előtt
kellett vallomást tennie, míg végül ügyét vá-
lóperre alkalmasnak nyilvánították.

A magányos Apor Péter *Metamorphosisá-*
nak versbe szedett változatából még sok min-
den kiderül: küzdelme a családdal, amely
megvádolta István bátyja hatalmas vagy-
nának elherdálásával, s csak nehezen tudta
1740-ben ennek ellenkezőjét bebizonyítani;
vád érte, hogy kirabolta a kézdiszentléleki
templomot, amit azzal utasított vissza, hogy
csak tulajdon kincseit hozta vissza; birtokán
többször pusztított tűz; 1717-ben a tatárok
elhajtották marháit; jobbágyai megölték
tisztartóját; összeférhetetlensége (feltehe-
tően) elszigetelte társaságától, és öregkorá-
ban már csak arra törekedett, hogy mint bíró
tisztába tegye örökségét az utódok számára.

Majdnem teljes vakságban, a család által
kifosztva, teljes nincstelenségben halt meg.

Műve verses változatának utolsó soraiban:

Könyves szemmel írom s avval olvashatod,
Vétek nélkül lehet hogy szenvedned, látod,
Keserves példámat magad is szánhatod

— írja ezt, aki élete végén bizonygatta, hogy vagyona még szinte fele az ország adójának. Talán ezt is éppoly túlzásnak kell tekintenünk, mint számos más állítását.

Amit akarunk, el is hisszük, különösen ha egyoldalúan nézzük a világot. Apor Péternek például — ahogy Pázmány Péter tanította — természetes volt a szolgák és az urak mennyből felosztott kettős világa. Az uraknál: lakomák, menyegzők, látogatások, öltözködés, pompás edénykészlet, választékos tállalás, sőt a rangnak megfelelő ünnepélyes temetés. A főúrnak kastélyához méltó sírbolt is járult, papi sereglet, deákok dicshimnuszja vagy magának a püspöknek a beszéde kísérte utolsó útjára; gyorsan széthulló porainak művészi, kívül bronz, márvány, tölgy, belül selyemmel bélelt „örök“ fekvőhely, díszruha, ékszer jutottak.

A szegény boldogságát éppen a ritka ünnepekre alapozza Apor: együgyű mulatságaik (locsolás, aprószentekelés, ökörsütés) lehetnek, sokaknak még a jóízű káromkodásból is rész jutott. Egyesek közülük, az ügyesek — Apor méltatlankodó megjegyzéseitől kísérve ugyan — váratlanul a magasba emelkedtek, az ősi famíliákba házasodhattak, címert kaptak s jószágot. A gazdagok életének felsorolásában határozottan pozitívnak kell tekintenünk azt, amit a régi egyszerűségről, közvetlenségről ír — s amely olyannyira különbözött Bécs, Prága urainak és szolgálinak kapcsolatától, hogy nem csoda, ha az író háborog rajta, illetve a külföldet jártak maj-

molását, az esztelen költekezést, a régi erkölcs és az anyagi szint romlása okának tekinti. Valóban, a drága selymek, bőrök, étkezőkészletek, hintók, ékszerek, piperecikkek óriási összegeket vittek ki az országból, amely felejteni látszott a régi mesterek ötvösművészetét, szőrmekészítését, lószerszámremekeit, még a jelesebb mezőgazdasági termékek előállítására és kivitele is — mint a hízott ököré, lóé, búzáé és boré, fáé és viaszé — visszaesett, sőt a nyugati államokban feledésbe merülni látszott egykori jó hírük. A szultán adójába járó nehéz százezreket és ajándékokat elviselte a XVII. század, de a XVIII. század közepén az egyre értéktelenedő másfél százezer forintot már nyögte az ország, főleg a jobbagység, amely alacsony színvonalú termelési eszközeivel, elmaradott gazdasági ismereteivel, urai kapzsisága miatt szinte képtelen volt pénzhez jutni. Itt kapjuk újra tódításon, az uralkodóház iránti hízgelgésen Apor Péter uramat: „Bizony nem a császár adója szűkíti Erdélyben a pénzt, hanem feleségetekre, leányotokra való haszontalan cifrázás.” Ez komoly kijelentés, politikai véleménynyilvánítás, még ha iróniával ismétli is ugyanezt: „A régi, egyszerű divat helyett [elsősorban persze az asszonyokra érti] — gyolcsrokolyának, selyempántlikának híre sem volt közöttük — most sok asszony, leány, akiknek atyjok vagy férjek házában nincsen egy falat kenyerek, mégis cifra az mente, gyolcs az rokolya, drága az párta, az asszonyoknak aranyos szegélyű gyenge pa-

tyolat.“ És most ismét következik az arisztokratikus udvaronc tanítása: „Jobb volna, amit erre költenek, adnák a portióban...“, vagyis a császári katonaság ellátására.

A magányában írogató Apor Péter genealógiai téren is szívesen összegezte ismereteit. A *Lusus mundiban* (A világ játéka) családjá történetét komponálja meg latinul. A nemesi famíliákról szóló verses nemzedéktörténete két részben: a *Syllabus mortuorum*, az életből már eltávozott, és a *Syntagma et syllabus vivorum* a még élő nemesek magyar versben írt névsorát adja. A *Synopsis mutatonum* (A változások összképe) az életrajz és száraz krónika vegyülete, a *Metamorphosis* elődjének tekinthető, de amely a szerző születésétől 1748-ig foglalja össze az eseményeket, helyyel-közzel sok értékes történelmi-társadalmi adatot nyújtva. Ugyanez mondható el levelezéséről, végrendeleteiről is. A *Metamorphosison* kívül azonban sem irodalmilag, sem más téren értékesebbet nem alkotott, úgyhogy ezt tekinthetjük élete főművének (a verses változatra még szót sem érdemes vesztegetni). Ő maga is legtöbbször a *Metamorphosist* tartotta, díszkötéses példányát a guberniumnak átok terhe alatt őrizetére bízta, hogy „*gondolkodjanak*“ — mondja a zárószavakban: „... az elkövetkezendő negyvenkilenc esztendő az míg elfogy, ha úgy foly az erdélyi dolog az nájmódi, újmódi, rosszmódi szerint... azokban, az melyek még most folynak, semmit az te ma-

radvád úgy nem folytat, ... azért íránk, hogy midőn azok is lassan elmúlnak, mégis az maradváink emlékezzenek meg régi alá-
zatos együgyűségiben Erdélynek gazdagsá-
gáról és az nájmódi mellett való koldussá-
gáról...“

Ami elsőnek meglepi a mai olvasót, s valóban meggondolkoztatja, az, ami igazában nem volt Apor művének a célja, s mégis elérte, s amit egy mai méltatója, Tóth Gyula így fogalmaz meg: „Apor művei szociográfiai jellegűek, aprólékos realizmussal, a valóság hű leírásával számolnak be korának számtalan társadalom- és művelődés-történeti, néprajzi és nyelvi jelenségéről.“

Ezek a tulajdonságai a XVIII. századi emlékiratok legjobbjai közé emelik a *Metamorphosist*; nem beszélve egy másik jelességről: nyelvről és stílusáról. Illés Endre talá-
lóan jellemzi Aport: „...vén reakciós volt — írja róla —, a nemesi patriarkalizmus képviselője, együgyű moralista, boldogságon és boldoguláson csak saját jólétét értette, igazából művelt sem volt, Bethlen Gábor Erdélyét csak mások meséiből ismerte...“
De: „...mégis... ahányszor kezembe kerül a *Metamorphosis*... gyönyörködve olvasom. Milyen határozott az érvelése! Milyen tiszta, erős szívhangjai vannak a magyar nyelvnek!“ Ebben nagy szerepe lehet a székely nyelvjárásnak, amelyet Mikes is megőrzött távozása után évtizedekkel írt leveleiben. Jellemzője ennek a nyelvnek a sajátos mondatalkotás, jelzőhasználat, mese-

szövéis, találó szó beillesztése; a humor, amelyet a társas összejövetelek csak elmélyítettek. A lakoma utáni beszélgetések, a fonók, kukorica- vagy tollufosztások, általában az úri vagy akár a népi összejövetelek mindig jó alkalmak voltak a kacagtató szó-párbajokra, a mindenkit lekötő kis históriák, mondhatnók anekdoták, furcsaságok előadására. Apor nagy *anekdota-kedvelő*: szívesen időzik olyan részleteknél, mint II. Apafi Mihály házassága és annak sok mozzanata; I. Apafi és fogarasi darabontjainak lerészegedése; a pakulár és a szerelmes kisasszony házassága; a barát és a kofa szóváltása; Cserei János lengyel borospohara; Teleki és a kristályok; Rabutin a Bánffy lány gyalui esküvőjén; Petki István és a csíki asszonyok és a többi, szinte már novellává, életképpé kerekedő történet. Teljesen a következő század stílusára emlékeztet az utazás, a búcsúzkodás reális leírása, a vajas ételek hatásának méltatása a társasági csevegés jókedélyével. Még az asszonyok iránti megvetését is feloldja humora: amikor a hirtelen özvegygé lett és bánatába belehalt feleség anekdotáját meséli el, epésen megjegyzi: „Vajon hány asszonymak hasadna meg a szíve Erdélyben ilyen módon az ura halálán?” Ugyanakkor ki kell emelnünk nyelvtisztító érdemeit is: Kazinczy Ferencék előtt szinte egy századdal puristának nevezhetjük. A német főhivatalnokok és tisztek beszivárgását nagyfokú nyelvromlás követte; Apor gunyoros szó-kifacsarásaival nevetségessé teszi és üldözi a németes vagy latinból (különösen

a jogi nyelvbe) betört szavakat, sőt a köznyelv védelmében megörökíti számunkra a „tiszteességes“ káromkodásokat, tájnyelvi szavakat. Műve értékei közé sorolhatjuk humort, amelyet maga is annyira tart, hogy egy anekdotasorozata végére odateszi: „...ha meglészen [ti. a szerencsés végződés], akkor Erdély is régi boldogságára és gazdagságára visszatérhet...“

Ez a nyilvánvaló ellentmondás (ti. a Habsburg-pártisága és egyben ragaszkodása a fedelmi Erdélyhez) volt Apor élete nagy tévedése, s ez okozza írásaival szemben is olykor-olykor felébredő ellenszenvünket. De azért élvezettel olvassuk.

KÓCZIÁNY LÁSZLÓ

METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE

azaz

**Erdélynek régi együgyű alázatos idejében
való gazdagságából e mostani kevély,
Cifra, felfordult állapotjában koldusságra
való változása.**

**Melyen amint életében sohasem kapott,
Hanem Erdélynek régi alázatos
együgyűségében
holtig megmaradott,**

**Úgy a következő maradváinak örökös
emlékezetire írt le**

**Hazája felfordult állapotján szánakodó
igaz hazafia és gyökeres székely**

BÁRÓ ALTORJAI APOR PÉTER

végezte pedig el munkáját

**az 1736. és életének 60-dik esztendejében,
alsótorjai udvarházánál.**

ET HAEC MEMINISSE JUVABIT

METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE

avagy

**Az erdélyi régi szokások és rendtartások,
Az kik voltak s múltanak, s újak származtanak**

ELSŐ CIKKELY

OKA EZEN IRÁSNAK

Kedves maradváink! Ezen régi erdélyi módot és szokást sokat gondolkodtam, ha deákul írjam-e le vagy magyarul. Végtére, hogy tisztábban és értelmesebben az dolgot kitehessem, és maradváink is jobban megérthessék, eltökélém magamban, hogy magyarul írjam.

Oka pedig ezen írásomnak az, hogy mivel ab anno 1687, az mely esztendőben az német legelsőbben bejöve, azoltától fogva látom minden esztendőben új-új mód, avagy amint az német mondja, *nájmódi* vagyon, úgyhogy mentől inkább szegényedünk, annál nagyobb titulusra és cifrább paszamántos köntösökre vágyunk, és már az atyáink szokott eledelit meg sem ehetjük, hacsak német szakácsunk nincsen, és különbnél különbféle drága étkeket nem főz; hogy azért azon időbeli bécsi szokás, az melyben az mint másutt is írák, más munkában, midőn *erat pingvis-simus vitulus et rarissimus titulus*, maradváinknál éppen feledékenységben ne menjen, az mi kevés eszembe jut, leírom.

MÁSODIK CIKKELY

AZ TITULUSOKRÓL

És hogy az titulusról kezdjem el, értettem az régi emberektől, ugyan az kik közelebb érték az Székely Mojzes veszedelmit Brassónál, hogy midőn Báthori Zsigmond fejedelem resignálta volna Rudolphus császárnak Erdélyt, akkor is a titulus úgy megszaporozott volt, hogy midőn Székely Mojzes hadaival együtt elveszett volna az Barcán, csak egy szántóföldön tizennégy gróf és nagyságos úr teste feküdt; succedálván pedig Bocskai István és Rákóczi Zsigmond s az több fejedelmek, az tartotta magát boldognak, az ki az nagyságos nevet letehetette, az mint hogy most is sok méltóságos famíliáknak régi diplomája az ládában vagyon. Gyermekkoromban pedig úgy megfogyott vala az nagyságos név Erdélyben, hogy gróf több nem vala keresztszegi Csáky Lászlónál, nagyságos urak pedig voltak ezek: Haller Pál és János testvér atyafiak, Haller György, Bánfi György (ennek az apjának, Bánfi Dienesnek, Leopoldus császár adta volt a báróságot), Gyulaffi László, Kornis Gáspár, Kemény János, László és Simon testvératyafiak, Wesselényi Pál, Serédi Benedek és Orlai Miklós, de ez magyarországi úr volt.

Legelsőbben azért Leopoldus császár érdemre adá az római sz. birodalombéli grófi titulust széki Teleki Mihálynak, az ország generálisának, több sok kegyelmességivel egyetemben, azért, hogy az kereszténység

győzedelmes lévén az pogányságon, Erdélyt vér nélkül az magyar korona alá visszaszerzé. Azután gróffá lőn Pekri Lőrinc, azután rátóthi Gyulaffi László; bárókká lőnek altorjai Apor István és zabolai Mikes Mihály; Apor István penig soha nem sollicitálta, hanem sok érdemeiért mind az egyházi, mind az vitézi személyek recommendálták Leopoldus császárnak. Magam felől is igaz lélekkel írom, sohasem kértem, hanem az Jézus társaságából amaz nagy ember, az ki az Apor-háznak nagy oltalma vala, Hevenyesi Gábor szerzette. Azután két esztendővel grófokká lőnek losonczi Bánfi György, az gubernátor, és az Bethlen-ház; ugyanakkor Bethlen Miklós, az erdélyi főkancellárius szerzette meg híre nélkül altorjai Apor Istvánnak az grófságot; ismét grófokká lőnek köröspataki Kálnoki Sámuel és zabolai Mikes Mihály, Petki Dávid; Száva Mihály ugyanaz tájban lőn báróvá; nem sokkal az Rákóczi Ferenc motusa előtt resuscitálták az Jósika família régi baronátusságát. És ezek voltak az grófok és bárók az Rákóczi Ferenc fejedelem motusáig; azon motus után mennyi báró, mennyi gróf lett, hosszú volna leírni, mert teli vélek az ország; azt az egyet írom csak, hogy az mennyin vagyunk grófok és bárók, hogy ha úgy viselnők az grófságot és báróságot, mint az régi magyarok viselték, egész Erdély elég nem volna, hogy titulusunknak megfelelhettünk. Gróf vala hajdan Zápolyai János, de negyven kővára vala az magyar korona alatt; gróf vala Ho-

monnai Bálint, de fel mér vala tenni hadakozásból az erdélyi fejedelemmel; grófok valának az Báthoriak, de egész táborokat állítanak vala fel; gróf vala Rhédei Ferenc, az ki az máramarosi domíniumot bírta, mert egy szolgájának száz ház jobbágyot ajándékozott — de most olyan grófok is vagynak némelyek Erdélyben, hogy ha száz ház jobbágyot elajándékozna, alig maradna ötven magának —, azonkívül hintókra s aranyos kardokra fizet vala az udvari népének; ma sok báró vagyon Erdélyben, az kik magoknak is egy-két hintót alig tudnak tartani; nemhogy hintóra s aranyos kardra fizetnének, hanem két-három rongyos szolgálival alig kosznak. Régenten az grófok és bárók az igen régi famíliákból voltak; szégyenlem az nevit leírni, az kinek az apja vagy nagyapja az eke szarvát fogta, és robotára az földesúrnak bejárt, mert olyan bárónk is vagyon. Noha az atyámmal egytestvér volt gróf Apor István, de hízelkedés nélkül írom, ő is igazán viseli vala az grófságot; mert mindennap rendszerint kijáró ezüstitála nyolcvannyolc volt s ugyanannyi ezüstitángyéra, azok pedig oly vastagok voltak, mint az óntalak, tángyérok; magának s feleséginek aranykalánokat adtak be asztalhoz, tángyérokat pedig négyszegre csinált és kétujjnyira megaranyozott ezüstitángyérokat. Ezüstből való borhűtője volt nagy öreg, egy hatesztendő gyermekét megfereszthettek volna benne; kül-belől egy tenyérnyiig aranyos volt, melyet is Bécsből háromezer német forinttal

hozott volt. Sok helyeken lévén Erdélyben jószága, vetettek el maga oeconomiájában ötezerháromszáz köből őszbúzát; bora sok helyeken annyi lett, egynéhány ezer vederrel volt, abból pedig minden esztendőben nemcsak az mostohafiának, Korda Zsigmondnak, és altorjai ágon Apor famíliából való atyafiainak, hanem a mellette való elévaló szolgálinak negyven-ötven egész negyvenes hordó borokat elajándékozott. Sz. Jakab nevű, Mezőségen lévő faluja mellett legeltetvén szarvasmarháit és ménésit, Boduc nevű szénafüvön, ősszel kiment oda, eléhajtatván marháit és ménésit, megnézte, tizen-nyolc s húsz szép gyermeklovakat elajándékozott az szolgálinak, olyanokat, hogy hatvan, néha nyolcvan forintokon eladták. Medgyesi Sz. Margit asszony napi sokadalomban, ha csak egészsége volt, esztendőnként elment, mert ott tett számot az kereskedő emberekkel, kik feles pénzivei adósok voltak; akkor felhozott öt-hat vég angliai posztót, ajándékon úgy osztogatta el atyafiainak, szolgálinak, kinek hét singet, azaz egész köntösre valót, kinek egy mentére, kinek egy dolmánra, nadrágra valót. Három vagy négy holnapig viselt egy rendbeli köntöst, azalatt behívatta valamelyik elé való szolgálját, azt az egész köntöst, mentét, mely rókatorokkal volt bérelve, dolmánt, nadrágot, nusztyos süvegét, az mint maga viselte, néha az selyem-övet is, melyet azon köntössel viselt, egészen mind odaajándékozta. Continuus szolgálai pedig praeter propter legalább mindenkor

volt nyolcvan, s néha száz is; azoknak csak készpénz fizetések, ha jól reá emlékezem, esztendőnként négyezerhatszáz-egynéhány forint volt, azonkívül az köntösnek való angliai, fajlandis, landis kétszer ványolt posztó; az fizetéseket mindenkor Sz. Jánosnapban felit, az más felit karácsonban egy pénzig megfizették; azonkívül az lovas szolgálóra széna, abrak az lovoknak; tizenöt szolgálója meg volt continuus, kinek-kinek százszáz forint az fizetése, azonkívül hét-hét sing posztó; úgy hasonlóképpen három trombitást tartott, azoknak is annyi volt az fizetések, s napjában három ejtel bor; a többinek kinek nyolcvan, kinek hatvan forint, lovas inasoknak negyven, étékfogóknak harminc, kocsisoknak tizenkettő, fellajtároknak hat; efelett mindeneknek juxta statum et conditionem posztó köntösnek és csizma. Néha annyi sok számú cseléd volt, mégis oly bőven főztek mind ebédre, vacsorára, mind helyben, mind úton, mikor vendégi nem voltak is, hosszú asztalra, soha nem tudták consumálni az sok jó magyar módon főtt étket, hanem tálastul adták az agaraknak, kopóknak. Mikor ebéd, vacsora ideje volt, egy kis harang volt felcsinálva az konyha előtt, az konyhamester azzal csengett, úgy gyűltek mindenfelől elé az sok szolgálók, alig fértek el az ebédlőpalotában, noha oda kocsisok, fellajtárok, lovászok, szakácsok, szakácsinasok, hajdúk, darabantok s több efféle alávaló szolgálók bé nem jöttenek. Most utoljára az németek kedviért tartott

híres német szakácsot is, kinek az fizetése volt száz német forint, hét sing fajlandis posztó, csizma, két negyvenes bora, tizenkét köből búzája, három köver sertése, azonkívül kása s borsó s efféle. Csak az egy kecei jószágában tizennyolc rendbeli béresszekeret tartott, hat-hat ökörrel, azok mellett harminchat béres; hosszan a Maros mellett volt csinálva az ököristállója; mikor kihajtották az Marosra itatni, azt tudtad volna, hogy egy falu ökreit hajtották oda. Azonkívül az káplánynak úri fizetése, köntöse; az asszony kálvinista lévén, az asszony prédikátorának hasonlóképpen. A testamentumának az egy Bethlen Gábor fejedelem testamentumán kívül párját Erdélyben nem hallottad; mert csak ad pias causas testált százhúszezer forintot, azonkívül feleséginek, atyafiainak és másoknak azon summánál sokkal többet. Hátha minden bonumi megmaradtak volna; de a Tököly Imre és Rákóczi Ferenc fejedelmek motusival közel vallott annyi kárt, mint az említett kincse volt, mely kincse ha megmaradhatott volna, bezzeg ma urak volnának az maradvái. Keveset írtam, mivel atyafia vagyok; bizonynyal írom, hogy sokkal tovább gondolkozzál, kedves olvasóm.

HARMADIK CIKKELY

AZ VENDEGSÉGRŐL ÉS EBÉDRŐL ÉS VACSORÁRŐL

Az titulusról lépünk által az vendégségekre és ebédekre s vacsorákra. Legelsőbbben is reggeli kávé, herbathé, csokolátának híre

sem vala; ha valakinek azt mondottad volna: *kell-e kávé*, talám azt értette volna, hogy állj el mellőle; ha *kell-e thé*, talám azt tudta volna, hogy tezed; ha csokolátaival kínáltál volna valakit, talám azt tudta volna, ha tudta volna, hol volna Kacsulátafalva Fogarasföldin, hogy az kucsulási patakból kínálsz; ha valakit kínáltál volna rosólyissal, talám azt gondolta volna, hogy napfeljötté előtt harmatot szedtél, s avval kínálsz, avagy rozsból is sült kenyérrrel kínálsz. Híre sem vala ezeknek az régi időkben, hanem Brassóban főzték a fahéjvizet, azon kívül az reggeli italt hívták aquavitának, vagy tiszta égettbort ittanak, honnan is az úrasszonyok apró pincetokokban, úgy az nemes- és főasszonyok is úgy kínálták, s kivált az idegen embert. Vagy penig égettbort töltvén tálban, azt megmézelték, egy vagy két fügét vagy egynehány szem malosaszőlőt tettek köziben, meggyújtották az égettbort, s úgy keverték az tálban kalánnal, azután megoltván az tüzet, azt itták, az fügét utána ették. Az férfiak reggeli ital gyanánt jó finom édes-csípős ürmösbort is ittanak, s egészségesnek tartották, mert nem vala olyan paszomántos gyomrok, mint az mostaniaknak.

Régi magyar étkek ezek valának: tormával disznóláb, káposzta tehénhússal, lúdhússal, szalonnával, vagy télben új disznóhússal, tehénhús polyékával, kukrejtrel, árpakásával, de abban soha azelőtt citromlevet nem töltöttek; tehénhús rizkásával, murokkal vagy petrezselyemmel, röstölt lével, nyárban új

hüvelykes borsóval; lúd töröttlével, tyúk sülve fokhagymával, ecettel, szalonnával; borsó vagy héjalva, s arra felül szalonnát perzseltének, s úgy töltötték az tálban, vagy hajatlan hígan, abban darab szalonnát vagy disznóhúst tettek; berbécshús spékkel vagy tárkonnyal vagy ecettel, vereshagymával (ennél kedvesebb étke nem volt az öreg Teleki Mihálynak, sem Apor Istvánnak); tén- hén- vagy disznóhús kaszáslével, ennél s az káposztánál magyar gyomorhoz illendőbb ét- ket nem tartának az régi időben, nyúlhúst fekete lével, csukát tormával vagy szürke lével etc. Vaját nem tettek semmi étekben, hanem az kása közepiben, mikor feladták asztalhoz, mikor kalácsot, lepént, bélest sü- töttek, abba tettek vaját, vagy pedig pánkót, noha inkább ették akkor az új oltasztott háj- ban forralt pánkót, mint az vajban sültet. A kapornya volt minden éteknek jó ízt adó szerszáma.

A kerék asztalnak híre sem vala, hanem négyszegletű asztal vala az embereknek az eleinél; olyan volt, hogy mind alol, mind felyül kihúzhatták, az mint az vendég jött; ha annyi vendég volt, hogy annál el nem tért, toldást tettek az asztalhoz. Az asztal az fal mellett állott, belől az fal mellett bélett pa- dok voltak, kül pedig karosszékek. Nem francia módon, mint most, hanem tíz órakor ettenek ebédet, hat órakor vacsorát. Mikor közelített az tíz óra, az pohárnok az asztalt megterítette, az főhelyre egy vagy két tán- gyért tett, az asztalkeszkenyővel betakarván

az egész cipót, oda egy vagy két ezüst kalánt tevén, azután asztalkeszkenyővel annyi cipót tett oda tángyérre, az mennyit gondolt, hogy elég lészen az asztalhoz ülőknek, és azt az pohárszéken tartotta mindaddig, az míg asztalhoz leültek, azután kinek-kinek beadta az tángyéért és cipót keszkenyővel. De kést senkinek nem adtanak, hanem az igen nagyjánál az embereknek az inassánál volt az maga kése, úgy adta be az urának; de ezenkívül is akármely nagy ember volt, az övi-ben hátul az hüvelyiben volt a kése, mikor asztalhoz ült, elévette az hüvelyit, kivette az kést, és ett vele, azután hogy ett vele, megint az hüvelyibe betette, az háta megé az öviben szúrta. Mindazáltal ebéd előtt vagy vacsora előtt az inas elkérte az kést, megtisztította, az úrnak úgy adta oda, s úgy tette az hüvelyiben.

Az óntángyér igen ritka volt, mind inkább fatángyérről ettenek. Emlékezem reá, hogy mikor az óntángyér ugyancsak jó formában bejöve, amaz nagy szent ember és nagy úr, Haller János kicsin fatángyérokat csináltott, s az óntángyérnak az közepiben tette, s úgy fatángyérről ett. Mikor az tíz óra eljött, az étket béfedve az asztalra elhozták, és béfedve lerakták; óntálból ettenek még az nagy uraknál is, mert az egy fejedelmen kívül senkinek ezüstitálból szabad nem volt enni.

Rendszerint mikor elhozták az étket, azután az palotára elébb az férfiak kimentenek, azután az asszonyok; az leányok az asszo-

nyok előtt jöttek, azok közül pedig aki legkisebb volt, az jött legelől; azok előtt egy öreg rend szolga, mint egy hopmester lassan jött előttök. Mikor osztán rendet állottanak, az pohárnok eléállott az mosdóvízzel és kendővel; az nagyjánál az embereknek ezüst mosdókorsó volt s ezüstmedence, az alávalóknál vagy réz vagy ón, de medence nem volt; és legelsőben is az leányokat és asszonyokat megmosdatták, azután a pohárnok az korsóval és kendővel az palota közepin megállott, avval együtt az is, aki az medencét tartotta, az gazda rendre kínálni kezdte az vendégeket ilyen szóval: mosdjék, uram, kegyelmetek. Akkor nem vala ez a mostani fertelmes praecedentia-kívánás, azért is az kit megkénált az gazda, hogy mosdjék, az meg másokat kezdett kénálni, hogy: mosdjék, uram, kegyelmetek; sokszor addig kénálkodtak, hogy: bizony nem mosdom, uram, kegyelmed előtt, s addig volt az kénálkodás sokszor és az feljül-ülés felett az kénálkodás, hogy az étek is elhült. Mikor már megmosdottak volna, az pap eléállott, és az asztalt megáldotta; azt elvégezvén, az asztalnok a csatlóssal eléállott, annak kendő levén az nyakában, és az étkeket felfedte, az fedőtálakat az csatlós elvévén, azután leültenek. Az asszonyok itt elébb mentenek, s az leányok hátrább maradtanak, az legkisebb legalol; belől az fal mellett ültenek az asszonyok és leányok, hanem egy az asszonyok közül az asztal végén fenn ült, azt fő helynek hítták; kül az férfiak ültenek,

egy férfi fenn az asszony mellett, az ki, az mint írák, az fő helyen ült; az gazda rendszerint az asztalnak az végén ült. Leülvén, az gazda rendszerént kénálni kezdte az vendégeket: egyék, uram, kegyelmetek etc. Akkor az nagyjának az inas beadta az kést, az többi az háta megül az öviből elévette az hüvelyit, kivonta az késit. Ott semmi gazdálkodás nem volt, hanem az kinek micsodás éték volt előtte vagy legközelebb hozzá, az melyiket szerette, abból enni kezdett ki-ki; nem vala akkor szokás, hogy az vendég innya kérjen, ha valaki akkor mondotta volna, hogy: glasz wein, soha bizony nem tudta volna, az kitől kéri, gaz vaját kér-e vagy mit, eleget adatott az gazda. Elsőbben is, mikor annak volt az ideje, veres máztatlan fazékban beadták az ürmösbort, azután megint hasonló fazékban másféle bort, rendre egymás után ittanak; nem vala ekkor híre az karafinának, mert ha éléhoztad volna, hogy karafin, más megharagudott volna, mert azt gondolta volna, hogy *kura-fiázod*; nem vala híre a kredenciának is, mert ha éléhoztad volna, hogy kredencia, más talám azt gondolta volna, hogy hiteleslevélt kérsz *credentia* nélkül. Két kézzel beadják vala az asztalhoz az nagy veres fazék bort, két kézzel veszik vala asztalhoz bé, két kézzel fogván, úgy hajtják vala fel, úgy isznak vala, mégis jóízűn esik vala. Az asszonyoknak rendszerint ezüstpohárban adtanak bort bé, az kik,

mondani, alig mártották meg az ajkokot benne, s rendre úgy adták elébb. Rendszerént mikor az második fogást elhozták, mikor vígon akartanak lenni, akkor kezdettének innya; békért az gazda hol két, hol három ejteles fazakat, hol segesvári ejteles, viaszas szép új kupát, azokat másod-, harmad- vagy negyedmagával elköszönte, s úgy ittak mindaddig, míg mind az gyümölcsöt beadták, akkor egyest kezdettének innya. De nem vala akkor híre az tekel glaz, mert ha akkor azt mondtad volna, talám azt értette volna más, hogy kötél gaz kell; hanem vagy almási veres csuporból, vagy járai hólyagos csuporból, vagy segesvári félejteles, vagy kisebb szép új viaszas kupából; nem vala akkor olyan cifra gyomor, mint most, hogy némelyeknek az apja talám azt sem tudta, mi az bor, mégis most nem ihatik újbort. Mihelyen az újbort annyira forrott, hogy egy kis csípőssége volt, mindjárt újbort ittanak, dicsekedvén, mely finom s édes-csípős; az óbort kocsis, lovász itta, még az asztali szolgál is neheztelte, ha óbort adtanak innya. Mikor az gyümölcsöt beadták, kivált dinnyeéréskor, olyan hosszú szájú üvegekben, melyeket kortyogós üvegeknek híttak, és Porumbákon, Fogarasföldin csináltak, a meggyes bor rendre telitöltve úgy állott az jeges cseberben, mindenkinek asztalhoz egyet-egyet beadtanak, azután még többet, azt olyan jóízűn kortyogdogólag itták. Ugyanakkor, mikor az gyümölcsöt beadták, az vendég szolgálai az ebédlőházban vagy -palotában bémentenek, ott rendet állotta-

nak, azoknak nagy veres fazékban vagy nagy ezüstpohárban bort adtanak, azok egymásra rendre köszönték, s úgy ittanak urok háta megett. Az asszonyok is a kést magok hordozták; rendszerént egy hüvelyben két kis kések volt s egy villájok, az sinórra övekhez kötötték, hosszan sinórral az előruhájok mellett lebocsátották, hogy az hüvelyek vége csaknem az bokájokat érte. Ittak ugyan, de igen ritkán bokályokból is, kivált sert. Igaz dolog, volt kristály is, de csak ama velencei kristály; az középín, az hol fogták, majd olyanforma volt, mint az kétfejű sas vagy sasnak két szárnya; de nem ittak belőle, ha ittak is, igen ritkán.

Az kristály penig így jöve be Erdélyben elsőbben, mivel avval is az régi időben az pénz nem fogyott haszontalanul, mert volt ugyan az fejedelem házában talám tizenkét kristály, azt mondták, hogy Lengyelországból hozták, de csak raritásnak tartották, hanem in anno 1686 hoztanak legelsőbben Németországból kristályokat Erdélybe. Gróf Apor István lévén tricesimarum arendator, megparancsolta volt mindenüvé az rationistáknak, ha valami vámon valami új portékát hoznak az görögök, egyenesen küldjék hozzája, circiter harmincig való kristályt hozván egy kereskedő ember, az kolosvári rationista, avagy harmincados Apor Istvánnak küldi; az árát megfizeti, az kristályokat titkon eltéteti. Azonban Teleki Mihályt, Naláczy Istvánt s más úri embereket Fogarasban az maga szállására ebédre hívat, megparancsolta, hogy csak egy kristálypohárt, azt is az legalább-

valót, tegyenek az pohárszékre. Leülvén asztalhoz, azt az kristályt, borral megtöltetvén, bekéri, s azt mondja: Én ezt arra köszönném, az ki elfogadná, inná meg az borát, az kristályt tenné el magának. Arra mond Teleki Mihály: Héjába mesterkedel, koma, mert én bort, jól tudod, nem szoktam innya (bort nem ivutt Teleki Mihály, hanem csak vizet, azt tisztán megfőzték, azután meghűtötték jeges cseberben, úgy töltötték kicsiny fakártyában, azt adták be innya; noha az bort szerette volna, nagy barátság volt, mikor vagy egyszer bort ivutt s megrészegült; rézség korában jobb, csendesebb ember nem volt nálánál). Apor István azt feleli: Én, uram, kegyelmedet nem kénálok, hanem azt, az ki tőlem elveszi. Mondja Naláczy István: hocca, édes komám! Megissza az bort, az poharat kiadja az maga inasának. Azután más kristályt hoznak ki az belső házból a pohárszékre, szebbet az elsónél, az is borral megtöltetvén, bekéri Apor István, mondván: az ki ezt a pohárt elveszi tőlem, igya meg az borát, tegye el az poharát. Akkor is újólá mond Teleki Mihály: héába mesterkedel, koma, mert nem iszom bort. Naláczy István az pohárt elveszi, az bort megissza, kiadja az pohárt az inasának. Harmadik kristályt is még kihoznak, amazoknál szebbet, azt is bekéri Apor István, szintén úgy elköszöni, mondja Naláczy István: hocca, koma, azt is elveszem én. Teleki Mihály mondja: ezt, Isten engemet úgy segéljen, nem veszed, elég már az két kristály; add ide, koma, Apor István, megiszom. S meg is ivá a bort,

az kristályt az inasinak kiadá. Azután rendre kihozták az kristályokat, mindenkor Teleki Mihály fogadta el az köszöneteket, megíván az bort, rendre kiadta az poharakat, s beviték az várban az Teleki Mihály szállására. Rettenetes ital volt aznap az Apor István szállásán, úgyhogy senki lábán haza nem mehetett, hanem hintóban vitték el az vendégeket.

Bethlen Gergely igaz régi magyar módon járt vala, azért Magyar Geczinek hívatta magát; én le nem írom, hanem kedves olvasóm nézd meg in Mausoleo regum Hungariae Gyula herceget, és írjad alája bátron: Bethlen Gergely. Bezzeg ő sem iszik vala kristályból, ő is az többi között egyszer vendégséget csinál vala, jelen van gróf Mikes Mihály is, de nem mondja vala: adj uramnak egy kristály bort, hanem: Sándor, Gergely, essekura (ez kedves szolgálja vala), uramnak adj egy darab bort. Azt vagy fazékban, vagy kupában adták be, mikor ivutt, erősen ivutt, s Mikes Mihály akkor vonogatja magát az italtól, mond Bethlen Gergely: Uram, kelmed talán kerestályra vágy. Akkor kereskedni kezd a zsebiben, kiveszen egy kopott erszényt, nem ért volna két polturát, kiveszen egy sustákot, avagy négy polturát, s adja az inasának, mondván: eredj, öcsém, hozz kerestályt ökelminek, mert ökelme kerestályra vágy. Így csúfolá meg az kristállyal innya kívánókat.

Rajner Márton igen öreg ember vala, s kolozsvári hadnagy vala, azt mondja vala:

az fenesi bor ónkannából is jó. Nézd meg, most egy varga sem ihatik, ha csak kristályból nem adsz innya.

Hoztak Lengyelországból az régi időkben is olyan ejteles, félejteles üvegpalackokat, de hogy akkor ittak volna belőle, nem láttam, hanem Hidvégi Nemes János, tanácsúr és háromszéki főkapitány levén, ő kezdett olyan üvegből innya, és mint főtiszteket az háromszékiek udvarlották; történik azonban, hogy nagyajtai Cserei János is ott levén ebéden, neki is az üvegpalackot beadják, nem tudván belőle innya, addig szíja és szíja az üveg belső srófját, azalatt kiesik az fenéke, az bor kiomlik; mond Nemes János: itt mondhatnák, ökör tudna palackból innya.

Erdélyi magyar, székely, szász, három náció, az ki még tartod az eleidről rád maradt ezüstpohárt, kupát s kannát, mikor ezeket megnézed, mit gondolsz, miért csináltatták volt ezeket az tü eleitek? Bizony nem más okból, hanem ha leejtették, annak az cserepe is jó volt, ha hirtelen megszűkültek pénzből, zálogba vetették, s mindjárt adtak pénzt zálogjára, még időre, mikor az pénzt megszerezhették, kiváltották, és így az kinek ezüstportékája volt, volt annak pénze. Lássuk, ejtsd el az üveget, vajon jó-e az cserepe? Igyekezzél zálogba vetni, ha vajon ad-e valaki pénzt zálogjára? Szegény Erdély, csak ezen bolondságra ma hány ezer forintod megyen ki!

Ha valaki levesételt kalánnal akart enni, az mint feljebb íram, hogy az főhelyre egy

vagy két kalánt tettek, onnan lekérte s evett vele, s meg visszaadta. Nem értem ugyan, de az régi emberektől hallottam, hogy azelőtt még villájok sem volt az magyaroknak külön, hanem egy vagy két villa volt az asztalnál, azt elébb s meg elébb adták, úgy vettek húst az tángyérre; az pedig az embereknek az eleinél ezüsből volt, mint az kalán, az nyelire valami szép magyar sententiákat írtanak le; nékem is vagyon két vagy három ezüstvillám olyan. Sőt azt írta Galeottus, ki mindennap az Mátyás király asztalánál evett, hogy Mátyás király ideiben az egy késnél egyéb asztalnál nem volt, s csudálkozik rajta, hogy mivel az magyarok mindinkább leves étkeket ettenek, s kivált sáfrányost, s mégis a Mátyás király köntösin mocsok soha legkisebb sem volt. Nem vala akkor híre a supponak, sőt ha suppont kértél volna, talám azt gondolta volna, hogy zsúpon akarsz feküdni; minden leves az polyek vala és káposztalé, leves disznóoldalosas. Amint most levest esznek elsőbben, akkor főtt sós káposzta vala az első éték, az kiből ettenek.

Mikor megittasodtanak az emberek, soknak énekes inasai voltak, akkor énekelni kezdettek, valami szép régi magyar dolgokról énekelgették, néha szerelem énekét is mondottanak, kivált az nagy embereknek régi időben, mikor mulattanak, igen kedves muzsikájok volt az töröksíp, egyszersmind az dob, akkor szép magyar nóták voltak, s azokat fútták, s annál ittak az nagyja az embereknek. Amely nótákat pedig az síp-

pal fúttanak, ugyan indította az embereket mind az italra, mind a vigasságra; most talám azokat az szép magyar nótákat senki Erdélyben el sem tudná fúni. Trombitáltak is némelykor, de azt úgy fútták, mintha egy farka farkas ordított volna. Baxamétának híre sem vala, mert kivált az ki tudja, hol Baxafalva, ha mondották volna az Baxameta nótát, talám azt tudta volna, hogy Baxafalvára kell menni.

Asztaltól felkelvén vagy még asztalnál ülven is, készen volt az hegedű és duda, ottan-ottan az furulya és cimbalom is; azután táncolni kezdettek, nem ugrándoztak kecske módon, mint most, hanem szép halkal járták, gyakorta kiáltván: három az tánc. Azután volt az *lengyel változó*, holott hol az férfi hagyta el az lányt, holott hol az leány az legényt, hármat fordulván egymással, magokra is hármat fordulván, úgy választott az legény magának leányt vagy az leány legényt, akit akartanak. Azután volt az *lapockás tánc*; ezeken kívül az régi magyaroknál, nem az köz, hanem az úri és főrendeknél, nemcsak az lakodalmokban, hanem vendégségekben is, kedves táncok, tudniillik az *egeres tánc* és *gyertyás tánc*, mindenik tánchoz szokott nóta, melyet az akkori muzsikások jól tudtanak.

Az *egeres tánc* ilyen volt: egy sorjában állott kilenc vagy tíz férfi, kivált ifjú legény, ellenben más sorban még annyi leány, közöttök olyan spatium volt, egy pár táncoló tágasan eljárhatott; egyik legény elvitte az

más sorban álló egyik leányt, vagy kétszer táncsal megkerülte mind közben, mind kívül az két sorban állókat, azután elbocsátotta kezit a leánynak, külön kezdettek táncolni, de csak abban a lineában; akkor kezdték mondani: macska, fogd el az egeret; ha jól tanolt leány volt, úgy elfárasztotta az leányt, míg minden egyetmása a testitől megizzadott, mert elől az leány, utána az leány úgy kerülték kívül-belől az két sorban állókat, mikor az leány szemben érkezett az leánnyal, s meg akarta fogni az kezit, az leány akkor visszafordult, erővel pedig nem szabad volt megfogni az kezit, hanem ha szép mesterséggel kezire vehette. Mikor osztán megfogta, akkor újólág kétszer-háromszor az leánnyal együtt táncolva, az sorban állókat megkerülte; úgy osztán az leány az maga helyére, az leány is az magáéra állott, mingyárt az mellette álló leány az más sorban álló leányt elvitte, azok is úgy járták, és az tánc mindaddig tartott, míg valahány leány s leány volt az két sorban, azok is táncolva egymást megpróbálták.

A *gyertyás táncot* így járták: két ifjú leány két égő gyertyát vettek kezekben, egymással úgy táncoltak sokáig, rá vigyázzván mikor egymást megforgatták, az gyertya tűzivel egymásnak haját vagy köntösit fel ne gyújtsák, azután oda mentenek, hol az asszonyok és leányok vesztég ültenek vagy állottak, mind az két leány szépen térdet hajtottanak, az két égő gyertyát két asszonynak vagy leánynak adták, azok egymás

kezit fogván, az gyertya más kezekben lévén, úgy táncoltanak, azután oda menvén, ahol az férfiak voltak, térdet hajtván, az két égő gyertyát azoknak adták kezekben, azok is még úgy táncolván, újabban két leánynak adták.

Volt *süveges tánc* is, az kit annak hittak; ott a férfi egy szép süveget az keziben vett s feltartotta, egyedül kettőt-hármat táncolva fordult, azután az melyik asszonyt vagy leányt akarta, táncban elvitte, kettőt-hármat fordultak; azonban az süveggel az leányt vagy asszonyt mindaddig csalogatta, az míg az süveget elkaphatta, elkapván az asszonyt vagy leányt, még kettőt-hármat fordult véle, mintegy dicsekedvén az győzedelmen, azután megint olyan legényt, az kit akart, elvitt, kettőt-hármat fordulván véle, meg az leányt a süveggel kezdette csalogatni, mindaddig, míg az férfi is elkapta; elkapván, szintén úgy táncolt az férfival. Oda fel kell vala írnom, hogy ott is ketten táncoltak (mint oda fel leíráim), itt is, mikor jó mesteri voltak, mind az legény az leányt, mind az leány az legényt alkalmasint megfárasztotta.

Most az ilyeneknek semmi keleti nincsen, sem a szép lassú magyar táncnak, hanem azt kiáltják: vonjad az német, francia, tót táncat; úgy ugranak mind az legény, mind az leány, mint a kecskék.

Az minevétnek híre-helye sem volt, ha éléhoztad volna az minevétet, talám más azt tudta volna, hogy azt kérded, ma mit ett.

NEGYESEDIK CIKKELY

A FEJEDELEM EBÉDIRŐL ÉS VACSORÁJÁRÓL

A fejedelem mikor ebédelt vagy vacsorált, tíz órakor felment az konyhamester, megizente, kész az étek, az főpohárnok előjött az több pohárnokokkal, bőrrel borított szepetekben meghámozván elhozták az fejér cipót, az asztalt megterítették; elsőben az hosszú asztalra környös-körül ezüst-, aranyfonallal varrott egysingnyi szélességű keskeny abroszt tettek, azon felyül úgy terítették bé tiszta fejér abrosszal az egész asztalt. Feladván az konyhán az étket ezüsttálokban, mindenik étkefogónak selyemmel varrott keszkenyőket adtanak, azzal az étkes tálakot általkötötték, s úgy vitték kezekben. Az étkefogók előtt konyhamester gyalog, az konyhamester előtt az asztalnok szerszamos paripán ülén, hol rárótollforgóson, hol darutoll, három szál levén medályban foglalva az süvegiben, úgy vitette az étket. Mikor az fejedelem ebédlőpalotájához értek, ott az grádicsnál leszállott az lóról, gyalog úgy ment fel az étkefogókkal, lerakatta az étket, ott udvarlott, míg vagy meleg étket, amint akkor nevezték, vagy az derék fogást el kellett hozni; akkor térdet hajtván az fejedelemnek, az étkefogókkal lement az konyhára, ismét paripára ülén, úgy hozatta el az többi étkeket. Mikor már az étket elhozták, az fejedelem az fejedelemasszonnyal kijöttek az ebédlőpalotában; ha tanácsurak voltak az fejedelemnél, azok jöttek ki legegő az fejedelem előtt. Az fejedelem előtt

jött az főhoppmester, hosszú ezüstös nádpálca lévén keziben, hosszabb magánál, annak a közepit fogta (másnak senkinek is, se tanácsuraknak, se több úri embereknek ezüstös nádpálcájok nem volt, se magának az fejedelemnek is, hanem vastag, rövid nádpálcája volt, az urak pedig olyan két-három helyen bogos nádpálcát viseltenek). Kijövén az fejedelem, az urak rendet állottanak, az fejedelem, zöld bársony, nusztoz kozáksüveg lévén feltéve a fejében (gyakrabban mind olyant viselt, ritkán hosszú süveget; urak, nemesek is abban az időben, kivált hideg időben, egész télen, tavaszon is, míg ugyan jó meleg idő nem volt, mind kozáksüveget viseltek, ki nuszttal, nyesttel, ki rókabőrrel), a főpohárnok másodmagával nagy térdhajtással, az hol a fejedelemasszony állottak, odament, egyiknek kezében ezüst mosdómedence, másiknak ezüst mosdókorsó, skófiummal varrott kendő lévén keziben, elsőbben az fejedelem mosdott meg, azután az fejedelemasszony (mikor Zrínyi Ádám bejött volt az fejedelemhez Fogarasban, mászszor egy lengyel úr, követ az királytól, egyszersmind töltötték mind az fejedelemnek, mind azoknak kezekre az vizet, egyszersmind töröltték meg kezeket az kendőhöz). Megmosdván a fejedelem, vagy predikátor, vagy arra tanított pohárnokinas az asztaláldást szép halkal elmondotta; addig a fejedelem az süveget levette a fejiből, keziben tartotta; elmondván az asztaláldást, az fejedelem az süveget megint az fejiben tette, ketten az

fejedelemasszonnyal egymás mellé leültenek a főhelyre, s enni kezdettenek, azután az kik az fejedelem asztalára marasztott vendégek voltak, az hopmester rendre leültette, de az hol a fejedelem ült, kétfelől az asztalnál ürességet hagytanak, mintegy két arasznyira, senki sem ült oda, hanem azon alol az hopmester leült, ha ott akart enni, ha nem akart, az maga szállására ment, s az kik az fejedelem asztalánál le nem ültenek, az hopmesterhez mentek ebédre, az több jelenlévő urak, főemberek, térdet hajtván az fejedelemnek s fejedelemasszonynak, szállásokra mentenek. Mihelyt az fejedelem leült asztalhoz, az fegyverhordozó inas, aranyas-köves hüvelyű kard s fejedelmi buzogány lévén keresztültéve a karján, mind ott állott az fejedelem háta megett, míg asztaltól felkölték. Mikor az sültet elhozták, az asztalnok kivitte tálastól, s arra készített külön asztal lévén, felbontotta, s tálban rakván, úgy vitte be asztalra. Mikor innya kellett az fejedelemnek s fejedelemasszonynak, az főinnyaadó eléhozta az bort, keziben lévő ezüsstángyérre kitöltvén benne egy keveset, azt elsőbben az fejedelem szeme láttára megitta, s úgy töltött ugyanott az fejedelem előtt abból az borból innya mind az fejedelemnek s fejedelemasszonynak. Valahányszor ivutt az fejedelem, mindannyiszor az ezüsstángyérre töltött bort meg kellett elsőbben a főinnyaadónak kóstolni. Az több asztalnál ülő vendégeknek az pohárnokok adtanak bé innyok. Kis konyhának hitták,

ahol benn az fejedelemasszony házában belől arra taníttatott udvari fraj főzött két-három tál étket az fejedelem számára; azt az étket onnét hozták ki asztalhoz.

Mikor felköltek asztaltól, újólág asztalálást mondván, az tanácsurak elöl menvén, utánok az fejedelem, fejedelemasszony, az fejedelem házában, onnan reverentiát tévén, mingyárt kijöttek, ki-ki szállására.

Ha innya kezdett az fejedelem, gyakran ivott pengig, ott senkinek nem lehetett magát menteni, addig kellett innya, míg kidölt asztaltól, maga pengig egy veder bort megivutt, mégsem részegedett soha el, csak levette fejből az bársony kozáksüvegét, s mintha megfáradott volna, úgy gőzölgött ki az feje tetején az bor ereje, s azután még többet ivutt. Egyszer Fogarasban az udvar német gyalogjait az fogarasi vár piacán rendre állították, s valamikor új pohárt köszöntek, mindenkor löttek; azoknak két hordó bort parancsolt, hogy kihúzzanak az pincéből, addig ittak, míg egymásra dőltenek az vár piacán.

Az míg az fejedelem táncolt az fejedelemasszonnyal, az urak addig mind fennállottanak, valamikor arra fordult az fejedelem, az urak mind fejet hajtottak. Igen kedves muzsikája volt az duda; magyar módon, szép csendesen táncolt, alig láthatta valaki az lábait mint emeli fel az táncban, igen cifrán igen ritkán láttatott. Egyszer az fejedelemasszony adván ki udvartól két előrenden való frajját, abban a lakodalomban tengerszín

bársonyköntösben volt, az akkori szokás szerint az mentéjén leeresztett posztó lévén, kívül lévén az nyusztbélés az posztón, az fejében akkor hosszú nyusztos süveg volt, köves medályban álló kolcsogtoll benne, mint egy tisztító seprű, olyan szélyesen, olyat pedig másnak nem volt szabad viselni.

Vadászni gyakorta járt, egyébkor könyveket olvasott, kivált az Bibliát, azt estve is, kivált özvegy korában, amíg elaludt, az inassal olvastatta, vagy pedig órákat igazgatott. Sok óra volt az házában: az többi között egy az asztalán állott, mint egy bojtos kicsin kutyácska, mikor ütni kellett, megmozdult az asztalon, valahány óra volt, annyiszor az száját feltátotta, s annyit ugatott, mintha valóságos kutya lett volna. Az övit fenn, éppen az csecsinél viselte; igen jámbor ember volt, legnagyobb szitka ilyen volt: számár kurva fia, de ha megharagudott, mindjárt megölette volna az embert.

Ezt az öreg regnás első Apaffi Mihályról röviden; térjünk által az ő boldogtalan (úgy mondhatjuk) fiára, második Apaffi Mihályra.

Meghalván in 1690 anno die 15. Apr. Fogaras várában első Apaffi Mih[ály], erdélyi regnás fejedelem, árván hagyá egyetlenegy fiát és gyermekét, második Apaffi Mihályt; ezt in anno 1695 Leopoldus császár, az erdélyi akkori commendans generális gróf Vetterányival Bécsbe felhivatá, ott szép sok kegyelmes intésivel intette. Akkor visszabocsátván Erdélyben, sem az Leopoldus császár, sem felséges udvar intésivel nem gondolván,

sem penig az erdélyi igaz hazafiai tanácsuraknak hasznos tanácsait nem fogadván, hanem magával egyidejű tanács után indulván, és némely Bethlen urak (mert az Bethlen urak sem javallották mind szándékját) javallásán megindulván, elveszi magának feleségül az Bethlen Gergely leányát, Bethlen Katát. Az nem tetszett sem az felséges udvarnak, sem az igaz hazafiainak. Meglévén az lakodalom, az felséges udvar másodszer felhívhatja Bécsben, s többször le sem bocsátja; azért az felesége is utánament Bécsben. Annyi kegyelmességit mutatta az Leopoldus császár, hogy Sacri Romani Imperii fejedelemnek tevé, de avval az erdélyi fejedelemségből kikoppana. Ez lón az házasságának méltó gyümölcse; lássuk azért, mint lett azon boldogtalan házasságának lakodalma.

Az lakodalom Balázsfalván volt, az uraknak nagyja s nagyobb része ott volt; az lakodalom napján az fejedelem cifra török szerszámos lóra ülven, felesedmagával megindult az kastélyból, az balázsfalvi hidaknak közepin sátort vontanak, a kisasszonyt Berve felől hozták hintón, s úgy alkalmaztatták az jövetelt, mikor innen az fejedelem az híd végihez érkezett, s lóról leszállott, az hídnak az túlsó végihez akkor érkeztek a menyasszonnyal, azok is ott leszállván, mind innen az fejedelem, mind túl az kisasszony gyalog mentenek bé kétfelől az sátorban. Az fejedelem képiben köszöntötte az kisasszonyt Alvinczi Péter, az leány résziről Bethlen Miklós felelt meg. Az fejedelem az kezit

megfogván az leánynak, amely bársonyos hintót hozatott volt az fejedelem, abban az hátulsó ülésben ketten egymás mellett ültenek, más senki nem ült az hintóban, az két rész vendégekkel együtt bementenek az kastélyban, ott arra készített palotában asztalhoz ültenek, vígon laktanak; nem volt sem násznagy, sem vőfély, sem nyoszolyó, sem leánykikérés. Felkelvén asztaltól, sokáig táncoltanak, az menyasszonyt pedig nem kapták el gyertyánál, hanem szép csendesen az anyja, Bethlen Gergelyné Thoroczkai Mária, elvitte magával az hálóbázban, kevés idő múlva az fejedelem is csak magára elment az menyasszony után, az vendégek mind ott maradtanak, s még azután sokáig táncoltanak.

Tánc közben, midőn az fejedelem az mátkájával táncolt, Sárossi János tanácsúr, igaz hazafia azt dúdolta magában: dínomdánom, holnap bizony bánom-bánom; s bizony igazán is dúdolta volt. Mikor az kézfogás volt Bodonban, ott volt az szegény Apor István, mivel az Kendeffi Gáspár lakodalma ott volt, ugyanaz Bethlen Gergely leányával, a szegény Apor István volt az násznagy, de az az lakodalom csak egy vacsorából állott. Második Apaffi Mihály is ott volt, Apor István semmit sem tudott abban, hogy aznap lészen az kézfogása az fejedelemnek; reggel bément, hogy elbúcsúzzék az fejedelemtől s az uraktól; mondja Bethlen Elek: ne menjen el kegyelmed, mert ma itt egyéb dolog is lészen, mivel az fejedelem akarja eljegyezni

a Bethlen Gergely uram leányát; maradjon meg kegyelmed. A szegény Apor István csak lassan magában mondotta: eb akaratjából léssen, de ugyancsak meghallotta Bethlen Elek, megmondotta Bethlen Gergelynek, sokáig haragudtak is a szegény Apor Istvánra. Ugyancsak ott maradt, az kézfogás meglett. Egy szép órát küldött az szegény Eszterházi Ferencné Apor Istvánnak, kin is az említett asszony képe volt, azért, hogy jeles marhákot szedetvén Erdélyben, mint fő harmincadok arendátora lenne az marhák harmincadjában engedelemmel, el is engede kétszáz forintot. Ebéd alatt azt az órát kiveszi, hogy megnézzé, az szomszéd úr elkéri, hogy ő is nézzé, mondja: be szép óra, más úr meg attól elkéri, s addig kérik elébb-elébb, hogy az óra elvész, soha elé nem tudta szerkeztetni. Másnap az kézfogás után Apor István Bodonból indul Kece felé, az felesége ott nem lévén, beszélgetésnek okáért Cserei Mihályt az hintóban ülteti (mert én akkor Nagyszombatban tanoltam); mondja Apor István Cserei Mihálynak: tegnap az ágyban nyomták az erdélyi magyar fejedelemséget; tudod, Isten, semminek oka nem vagyok, sem híremmel, sem akaratommal nem volt ez az kézfogás, adjanak számot mind Isten, mind az következő maradékok előtt, az kik ezt az dolgot koholták, s azt az jámbor ifjú fejedelmet arra vették. Az míg Bodonból Kecérement, mind arról beszéllett, nagyokat sóhajtván s az szeme könnyvel megtelvén, gyakorta az keszkenyővel szemit megtörölvén.

Hej! Apaffi Mihály, Apaffi Mihály, miért nem fogadád szavát jó felséges uradnak s igaz hazafiai tanácsosidnak, bizony nem kopansz vala ki az erdélyi fejedelemségből, és talám hazádnak, Erdélynek is jobban esik vala! De miért vakarjuk fel a béforrott sebnak az ő túrját?

ÖTÖDIK CIKKELY

A RÉGI ERDÉLYNEK KÖNTÖSIRÓL

Ne kacagjad, erdélyi magyar, midőn halod, hogy az francia asszonyoknak az az szimbóluma: gallae dominae, melyet ha igazán akarunk magyarul kimondani, úgy kell mondanunk: a francia asszonyok uralkodnak az férfiakon; mert én is gondolom, hogy igazat írok, midőn írom, hogy ma Erdélyben az férfiaknak nagyobb része haec vir, az asszonyoknak nagyobb része hic foemina. Azért én is az mostani felfordult világhoz alkalmaztatom írásomat, és az asszonyok köntösön kezdem el ezen cikkelyt.

Nem értem, de hallottam bizonyoson, hogy régen az fő asszonyok geleznában jártak ki-ki maga állapotjához képest, kinek nyusztból való volt, kinek nyestből, kinek petymetből, egyszóval az kitől mint tölt ki, az mint hogy gyermekkoromban magam is láttam az nagyanyám, Imecs Judit petymetből való geleznáját, s hallottam bizonyoson, hogy más régi fő asszonyoknak is még akkor az geleznájuk megvolt. A főleányoknak az fején a nyakszirton feljül, az tetejeken kevésé

alol, hat csontból szőrrel erősen megkötött koronaforma, jóféle gyönggyel megrakott vagy klárisal, az kitől mint tölt ki, magas csúpos, hátrafüggő koronájok volt; az asszonyoknak és leányoknak a könyökökig feljebb ugyan bővebb ingek volt, az könyököktől fogva az keziig sípos-ráncos, szoros ujjá volt, inneplő pedig olyan táblaforma volt, ki arannyal varrott, ki jóféle gyönggyel rakott ruha volt, az melyet azon ráncos sípforma ing ujjára tettek. Kesztyűjök az nagyobb rendű asszonyoknak selyemből szőtt [néme-lyeknek az közepin ezüstfonalból varrott vagy szőtt cifraság volt], az alább valóknak tiszta cérnából szőtt kesztyűjök volt, az kesztyűből az végső ujjá íziig az kezek ujjai künn voltanak. Nem árulták akkor az leányokat csecsek mutogatásával, hanem ugyan az felé varrott vagy rakott gyolcs volt, mint az kis ing sípján, az kivel gallér helyett az mellyit befedte egész az torkáig, majd addig, az meddig az nyakravalójok volt; ezt igen gyermekkoromban így értem. Igen viselték azelőtt mind az asszonyok, mind az leányok mind belső kis ingen, mind az külső ingen is sűrűn egészen mindenütt megrakva rézből csinált igen apró, mint egy lencseszemnyi islógokat, mert az volt az nevi, úgyhogy egy ingre afféle apró islóg két-háromezer is reá volt rakva s varrva; az olyan ing is a könyökiig bőv volt, azon alol a keze nyeliig szűk, azt hítták sípujjú ingnek. Nem volt akkor ráncban szedett, egész mellyű ingek az asszonyoknak, hanem az ingek elöl meg

volt hasítva, annak kötője volt, s úgy kötötték meg az nyakoknál, mert akkor éppen az nyakokig volt fel az ingek, nem bocsátották úgy zsbivásárra az csecseket szemtelenül, mint az mostani asszonyok és leányok, hogy csaknem egészen, többire félig nyakok, csecsek mezítelenül úgy áll, mintha éppen az férfiakot kénálnák csecsekkel.

Azonban még a főasszonyokban is sokan nem csizmát viseltenek, hanem amaz ráncos veres sarut szász módon; tében szörből botosok volt, akit az csizmára vagy sarura húztak, hogy az lábok meg ne fázzon. Nem vala annyi módi az fejeken, noha az menyecskék akkor is majd így jártak, mint most, de nem vala annyi táré, hanem tisztességes fátyol volt az fejeken, azt lebocsátották, hogy el igen messze vonszolódott. Mikor házoknál voltak, ugyan mentét viseltenek, de útra menvén, mellyre valóra palástot vettenek fel: az téli palást penig, kinek mint volt tehetsége, úgy béreltette ki nyusztal, ki nyesttel, ki petymettel, s az úri főasszonyok mind otthon, mikor templomba mentek, vagy máshuvá, mind lakadalmakban, mind temetési alkalmatossággal, palástban mentek. A palást úgy volt bérelve, mind az kinek rendi volt, mert akkor igen reá vigyáztanak, kit miféle egyetmás illet meg.

Nyári palástot is viseltenek, amely szintén úgy, mint az téli palást, vagy sima, vagy virágos bársonyból, vagy bíborból volt az úri, főnemes asszonyoknak, másképpen egyéb színű selyemmatériákból is volt, de ritkáb-

ban nyári palást; annak kívül az eleje selyem, a galléra egészen bojtos bársonnyal vagy karmazsinszínű vagy veres vagy zöld, ki mint szerette, meg volt prémezve. Az öreg rend asszonyok fekete selyembíorból csinált nyári palástot viseltenek, azoknak az két eleje s hátul az galléra szélyesen szélyes fekete selyemmel csinált csipkéből volt meg rakva, s egy ujjnyira a csipke alol feljül alá volt eresztve az palást szélyin.

Kis subájok is volt akkor az kisasszonyoknak s főemberek leányinak, veres, zöld, meggyszín s más színű bársonyokból; az bő és szélyes volt, de rövid, mert az derekán alol nem ért, szintén úgy, mint az bársonypalástnak, az két eleje szélyén s hátul is szélyesen, s az galléra nyesttel vagy nyusztal meg volt bérelve, azonkívül az mint az palást, ez is kül meg volt erősen hányva arany- vagy ezüstcsipkével vagy kötéssel, az kitől mint tölt ki; az kitől kitölt, úgy fel volt hányva, hogy felyül harmada az matériának alig maradott simán. Igen ritka volt akkor az jóféle veres klárisöv Erdélyben; éppen csak az nagyúri asszonyok viselték. A nyaka körül kinek nyusztból, kinek nyestből való galléra volt, azonban nagy nyaktakaró fátyola, kozáksüvegek kinek nyusztos, kinek nyestes.

A kisasszonyok, sőt elévaló fő nemes leányok is az fejeken kétfelől, az homlokokra feleresztve sokszínű festett strucctollakat viseltenek, s igen díszesek voltanak azokkal. A hajokat kétfelől, gömbölyösen csinált vas-

sal megmelegítvén, megfodorították, mert akkor híre sem volt az álhajnak; azt kétfelől lebocsátották vékonyon, imitt-amott jóféle gyöngyöt is felfonva elegyítettek, akitől kitölt, közben. Mikor útra mentenek, az nyakokban hosszú fekete fátyol volt, azt a mellyeken keresztül fogták, az közepin valami drágakövű gyűrű volt, éppen az mellyeken az két végét az fátyolnak kétfelől az combokon lebocsátották, hanem amely része az csípőjüket érte, azt ott megakasztották tővel.

A szásznék az mellyeken mind olyan medályformát hordoztanak, az kit kesentyűnek hittak, az városi úr szásznéknak aranyból, drágakövekből való volt, az közönséges, kivált falusi szásznéknak kinek ezüstműből, kinek ónból, kinek pléhből, de mindeniknek volt; csinált kövek vagy csinált üvegek voltak benne.

Abban az időben nagy főnemes asszonyoknak rásaszoknyája volt, öve öreg rend fekete klárisból fűzve rendszerént. Ám lakodalomban s nagy solennitásokban öltöztek magok rendek szerént cifrán, mindennap megérték az rásaszoknyával. Nézd meg most, igyekezzél fogadni egy lotyó szolgálót, vagy nézd meg még az paraszt jobbágyleányokat is, már ezek között is közönséges az rásaruha, ha penig egy rühös alávaló asszonyt vagy leányt akarsz fogadni szolgálónak, ne is említs neki brassai vagy szebeni egyszer ványolt posztószoknyát vagy -mentét, hanem jóféle rásából valót, annak is az aljára három renddel arany massa csipkét, galandot,

rókával prémezett, selyemgombbal rakott rásamentét, háromforintos pártát, arra szélyes ezüstös pántlikát. Értem, hogy az nemes asszonyokon kívül nem volt három falusi asszonymnak mentéje, azoknak is brassai posztóból, báránybőrrel bérelve s prémezve. Értékes, mind szabad, lófő, darabont, jobbágy embereknek feleségek, leányok télben zekében, nyárban egy abroszt vagy kendőt kerítvén nyakok körül, úgy mentenek az templomban; gyolcsrokolyának, selyempántlikának híre sem volt közöttük; most sok asszony, leány, az kiknek férjek vagy atyjok házánál nincsen egy falat kenyerek, mégis cifra az mente, gyolcs az rokolya, drága az párta, az asszonyoknak aranyos szélyű gyenge patyolat. Jobb volna az mit erre költenek, adnák az portióban, s járnának úgy, mint az régi jámbor asszonyok s leányok.

Ne hagyjuk el az régi székely asszonyokat. Minden lófő vagy darabant embernek az felesége nagy kontyot viselt, abban nagy két tőt szúrt fel, mintha két szarva lett volna; az konty felől való része az tőnek hólyagos volt, azt a kontyon kívül hagyta, az kinek jobb tehetsége volt, annak ezüst volt mind az tője, mind az hólyagja, némelyeknek az hólyagja aranyos, az többinek olyan volt, az micsodás tőle kitölt, de az akkori asszonyoknak s leányoknak nagyobb dicséreti az, hogy ritka kurvát hallott az ember, kivált az magyarok között. Jut eszemben, gyermekkoromban, hogy egy fattyazó kurva vala Torján, meg is hala az szülésben, annak olyan híre

volt, hogy kurva, mintha valami nagy csuda történt volna; de most bizony nem csuda, és talám olyan ritka most az jámbor, az mely ritka volt abban az időben az kurva. Nézd meg, erdélyi ember, hogy bizony nem az császár adója szűkíti Erdélyben az pénzt, hanem feleségtekre, lányotokra való haszontalan cifrázás. Mind az két hemisperium politikáját elolvastam, de majd mindenikben rend vagy az asszonyok és leányok köntösiról, csak miközöttünk nem látok; nézd meg csak, az erdélyi alma natio saxonialis az asszonyok és leányok köntösiben mely szép rendet tart, ezért is teli az láda; de mivelhogy az mostani sok cifraság, haszontalan krepin, paszamánt s a többi az férfiköntösökön is nem kevésbé kisépri Erdélyből az pénzt, lásuk, az férfiak is Erdélyben régen mint jártanak s micsodás köntösben.

A férfiak azért azelőtt az nagyja az embereknek pár nyusztos süveget viselt pompara, medály rajta s abból kolcsogtoll állott ki; de csak az közönséges főemberek is, ha csak jóféle gyöngyből csinált bokkrétát is viseltenek; nyárban penig az ifiak virágból való bokkrétát is tettenek süvegekben, feljül tévén az köves vagy gyöngyös bokkrétát. A közönséges fő emberek egyes nyusztos süveget viseltenek; az úrfiak két-, három-, némelykor négyszerű nyusztfarkas süveget, abban forgó vagy kerecsen vagy rárótoll volt, kétfelé kifordulván, néha összemenvén; némelyek sastollas forgót, de az úrfiak is többire mind egypár ráró- vagy kerecsentollat.

aranyból csinált és drágakövekkel megrakott forgóban. Olyat viselt gróf Gyulaffi László főbejáróságában. De mindenekfelett gyönyörűség volt, mikor három szál darutollat köves medályban rakva tettek az ifjak süvegben. Akkor sok darvakot tartottanak fejedelem, urak, főemberek udvarában, és mivel az darvak többire szürkék, kiszedték az tollakat szép gyengén, s faolajat öntöttek az tollu tokjában, s ismét helyrerakták az kiszedett tollakat, úgy fejéredtenek meg. Mikor az olyan úrfiak darutollas süvegben, lödingtonon, tarsolyoson felültenek üszely berzsennyel veresen festett köves, gyöngyös, klárisos szerszámokkal, arannyal szőtt portai cafrangokkal felöltöztetett lovakra, annak is homlokán (üstöknyomtatónak hitták) bársonyra varrott, drága medályban rakott három s néha két szál darutoll lévén, ezüstkengyelekben lábai, csizmáján aranyos sarkantyú gyémánttal vagy rubinttal, smaragdral megrakva, utána az sastollas, párduc-, tigris-, farkasbőrös szolga, azokon nagy ezüst, aranyos gombok, egynéhány rend ezüstitlán-cokra szorítva, elöl az elkészített, sokképpen cifra vezetékparipák, megugratta szép moderatióval magát az lovon, fútták az töröksípot, trombitát — bizony akármely király udvara Európában cum recreatione megnézhetne volna. És hogy példát hozzak elé, mikor Székely László házasodott, az mely hintót vitetett az mátkája számára, mind az hat szekeres lónak az hintó előtt egy-egy darutoll volt medályban csinálva az homlo-

kán, maga fejében is három szál darutoll, az mely festett portai paripán ült maga, annak két szál darutoll volt az homlokára akasztva.

Kivált az ifiak igen szerették viselni lovon az csigás kantárt, szügyellőt, farmatringot. Az úrfiak, olyan apró, mint az bab, csigákkal rakatták meg szíjszerszámokat, melyet gyöngycsigának híttak, közben-közben sokféle színű öreg, mint egy kis alma, tengeri csigák lévén rá csinálva. Az nemes ifiak másféle csigás szerszámot viseltenek, az olyan olcsóbb volt. Fekete süveget is igen viseltenek az nagy emberek; selyemből volt csinálva, az nemeseké szép fekete báránygyapjúból; mikor megholt az férfi, olyan süveget vontanak az fejekben, úgy tették koporsóban, s temették el, az mint hogy most is az temetőben, mikor új sírt ásnak, s régi holttesteket találnak, az olyan süvegek elrothadva meglátszanak, az mint én magam is sokat láttam.

Az ifiak pedig nyárban ugyan hasonló fekete süvegeket viseltenek, de csákóst, abban szintén úgy az oda fel leírt forgókot; az süvegnek az csákóját ezüstitővel sűrűn meg rakták, az tőnek az gombja aranyos volt, rendszerént az süveg alsó karimáján az sinórnak helye volt az, az kitől kitölt ezüstből, selyemből volt, némelyeknek csak tiszta selyemből. Az süvegnek azon alsó részin némely helyeken hasadék volt, az melyen kieresztvén az sinórt, megcifrálták, az sinór vége hosszú volt, azt az mellye mellett jobb felől kieresztette, s egy kevésbé az övön alól

ért szép vitézkötés lévén, azon sinór végén kettős volt az a sinór, melyeken föl s alá járó gomb volt, mikor nyargaltak, hogy az forgó az posonyi süveget le ne vonja az fejekből, azt a sinórt az torkok alá tették, s az említett fel s alá járó gombbal megszorították.

Az csizmájok szárát alól az horgasinokon szép térdkötővel megkötötték; az jó két ujj széles volt, csat némelyiknek ezüsből, az térdkötő vagy majcból, vagy bagariából volt, vagy közönséges szíjból volt, az kötőnek az vége, az kivel megkötötték, vagy cifra selyemrojt volt, vagy az szíjából való cifrázás. Én is gyermekkoromban úgy viseltem. Micsoda nád pálcát viseltenek az urak és főrendek, odafel az fejedelem dolgai között leírom. Viseltek kalapot is nyárban, annak az elein csukroson fennállólag egybenkötött fekete strucctollakat.

Az ifiú legények, az kiktől kitölt, viseltek ezüst-, aranyas tollas buzogánt, bársonnyal volt borítva az nyele, az régi pedig ugyan ezüstös, aranyas; az kiktől pedig olyan ki nem tölt, vasbuzogánt viselt, az nyele ezüstös, aranyos volt, én is ilyet viseltem ifjúkoromban, némelyek pedig hasonló nyelvű vagy cifra baltát vagy csákánt viseltenek. Az mely ifiú legénytől az sem tölt ki, tatár korbácsot viselt, tamariskusfa volt az nyele, az két végén fejér csont vagy vékony hosszú nyelvű két-három bog az korbácson; az hosszú volt, nohajakának hitták. Téli kesztyűt ki párduebőrből, ki hiútbőrből, ki rókabőrből viselt, az nyári kesztyűnek híre-helye sem

volt, ha valakinél nyári kesztyűt láttak volna, bolondnak mondták volna. Jut eszemben, egyvalaki viselni kezdte vala az nyári kesztyűt, csúfolni s kacagni kezdték vala, s szégyenletiben letev. Bizony az fekete csizmát sem viselte más, hanem az, ki gyászolt, az deli csizmát sem viselte más senki, hanem amaz nagy emlékezetű úr, Kornis Gáspár.

Mind felső, alsó rendbéli ember, mihelyt megházasodott, az szakállát meghagyta, s holtáig úgy viselte; az egy Béldi Pál szüntelen beretváltatta az szakállát, s hogy controvertálták, azt mondotta, mikor tatárok rabja volt, nagy szakalla lévén, az tatár ura, ha megharagudott, annál fogva hurcolta, akkor tett volt fogadást, ha megszabadul, soha szakállt nem visel, s nem is viselt holtig.

Ha valaki abban az időben az szakállát leberetváltatta, nem beretváltatta az haját is egyszersmind, az csúf volt, olyat mondottanak neki, akit szégyenlek kiírni. A fejét majd mindnyájan borotváltatták, ha kopoc volt, nem viselt idegen kurva haját, az kit most barókának hínak, mert ha akkor élhoztad volna a baróka nevét, más azt gondolta volna, hogy azt mondod, hogy bak róka megyen. Az kinek haja nem volt, hogy kopoc volt, szép fekete bíborból vagy bársonyból való sapkát viselt. Az bajusza az száját némelyiknek egészen befogta, abban soha semmit el nem vágtak, sőt mikor ivutt némelyik, megtölt a bajusza, s beszoppantotta. Nyakravalót soha máskor nem viseltek, hanem mikor útra mentek, akkor némelyike szép

gyolcsból való nyakravalót kötött fel, az kinek az két vége kinek skófiummal, kinek aranyfonallal, kinek elegyesen, kinek tiszta selyemmel meg volt varrva, azt függve leeresztette az övig, vagy penig némelykor hátravetette az vállán az hátára, s ott lebegett; de rendszerént portai selyem török nyakravalót viseltenek, az alább rendű emberek penig közönséges portai nyakravalót. Az uraknak, első főrendeknek az pompára való mentéjek hosszú volt, annak nagy hosszú szélyes galléra, hogy majd az háta közepit érte, az karjának felit, elöl is az mellye felől jócskán leért. Némelyeknek ezen galléron kívül vagy nyuszt volt, vagy hiúz, vagy rókatorok, vagy valami drága bőr; az két ujjá úgy fityegett az földig; az mentéje ujjá kutyafüles volt, bérelve penig attól fogva, az hol az kezit az hasadékon kidugta, sohult sem volt, hanem osztán az végin az kutyafül felé, az kutyafüllel együtt egy kevés bérlés volt. Mikor ritkán felöltötték, az ujján való posztó összeráncolódott, ráncolva állott az karjokon. Abban az időben híre-helye sem vala az paszamántnak, hanem nagy híre vala még Pázmány Péternek, azért ha valakinek eléhoztad volna az paszamántot, azt gondolta volna, hogy Pázmánt emlegeted vagy Pázmántot, az Sz. István király hadi vezérit. Ezen mentéjeken volt szövés, ki egy ujj szélyes, ki két ujj, ki három, azt oldalpecsenyének hítták; mindennek inkább proportionate vitézkötés az végin, az ki arany-, ki ezüstfonalból, ki elegyesen, ki tiszta selyemből való volt, azt varratták sűrűn azon mentére.

Hosszú mentéket is viseltek az akkori emberek, melyet boér mentének híttanak, az urak s fő emberek jóféle posztóból, rókabőrrel megbérelve, az nemes emberek veres muszulyból, báránybőrrel bérelve. Urak, főemberek, nemesek nyári mentét is viseltek, az urak mentéje belől vagy bársonnyal, vagy aranyos matériával, vagy velencei kamukával volt megbérelve, az többinek vagy rásával, vagy bagariával. Abban az időben kétféle skarlátposztó volt, velencei skarlát, annak tizenhat forinton adták singit, csak úri emberek viseltek olyanból köntöst, az másik törökgránát volt, négyforintos volt singe, az olyan posztó többnyire kék, zöld s meggyzín volt, ilyet viseltek főemberek, nemesemberek, az olyan tartós posztó volt, három-négy rendbeli dolmány, mente is elszakadott addig az angliai posztóból, az míg ebből egy rendbeli. Volt sálya nevű posztó is, az is az uraknak való volt, köznemeseknek volt az fajlandis, közönséges landis.

Mind urak, főnemesség az köntösököt sinór helyett galanddal szegették bé, az urak ezüst-, aranygalandban, az nemesek selyemgalandban, azután kezdék bogárhátú sújtásos ezüst-, aranyfonalból vagy tiszta selyemből sinóroztatni köntösöket.

Akkor minden rendbeliek jó hosszan viselték s bőven dolmányokat, mentéjeket, ezért tartott sokáig az egyszeri köntös. Az fejedelem kivált s az fejedelemasszony udvari népit, inasit csak arról is megismerték, nem privatus urak cselédi, hogy az or-

szágbelieknél leghosszabb köntöst viseltek. Az dolmányon nem voltak olyan sűrű gombok, azok is egy dolmányon nem voltak többek tizenkét gombnál: az ezüstgombot, mind aranyozva, mind fejéren, abban az időben igen viselték, az hevederövnek híre sem volt, hanem szép selyemövet viseltek, némelyeknek az végén majc volt, ezüst-, aranyas csattal, pikkelyekkel, az végén meg ezüst. Nyárban pedig az öreg urak matériaköntösből jártanak, az vagy bíbor, vagy kanavác, vagy kamuka volt, mert bársonyban az egy fejedelmen kívül másnak járni szabad nem volt: az ifiú urak pedig karban kivágott, olyan foszlán horvát módra kivágva, abból kifüggött vagy skófiummal vagy aranyfonallal varrott ingeknek az ujja. Az ifiú legények pedig viseltek valami gyenge materiából való inget (noha az alatt más gyolcs vagy bulya vászoning is volt), annak ujja, mellye, galléra cifrán meg volt varrva, rojtos kötővel, másként éppen olyan volt, mint az ing, csak bővebb, azt páncélingnek hitták.

Bérlett nadrág ritka volt, de azon is az hátulsó varrásán semmi sínór nem volt, rendszerént bőrcapca volt reávarrva talpalló helyett, s némelykor úgy sétáltak török papucsban benne; az csizmája kinek sárga, kinek veres, nem fekete, azon ezüst-aranyas sarkantyú vagy tiszta ezüst.

Az ifiú legényeknek ugyan, mint az uraknak is, hosszú mentéjek volt, rendszerént rókaháttal bérelve, de az közönséges viselőmentéjeknek az alja rendszerént az horgosinokat érte. Nem vala akkor híre az krepin-

nek, mert ha valakinek mondottad volna krepin, s deákul tudott volna, felnyitotta volna az fület, s azt hallgatta volna, hol zörgetnek, hanem minden cifraság az mentéjeken az vitézkötés, az penig, az mint kitől kitölt, kinek skófiumból, kinek ezüst-, aranyfonalból, kinek tiszta selyemből, kinek elegyesen; némely csak egyes volt, némelyik hármas, egymás végiben, de azok már keskenyebbek voltak s kisebbek, úgy volt az mentéjekre varrva. Viseltek némelykor ezüst- vagy ezüst-aranyos gombokat is az mentéjeken. Az dolmányok olyan hosszú volt, az mint odafel leírák, s olyanformán volt cifrázva, mint az mentéjek; a dolmánynak az ujján mind kutyafül volt, az szép bársonnyal volt bérelve; az nadrágok is tisztességes, sem bőv, sem szűk nem volt. Salavárit is viseltek az ifjú legények, mind úrfiak, mind nemesek; az nadrág hasítékjáig ért a salavári, ott belől, nadrágon ezüst- vagy selyemsinór lévén varrva két renddel, az sinórok végiben félujjnyi ezüst vastag tők, azokat sinóron átalvonták a salavári lyukain, s úgy kötötték az nadrághoz. A salavárin, ahol az lyukak voltak, oda szűformára csinált galanddal vagy sinórral körül megvarrott posztó volt, az ezüstök onnan fityegtének le.

Némely úrfiak varrott bagariából való telekes bocskort is viseltek, hajdú módra; igen cifra, szironnyal, sőt ezüstfonallal vagy -selyemmel cifrázott majc vagy szíj volt, az kivel felkötötték, sőt a telekes bocskor felső része is azképpen meg volt cifrázva.

Az nagy haj igen-igen ritka volt, sőt soha nem emlékezem, hogy ifiú legényt nagy hajjal láttam volna, de hogy azt hátul vagy sinórral vagy pántlikával megkötötték volna, mint a ló farkát, mint most cselekesznek, híre-helye sem volt, annál inkább zacskókban hordozták volna. Ha akkor kötött hajjal vagy zsacskókban varrott hajjal valaki eléjött volna, azt mindnyájan kacagták s csúfolták volna, s azt tudták volna, hogy farsangos, mert abban az időben láttattak ottan-ottan bolond farsangos köntösben járók, hanem az, kinek, ritkán, nagy haja volt, azt szépen le-bocsátotta. Ki-ki inkább leberetváltatta, s úgy üstököt hagytanak magoknak, azt szépen felkötötték, s abban gyönyörködtek, mennél nagyobb csomót köthetnenek az üstökökön. Ritkán némelyeknek volt abba fűzve vagy kevés pántlika, vagy kevés sinór, kivált a gyermekeknek.

HATODIK CIKKELY

AZ ERDÉLYIEK RÉGI NYÁJASSÁGÁRÓL ÉS UTAZÁSÁRÓL

Semmi nyájasság ma Erdélyben, ha csak ottan nincsen tubákpíxl vagy feiftubák; nem vala ezeknek híre az régi időben, nem kérik vala akkor elé az portubákos pixist, sőt ha mostani szokás szerént azt mondottad volna, s úgy kérted volna, hogy tubák píxl, aki deá-kul értett volna, azt gondolta s magyarázta volna, hogy tubákszurkot vagy szurkos tubákot kérsz. Nem szíja vala akkor más sem

az portubákot, sem az füsttubákot, kivált gyermekkoromban, hanem kocsis, lovász, darabant, azok is ritkán, hanem az hajdúk és az fejedelem németjei s pecér s afféle. Akkor mostani mód szerint egy pipa dohányt ha úgy kértél volna: fajf tubák, más azt gondolta volna, fáj valamid a tubák miatt. Az 1687. esztendő előtt olyan emberséges ország vala Erdély, hogy egy pénz nélkül keresztül-mehettél volna rajta, mégis mind magad, mind lovad jóllakhatott volna; nem vala híre az vendégfogadónak. Csudálkozva néztünk Kolozsvárott a Közép utcába, hogy mondták, hogy vendégfogadó, azon egy nagy szakács vala leírva késsel az tűzhely és írott fazakak előtt. Vala egy rongyos ház Miriszlónál is, akit hallottam, hogy vendégfogadónak mondtak, de nem láttam, hogy vendég szállott volna belé; talám még Básta György csináltatta volt, mikor ott megverte volt Mihály vajdát. Hanem ha megindultál volna abban az időben, elől küldöttél volna az faluban szénát, abrakot az lovadnak, magadnak ennivalót, s ha bor volt az faluban, bort is adtak volna, sőt az Szászságon, bár az magad lovadon ne jártál volna (noha ezt az ország artikulusa limitálta volt, de avval bizony keveset gondoltak), postalovat eleget adtak, sőt ha az szegény folnagyok, bírák úgy nem viselték magokat, az mint az úton járó kívánta, jól megverték az hátát, s rajta sült. Az ugyan bizony nemigen volt jól, de mikor az urak közül valaki megszállott valamely szász faluban, az kiben híres bor termett, akár mint tartotta az szegény folnagy, de az

úr megharagította magát, s csak ne haragudjék, két-három hordó borban megalkudott az szegény folnagy, csak ne haragudjék az úr. Ha penig vagy szegény atyádfiához, vagy becsületes nemes emberhez szállottál volna, az olyan szívvel látott, hogy örömben talám az lelkit is kitette volna érted. Mégis az mi csudálatra méltó dolog, az urak sem voltak pénzesebbek, mint most, mert az miképpen most nincsen pénzünk, úgy abban az időben az urak éppen az pénzgyűjtésre semmit sem vigyáztanak, hanem csak az egy böcsültre és emberségre; az paraszt is, sem magyar, sem szász, sem oláh, szegényebb nem volt, mint most, sőt bizony sokkal gazdagabbak voltak, mint most.

Azonkívül mind az urak, mind nemesség, mind parasztság nagy szeretetben éltenek; nem vala akkor annyi úr, hogy az kinek az apja kereket falazott is, most a fia megharagudnék, ha úrnak nem hinád. Gyermekekomban hallottam, hogy egy grófnak Magyarorszában megvolt öt-hatszáz jobbágya, s azt tartották grófnak, mert Erdélyben, az mint odafel íram, több gróf nem vala gyermekomban gróf Csáki Lászlónál, Erdélyben úrnak azt tartották, az kinek háromszáz, jó fő embernek, az kinek száz ház jobbágya vagy ad minimum hetven vagy hatvan; most némelyek, az kik az úri titulust könnyen felveszik, s ha valaki fel nem adja, megharagusznak, két-három jobbágya alig vagyon, az egyik bíró, az másik kolcsár, az harmadik szabados, annyival adós az ilyen úr uram, ha meg akarnák venni rajta, bizony az dol-

mánya sem maradna meg. Az mint más munkámban is leírtam, régen az tizenkét tanácsúr, gróf és nagyságos urakon kívül többnek úr nem vala neve, úgy azoknak gyermekin kívül úrfi, kisasszony; sem annyi az asszony nem vala ezeknek az feleségeken kívül, az mely urakat odafel leírek, hanem ha annál nagyobb főember volt is, csak úgy mondták: uram, kegyelmed, asszonyom, kegyelmed, mint vagyon, asszonyom; gyermekeknek pedig kisuram, kisasszonyom vagy Zsófi asszony, Margit asszony. Tanácsúr uram is érte meg az tekintetes, nemzetes titulussal, noha bizony látom, hogy az ifiú Rákóczi György fejedelem idejében az tanácsuraknak rendszerént nemzetes titulusok volt; nagyságos úr is érte meg az tekintetes, nagyságos titulussal. De most nézd meg, ha egy alábbvaló fő embernek is úgy nem írod: az tekintetes úrnak vagy az legalábbvaló bárónak: az méltóságos báró úrnak, megharagusznak érette; holott régen az egy fejedelmen kívül Erdélyben méltóságos titulusa senkinek nem volt. Régen az tanácsurakon és nagyságos urakon kívül azért haragusznak vala meg, ha úrnak mondják vala: ma nézd meg, egy elévaló városi ember is, ha úrnak nem monddod, felhúzza az orrát. Nem híják vala akkor az emberek egymást az úr, az úr, az asszony, az asszony, úgy hogy már majd az testvératyafiak is szégyenlik egymást atyafiának híni, hanem az úr s az asszony, az úrfi, az kisasszony. Abban az időben, ha annál távulvalóbb atyafi volt is, annál inkább ha közelebb való atyafiak voltak, úgy hitták

egymást: öcsém, bátyám, sógor, koma; sőt az ki atyafi sem volt, mégis azokat is atyafinak hittak sokat; akik atyafiak nem voltak penig: uram, kegyelmed, asszonyom, kegyelmed. Sőt olyan szeretet volt, az mint odafel leírák, hogy az atyafiak elmentek egymáshoz, egy-két hétig elültenek egymásnál, mégis mikor elbúcsúztak, kivált az asszonyok, egymástól úgy búcsúztanak el sírva: jaj, édes nénémasszony, édes öcsémasszony, megbocsásson kegyelmed, még nem is beszélgetheténk egymással. Ha valamely újságot kapott valamelyik atyafi, azt maga meg nem ette, hanem az atyafiának küldötte. Jut eszembe, mikor újság volt csak egy lúdtojás is vagy egy császár madara, tizenöt mélyföldnre elküldötte egyik az másiknak.

Farsángban penig, kivált az székelységen, az atyafiak valamelyik atyafihoz gyültenek, onnét rendszerént ilyen cursust bocsátottak: *most az emberség megindult, és az embertelenséget felkeresi, s ahol feltanálja, emberiségre tanítja.* És mivel minden időben vagyon rossz ember, ha rossz emberre tanáltak valahol, avval nem gondoltak, vagy akart, vagy nem, jól kellett főzetni, másként az övéből az atyafiak bizony jól főzettek, vagy akart, vagy sem, de az gazdának csak jókedvinek kellett lenni. Ezenkívül tízen, tizenketten az atyafiak és nemesek egy szánban beültenek, zekében, harisnyában öltöztének, az szán előtt hat ökör volt, közöttük két-három cseber bor, s úgy ittak, s úgy jártak egymáshoz, csuklyát vontak az nyakokban, botot az kezekben, feles cigány hege-

dűsök, dudások az szánban, kiáltásokkal, muzsikaszóval, úgy járták az tartományt.

Nem vala inter privatos religionis respectus, az akár katolikus, akár kálvinista, akár unitárius, és ha találtatott magyar, csak emberséges ember volt, egyaránt szerették magokat, együtt vigadtanak; sőt az házások között is nem vala respectus religionis, ugyanis Bethlen Gergelynek katolika felesége vala. Apor István katolikus, az felesége kálvinista, Gyulaffi László katolikus, az felesége unitária, Gyerőffi György katolikus, az felesége unitária, Thoroczkai István katolikus, az felesége kálvinista, sőt mikor Bethlen Gergely meghala, az feleségivel együtt temeték el, benn az háznál kálvinista prédikátor, Csepregi prédikála, künn az templomban P. Vizkeleti Zsigmond. Nem vala az házások között is az religióból semmi visszavonás; ha egyik házban szentmise volt, az másikban könyörgés; nézd meg, kérelek, ma az religióért is úgy nézik egymást, mint két ellenség. Az más vallású embernek adjon isten szent lelket, hogy jöhessen az igaz hitre; személyiben miért lehessen ellenségem, nem látom, sőt az igaz katolika anyaszentegyház azt tartja, hogy mi katolikusok az olyanokhoz legyünk szeretettel.

Nem volt akkor annyi superlát, hanem estve jóllakván, a palotában, vagy nagy házban, vagy az micsodás háza volt az gazdának, bevittek egy falka szalmát, azon feleségivel együtt ki-ki egymás végiben virradtig jóízút aludt.

Éppen nem nagyozták akkor az emberek magokat; úrfiak, elévaló fő és nemes emberek, húsvét másodnapján, azaz vízben vető hétfűn rendre járták az falut, erősen öntözték egymást, az leányokat hányták az vízben, sőt az elévaló embereknél csak magok házoknál is estve az frajok az leányok házában kádakkal hordották fel az vizet, reggel csak könnyen öltöztek, tudva már az jövődőt. Reggel azért az udvariak csebrekkel, kártyákkal reámentek az leányokra, ottan olyan öntözés volt, hogy bokáig járhattál volna vízben. Hasonlóképpen aprószentek napján vesszővel úgy jártak az leányokkal, úgy vesszőzték egymást.

Még az nagy emberek is abban gyönyörködtek, mikor az cselédek vígan voltak, sőt sok nagy ember, az kinek elébbvaló szolgálai voltak, azokkal mindjárt ivutt, megrészedvén, az hegedűsöket behítták, s virradatig táncoltanak; az udvariak gyakorta egymást vendégségben hítták, vígan voltak s ittak, mert az urok még gyönyörködött benne, mikor az cselédje vígan volt, csak ne verekedett s ne veszekedett, mert azt el nem szenvedték.

Az levélírásban is semmi ceremóniát nem tartottanak, mint most, mert ha alábbvaló embernek is egész árkosra nem írsz, még azt is kopertába nem csinálod, vagy spanyolviasszal nem pecsételsz, megharagusznak érte; az régi embernek penig, akármely nagy embernek írt valaki levelet, egy árkosnak a negyedit egészen beírta, alig maradott egy kis tiszta papiros, mikor az levelet egyben-

fogták, az hová titulust írjanak. Mind az országnak, mind az fejedelemnek supplicatiót egy negyedrészes papirosat egybenfogván, úgy írtanak, sőt láttatott az fejedelemnek olyan supplicatio is, az ki egy árkosnak az nyolcadrészire volt írva, melyben gráciát kértek az fejedelemtől egy jobbágnak második lopásáért, melyre így resolvált volt az fejedelem: *ha egyszeri, grácia, ha kétszeri, akasztófa*. Azt pedig nem fősvényességből cselekedték az régi magyarok, hanem egymáshoz való sinceritásból, mert akkor is megvehettek egy konc papirosat egy sustákon vagy négy poltrán; kevés papiroson is írtanak cordialiter, most az aranyos szélyű cifra papiroson egymást rágják, ezer hazugságokkal egymást lemocskolják, egymásnak hízelkednek. Ha megláthatnád, mennyi mocskos levelet írnak most egymásra Bécsben, én Bécsben lakván, némely részit láttam: akkor bizony elhinnéd, hogy igazat írok. Az akkori időben kevés keleti volt az spanyolviasznak, ostyával, közönséges viasszal, néha csak kenyérbéllel is pecsételtének, senkinek gondolatjában sem ütközött, hogy apprehendálja.

Mikor valaki az embereknek az nagyja útra ment, ha felesége, gyermeke nélkül ment, csak paripán ment, ott konyhaszekér nem volt, hanem az vezetéken vagy szolgánál viaszos palack bor, fejér cipó, némelyeknek az tarisznyában ösztövères szalonna, az mellé fokhagyma, sódor pár- vagy mogyoróhagymával, sült tyúk, sőt némelykor s gyakrabban ezek közül csak az egyik volt; nyár-

ban, mihelyen jó füvet kaptanak, megszállottak, az köpenyeget az fűre, vagy ha szénabuglya volt, az buglya mellé leterítették, s jobb ízűt ettek belőle, mint most esznek sokan az allapatrétában. Mert akkor ha csak eléhoztad volna is az allapatréta nevét, azt gondolta volna más, hogy Alparétot emlegeted. Sőt az öreg Haller János nagy úr vala, mégis mikor úton ment, ha tallón volt is, mikor az óra tíz volt, megállott az hintóval és evett. Nem vala akkor híre az sézának, mert ha eléhoztad volna, hogy séza, azt gondolták volna, hogy oláhul szólasz, s ez az az *ülj le*; hanem akkor az urak s az embereknek az eleje, mikor sár nem volt, városhelyt gyalog jártanak. Némelynek volt tíz-tizenöt sastollas, forgós szolgái is utána, azoknak, mint egy disznóverő nagy fa, olyan csomós botok voltak az hónjok alatt; ha pedig sár volt, az városon szerszámos paripán jártanak, s úgy kísérték az említett szolgák gyalog, ha térdig érő sár volt is. Megvolt némely uraknak tíz, sőt némelyiknek húsz asztali szolgái is; azoknak nagy ezüst s háromnegyedfél ejteles ezüstpohárból adtak asztalnál innyok. Rendszerént háromszor adták bé az bort az asztalhoz az asztali szolgáknak; elsőbben mikor el akarták szedni az első fogást, másodszor az második fogás után, harmadszor az gyümölcsre, noha, amint feljebb is írák, mikor az uraknak jókedvek érkezett, szintén úgy ivutt egyest velek, mert azok vagy fő vagy jó nemes emberek gyermekei voltak. Némelynek megvolt tíz-ti-

zenegy gyalog inasa is, azonkívül tizenöt-tizenhat étekgóga, némelykor több is, azonkívül némelyeknek trombitási, töröksíposi, hegedűsi, dudási, furulyási, cimbalmosi, énekesi, asztali mulató markalfi, vagy az mint hitták, bolondjai. Nem vala abban az időben annyi emberszólás, mint most, hanem az tréfában igen gyönyörködtek asztalnál, azért az hol tréfás, játékos fő vagy nemes embereket tudtanak, azt magokhoz hitták, asztalnál jól tartották, mentől nagyobb tréfát tanáltak fel, abban mulatták magokat. Egyszóval azt írhatom, hogy volt akkor olyan úr vagy úri ember, az kinek volt asztalánál annyi étke s annyi szolgálja, mint most az nagy gőg mellett tizenkét, tizenhárom s tizennégy úrnak is vagyon; hát ha még láttad volna sokaknak az fizetett sok hajdúit, sereg németeit, az kiknek magok strázsát magoknak állottak; nem valának ezek cságos, csígos, nagyságos uramék mindnyájon, hanem *uram, kegyel-med*. Vajon ma hány gróftól, hány bárótól telnék ki az az pompa? Mert némelyike mikor egyik jószágából az másikba ment, nyolc, kilenc, sőt tíz társzekerei is mentenek el előtte, az kiken az egyetmását és az apparátusát vitték; azok mellett az magok fizetett hajdúi, németjei voltak az késérők, azokkívvül magok mellett volt egy pohárszék-kocsi, az kin az pohárszék egyetmás járt, más konyhakocsi vagy társzekér, az kiben az konyhára való eszköz, tálok, tángyérok, nagy konyhára való rézkondérok, hat-, hét-, nyolcejteles ónpalackok, pincetokok.

Mikor az fejedelem udvarlására mentek is, szerszámos paripákon mentenek, senki nem ment hintón; az tanácsurak az várnak belső piacára mentenek, az kik pedig tanácsurak nem voltak, az vár kapuja előtt szállott le lováról; akkor az lovász kárával béterítette az nyeret.

Nosza sok titulus, most melyik győzné ezt az vitulust?

HETEDIK CIKKELY

MICSODA SZEKEREKEN JÁRTAK MAGOK RÉGEN AZ ERDÉLYIEK

Az urak lovai akármi szőrűek voltak, de ha az lovok farkai fejérek voltak, azt berzsennyel szépen veresen megfestették, gyakrabban azt, mikor az istállóban voltak, felkötötték, mint most némelyek az hajkot, zacskóban tartották; mikor az úr valahová ment, kivált paripán, azt kioldozták, hogy az ló farka szép fodrosan álljon.

Mikor pedig útra indultanak feleségestől, az böcsületes nemességnek állapotjához képest kis bőrös kocsija volt; mikor közel ment, két lovon járt, mikor távolabb ment, négy lovat fogatott be. Az kocsija vagy csak bakon lógós volt, vagy csak az tengelyre csinált volt; akkor az hintó igen ritka volt, hanem az közönséges fő embereknek nagy bőrös kocsijok voltak, az hátulja mindenkor lógós, némelyiknek az elei is szintén olyan voltak, mint az hintónak az dereka, csak fedele nem volt, egyéb minden alkalmatossága az egy fedelin

kívül; az mint az hol ide alább az fedeles hintót leírom, tudd meg, hogy éppen olyan volt az bőrös kocsi is.

Az hintók mind bőrös magyar hintók voltak, hire-helye sem volt az német hintónak. Vesselényi Pál uram ajándékozott volt Apaffi Mihály öreg fejedelemnek egy német hintót, jut eszemben, hogy Szebenben gyermekekül úgy jártunk nézni, mintha csudalátni mentünk volna, elmenvén az híre, hogy az fejedelemnek német hintaja vagyon. Az magyar hintó is kétféle vala, egyik kétfelé eresztős, az drágább is volt, az második orsós. Az mely uraknak kétféle hintaja volt (de az ritka volt), az kétfelé eresztősön járt az úr, az orsóson az asszony. Ezek is sokfélék voltak, mert némelyiknek az fedő bőrök jobbak voltak, úgy hasonlóképpen az belső borítékja is különbéle volt; mert némelyeknek az belső borítékja volt virágokra cifrázott szattyánbőrből, némelyeknek gordoványból, némelyeknek karmazsinból, némelyeknek jóféle posztóból; az fejedelemnek bársonyból (az fejedelem hintájának az orsói is aranyasok voltak); kül meg volt verve nagyobb részint apró szegekkel, mint az német hintón is vagyon, közben-közben rézszeeggel, belől is, az hol illet. Az mint az fedelit az orsóhoz csinálták, vagy az kétfelé eresztősnek az karfáihoz, ott fenn körös-környül lefüggő selyemrojt volt, azt rézszeeggel verték le; az orsós hintónak pedig benn az közepin egy koronaforma lefüggő selyemrojt volt, az közepit cifrán veres és fejér szeeggel

megverték. Az kétfelé eresztős hintónak az fájának az dereka felül vasban volt foglalva, az kin az hintó fedelit elé s hátrabocsátották, s kivált tavasszal, mikor szép híves idő volt, kétfelé eresztették, úgy ültek benne, mintha fedele sem lett volna; azokat az fákot is olyan borítékkal borították, mint az hintó belső részit, szegekkel meg volt verve, és ugyanolyan rojtos selyemmel prémezett, mint az többi része. Az mint az hátulsó ülés volt, az hintó derekában kívül láda volt, úgy az első résziben is, de azt sem kívül, sem belől meg nem ismerted volna, csak azt tudtad volna, hogy csak az egy hintónak ülési-nek első-hátulsó dereka; az ülés helyiben mit tettek, majd meglátod. Azonkívül az hol felültének az hintóban, ott tágas hely volt, azt ablaknak hitták, egy ember nagy tágason elülhetett benne, annak befedő, kül fekete bőrből való borítékja, azon belől volt olyan matériából töltött fedél, mint az hintó belső része, az meg volt tűzve, annak az végin körös-környül rojt volt; az az ablak takarója könyöklőfán függött, de az is, mint az hintó, olyan bőrrel bé volt csinálva, apró réz- s fejer szegekkel megverve, selyemrojtos prémmel megprémezve; azon fán volt két lyuk, az lyukon felül vagy két rézgomb vagy két acélgomb, az melyeket az ablak fája lyuka felé szegeztek, hogy az lyuk ne lásék. Az hintó derekában, az hol az hintóban felültek, kétfelől volt két csap, az kiben, az mint íram, az ablak borítójának gombos két lyukát belétették, s az tartotta, de az ablak

borítója csak egyfelől nyílt ki, mert az más fele hosszú vassal az hintó derekához volt kapcsolva. Az felülőhelyen két szélyes bőrön függő erős fa volt, de alol is bőr volt rajta, az is, az hol az bőrt az fához szorították, szeggel meg volt verve. Ugyan az hintó derekában az ablaktartó vas- vagy acélcsofhoz közel volt mintegy arasznyi hosszú és mintegy másfél tenyérnyi szélyes kerekforma erősen bécsinált fa, az melyet is az hintóval hasonló borítékkal béborítottak, selyemrojtos prémmel megprémezvén és szeggel megvervén; ahhoz tartózkodtanak, mikor az hintóban fel akartanak ülni. Mind az két felülő helynek vagy ablaknak mind az két felében egy-egy kis kilincsen járó, magas, jó hosszú ládácska volt, az két ablakban négy olyan ládácska volt, annak az ajtaja cifrán meg volt verve apró szegekkel. Az hintónak az alsó része ugyan meg volt bérelve és szegekkel verve, de egy része erős cserefába eresztett csak deszka volt, tudniillik az hol azon kívül sem volt szükség. Az ablak mellett az mely cserefában volt azon deszka foglalva, abban kétfelől, mind elöl, mind hátul, két-két karika volt, úgyhogy nyolc karika, ketteje által-ellenben felyül, az más ketteje alol. Az hintó az mely fákon függött, azok cifra fából és festve voltanak, cifrázott vasakkal megvasazva, mind elöl, mind hátul, azonban vaspléhekkal cifrán ónozva, meg volt pléhezve az bakja pedig elöl-hátul tágas volt. Az orsós hintón hat gomb volt, vagy rézből, vagy vasból az tetejin, ketteje elöl, ketteje hátul, ketteje az közepin; azok pedig

cifrák voltak; az kétfelé eresztősnek pedig az tetején semmi sem volt, hanem ráncos volt, az mint az kávék voltak benne. Az hintónak az alsó részén, az hol az ember lába állott, táltartó és hordozóhely volt az hintó fenekén; az hintónak pedig az fedeliről mindenfelől bőr függött; tiszta időben feltúrték, esős időben leeresztették; azonkívül elől-hátul kétfelől szélyes csatlója volt az hintónak. Láttam igen gyermekkoromban üveges hintót is, de amaz apró üvegből ónban foglalva ajtaja volt, mint az másféle, apró kerék üvegben, ónban foglalt ablak szokott lenni.

Ezt az magyar hintót azért írák le, hogy mégis feledékenységbe ne menjen, az magyar hintó micsodás volt, mert az olyan erős munka volt, hogy némelyeknek az gyermeke is megérte véle, nem úgy, mint most, hogy az mint veszed az mostani hintót, annyit romlik, hogy gyakrabban többet költesz rája, mint az mint vetted, s mégis öt-hat eszten-deig elig éred meg véle. Lássuk azért, kedves olvasóm, az régi magyar hintón mint jártanak az régi magyarok.

NYOLCADIK CIKKELY

MIKÉPPEN RAKTÁK MEG S MIKÉPPEN JÁRTANAK AZ LEÍRT KOCSIKON, HINTÓKON AZ RÉGI MAGYAROK

Legelsőbben egy hintó eleiben akkor is rendszerént hat lovat fogtanak, mert némelykor nyolc lovat is fogtanak; de híre-he-

lye sem volt, hogy bakról hajtsák az lovakot, hanem az kocsis, még az fejedelemnél is, megnyergelte az nyerges lovat, s nyeregből hajtotta az négy lovat. Az kocsis rendszerént szakállós volt, az hámok széyes bőrből, nagy csatosok voltak, nem olyanformán, mint most; az hámokban rendszerént kötél volt, az kit há-m-istrágnak híttak, úgy az tartója is az hámnak kötél volt; az fékek, azok is széyesek voltak, az szemein alol az lónak nagy szívforma bőr, az ki majd az orráig ért. Az ló-bokrétának híre-helye sem vala, hanem az lovaknak az üstököket szíjával vagy szironnyal felkötötték; az két középső és első lovak közt egy vastag pálca volt, rövid láncon, pecekkel, azt közpálcának hítták, az féken osztán karika volt, úgy peckelték osztán fel az közpálcát az két-két lóra. Az nagy uraknak pompára veres, zöld szironnyal varrott bagariahámjok volt, azon nagy fejer ónnal megónazott csatok; az kocsis és fellejtár ostorának mind az nyelinek az végén, mind az ostornak harmadányira az nyeltől fogva rojt volt; köntösök, az kitől mint kitölt, olyant viseltenek, hanem az süvegek préme rendszerént róka fark volt. Kivált az közepesse az főembereknek, mikor útra mentenek télben, az lovak pokrócát kenderből vagy szíjból álló lekötő szíjával az ló hátára kötötték, s úgy fogták be az lovakot, s úgy mentenek. Már azért mikor útra akart menni valaki, lássuk, mint készült útra.

Legelsőbben is kezdjük el azon fő rendezken, az kik társzekeret nem hordoztak. Mi-

nekelőtte tehát megindultak, az hintót így rakták meg: az tálakat tették az hintó fene-kin az táltartó helyre (vedd eszedben itt, mint íráom le odafel az magyar hintót), az párnazsákból hátul ülést csináltak, azt, az mint odafel leíráom, hogy nagy karikák voltak az hátulján is az hintónak, az ülésben letévén az párnazsákokat, az ülésnek az eleit kötéllel békötözék, hogy az párnazsák elé ne csússzon, az párnazsákra szőnyeget terítettek, az kinek egy része kül állott az hintónak hátulján; az hátok megé az maga szép portai tarka, cifra vánkosát tették, az mely erősön meg volt töltve; az párnazsák mellé hátul még valami apróságokat raktanak; elöl, ha leánya volt az főembernek, az ült, s annak az párnazsákját tették, arra is szőnyeget, az kinek egy része az hintó elein kifüggött, úgyszintén portai vánkost is tettek, azt is elöl az karikához kötéllel úgy megkötvéen, mint hátul. És mivel abban az időben szokás vala, hogy útra egy fazék káposztát főzzenek, s valami sültet vittenek, s kivált nyárban, mihelyen jó füvet találtak, ettenek, az első ülésben való párnazsák alatt rendszerént az frajok pokrócok volt, azon hátul az fazék káposzta. Sültet, fejer cipót hordoztak, palackban vagy pincetokban bort, mert hogy mindenütt jó bort nem kaphattanak, bort és fejer cipót mindenkor hordoztanak magokkal. Az magyar hintónak az hátulsó bakjára nagy öreg, fekete bőrrel borított, ónos szegekkel cifrán megvert ládát tettek, abban, kivált ha pompás vendégségre vagy lakadalomban mentenek, úr, asz-

szony köntöseit, szoknyáját s egyéb portékáit mind bérakták, mégis az bőrládán feyül sok egyetmás elérhetett. Elöl volt az fejér ruhás láda az bakon, de az két bakot gyakorta úgy megrakták, hogy az hintóból sem hátra, sem elöl az kocsis nem látták. Az hátulsó ülésben az úr s az asszony ültenek; ha olyan három-négy esztendős gyermekek volt, azt közbenvették, ha pedig nagyobb volt, kivált leány, az az öregasszonymal az első ülésben ült; némelykor hárman is ültek elöl. Az frajok az ablakokban ültenek, néha négy személy is szorult az két ablakban. Az csatlón hátul az úr felől állott az csatlós, másfelől, az asszony felől az inas, annak az nyakában volt az úr mosdó, aranyas csészéje, az orcatörülővel, fésűvel együtt bőrtokban lóding módra; azok az orsós hintónak fél kézzel az orsóját tartották, az kétfelé eresztősnek az karfáját, az melyekkel nem az hintó felé, hanem az lovok felé állottak arccal; az hol dőlő volt, leszállottak, s az hintót tartották. Ha az egynél több inas volt, kettő vagy három, azok az bakon kerestenek magoknak helyt. Az hintó derekában, az ló felől való ládában hordozták az pohárszék-egyetmást, úgymint abroszt, asztalkeszkenyőt, sőtartót s affélét; az hátulsó hasonló ládában volt az asszonymal olyan aprólékos portékája s egyetmása, az melyre ottan-ottan szüksége volt, hogy mindenkor az ládában ne nyúljon. Az ablakban lévő egyik ládácska volt az csatlósé, abban az hintóhoz való pántokot, singszegeket s affélét hordozott; az másik volt az kocsisoké,

abban hordozták az patkolózacskót, lóvakarót s törlőszűrt s affélét. Az másik ablakban az két ládában volt az öregasszony és az frajok egyetmása; azonkívül mindenik frajnál egy-egy kosár volt, kiben különb-különbféle apróság, varróselyem s afféle, az másik kosárban vajas pogácsa, kalács, töltött tyúkfű s afféle, mert azok nélkül nem jártak, sőt az hintóban ösztövéres szalonnának, fokhagymának s rendszerént főtt sódornak is meg kellett lenni. Reggel osztán, mikor megindultanak, mindenkor felestökömöztek az hintóban, az frajoknak is adtak az egyszer való felestökömből; az reggeliből, ha valami megmaradt, azt az kocsisnak és fellejtárnak küldötték. Az lovas szolgák az hintó előtt jártak, az lovász hátul az vezetékparipát vezette; az hegyes tőr mindenkor az paripán volt. Nem vala akkor annyi nyakban vető kard, mint most, hanem ha annál nagyobb ember vala is, lódingot viselt, azon lefüggő elefántcsontból való kis kerék palack, porozni való puskaporral teli, annak csattanó fedele, kis rézsíjja, az kin az puskaapor kijött; az lóding pedig tele volt töltés puska porral, golyóbis az végin; az lódingnak az takaróját vagy majcon, vagy bagarián lévő csattal bécsatolták; az lódingszíj, az kivel nyakban vetették, meg volt vagy skófiummal vagy ezüst- vagy aranyfonallal varrva, úgy az lóding szorítója is; némelykor majc volt az szíj helyett, az is vagy skófiummal vagy ezüst- vagy aranyfonallal elegyesleg volt szövve; némelykor pedig három-négy

rend sinóron függött az lóding, de akkor az sinóron ezüst-aranyas gombforma volt, az kinek mindenik végén nagyon ezüsből ugyanazon gombhoz forrasztott rövid síp volt; némelyike nem volt aranyas, csak tiszta ezüst, annak az közepe lyukas volt, úgy vonták az sinórban. Az lódingnak egyik felin rendszerént volt az puskakolcs acélből megzománcozva, az az lóding alatt rézkarikához vagy ezüstkariához volt sinórral vagy szíjjal varrva, az is olyan matérián függött, mint az lóding, de az lóding szíján vagy majcán helye volt, az hová felakasztották, hogy nem fityegett. Ritka volt akkor az ezüst-aranyas kard, senki nem is viselte más, hanem az embereknek az igen nagyja, és azok is rendszerént igen az közönséges kardot viselték. Viseltek ugyan pallost is, de azt rendszerént olyan paripára kötötték, az kin hegyes tőr nem volt; az kardot pedig nem az nyakokban vetették, hanem az derekhoz kötötték. Az kardszíj volt vagy bagariából vagy selyemmajcból; kinek tiszta ezüst, kinek ezüst-aranyas csatja, az boglári s végén való csat is ezüst volt, kinek pedig csak réz- vagy acélcsatja volt. Az kard szíjához volt függve kötve az nagy szablyatarsoly, az szintén olyanformában volt elkészítve, mint az lóding, megvarrva vagy másképpen elkészítve az boritékja, mert az belső része bőr volt. Némelyek ki gyöngyházzal, ki cifra csonttal kirakott tölcséres karabélyt is visel-
tenek, de azt az szolga hordozta; annak rendszerént szélyes pantaléra volt vagy

majcból vagy bőrből, az csat is mint az kardon, az kitől mint tölt ki.

Az flintának abban az időben híre sem vala; vala ugyan az nagy uraknál, de nem olyanforma agyú, mint az mostani flinta, hanem másféle csúfos, azt serétes puskának hitták. Akkor leghíresebb puska vala az stuc, azután való volt az tersényi puska, az is vont lyukú volt, azután volt az kőszegi pulyhák, ennek nem volt vontja, s rendszerént az hajdúk viseltenek ilyent. Ezek mind kerekesekek voltak, de kivált az stucnak az rántója mellett sneije volt, az kit felnyomván, mihelyt alig nyúltak hozzá, mindjárt szaladott; még az pistoly is rendszerint mind kerekesek volt. Már az kitől mint tölt ki, vagy egy pár stucot, vagy egy pár tersényi puskát, vagy egy pár pulyhákot hordozott, töltve, felporozva, az hintóban hátul az ülés mellett kétfelől; ettől nem kellett félni, mert ha fel nem tekinték, érc lévén benne, az is távul az gyújtólyukhoz, magára soha az gyújtólyukra nem ment, ha reá nem vonták, soha el nem sült, mint az mostani gyilkos flinták miatt mennyi veszedelem s véletlen halál történik. Ilyen két stuc vala az Báthori Gábor fejedelem hintájában, mikor Szilasi és Ladányiék Váradon meglődözék, de mivel az istentelen inast az pártosok elcsinálták volt, hogy kösse le az hintóban az stucokot, mikor az fejedelem az stucokhoz kapott volna, kezében nem veheté, mert már le voltak kötve, s úgy vesze el az fejedelem.

Ennek alkalmatosságával, hogy az puskák eléjövénék, senki abban az időben vadászni

járván, vadhoz nem lőtt seréttel, az kinek serétes puskája volt az urak között, soha vadhoz véle nem lőtt, csak madarakhoz. Az vadhoz akkor stubból, tersényiből, pulyhákból egyes golyóbissal lőnek vala, ha találta, ott maradt, ha nem találta, ritkán ment el sebben, sőt mintegy törvénye vala abban az időben az vadászoknak, hogy ha annál nagyobb fő ember volt is, ha vadhoz lőtt s nem lőtte, vagy vért, vagy szórt elé nem hozott, plága lapockát hordozván magokkal, azt jól megcsapták, vagy fiatal fát vágtnak le alatta. Azért olyan bő vala akkor az vad, hogy bár az falutól nem mentél volna igen messze, mégis elég vadat találtál volna; most pedig miolta az flinta béjőve, és seréttel kezdettek lőni vadhoz, mivel több vad megyen el sebben, az mely osztán haszontalanul döglik meg, mint az ki úgy esik el, hogy hasznát vegyed, azért szűkült így el az vad. De az agarakban is az régi uraknak nagy gyönyörűségek volt, dicsekedvén egymásnak, kinek mint fogja az agara az szarvast, farkast, őzet, rókát, nyulat; sőt láttam olyan agarat, az ki személye szerint elfogta az hiúzt.

Az mely fő ember pedig hintóval és egy társzekérrel járt vagy koccsival, már annak az hintójában táltartó ritka volt, úgy az hintó derekában elől-hátul apró láda; hanem az mely egyetmást és tálat az egyes hintón járó az leírt helyekben rakatott, azokat itt az társzekérre vagy konyhakocsira rakták; az bakot sem rakták itt olyan bővön meg, hanem az bakon csak az leírt ládák voltak, benn

penig az hintóban az ülésben az párnazsákok; az frajok mégis, ha az első ülésben el nem fértnek, mindenkor az ablakokban ültenek. Kétfelé eresztős hintaja az köz és alábbvaló fő rend embernek ritka volt, mert azt tartották, hogy az olyan hintó csak az urakat és nagy fő rend embereket illeti; sőt ha az apróbb rend főembereknek csak kétfelé eresztős hintaja lett volna, megnevezték volna véle, mint az kit nem illetne. Az fellejtár mellett való ló rendszerént ménlő volt, gyakrabban az késefás is; akkor volt az fő rendeknek mulatságok, mikor azok nyerítettek s visítottak, sőt némelykor, mikor városban bémentenek, valami ismeretlen oláh jobbágyoknak parancsolatjuk volt, hogy az hintó mellett kancán hol elé menjenek, hol hátra maradjanak, hogy az kancára az ménlovak nyerítsenek, visítsanak. Az mely úrnak, fő rendnek két hintaja volt, az kétfelé eresztős az úré volt, az orsós az asszonyé; mikor együtt mentenek valahová, az kétfelé eresztősben az úr ment, s az asszony s az gyermekei, az orsósban az öregasszony az frajokkal. Ezen hintóknak, az mint mind az hintó fedele drágább bőrből, mind az bérlése az hintóknak drágább volt, mint az közönséges hintóknak, úgy az szőnyegek is drágábbak voltak, az portai vánkösök is ezüst, arany és drága selyemmel kötött volt. Noha az ilyenekkel legalább csak járt egy konyhakocsi és egy társzekér (mert az mint feljebb írák, az nagyja az embereknek, mikor egyik jószágból ment az másikban, az társzekereket jó idein elküldötte): mégis az

hintóülésben az párnazsákok voltak, s az bakon az ládák; az bakokat pedig ki-ki tisztességes medvebőrökkel takartatta bé. Az mint feljebb is íram, hogy ez az ország olyan emberséges ország vala, hogy ezen egy pénz nélkül általmehettél volna, az urak és fő emberek mindazonáltal magokkal pincetokokban s nagy ónpalackokban bort hordoztanak, mivel mindenütt az falukon jó bort nem kaptanak; úgy fejer cipó[t] s gyakran köz cipót is. Mikor pedig valamely úr lakadalomban vagy keresztelőben ment, vagy főtisztnek instelláltak, vagy akármi pompára ment, akkor az szekeres lovakra az fent leírt szironyos háموkót rakták, drága szőnyegetek és drága portai vánkosoakat az hintóban, az hintó után aranyos szerszámban öltözött paripát, az kin aranyas hegyes törön kívül aranyas buzogány is volt; ott az nyeregben kápa volt; az hintó előtt pedig hol hat, hol nyolc ezüst-aranyas szerszámban s némelykor köves, gyöngyös szerszámban öltözött úri lovakot vezettének török boncsosokon; ott kengyel s minden ezüst volt. Az lovak, az mint odafel íram, tollasok voltak s bokrétások, az lovakon kin oroszlánbőr, kin tigrisbőr, kin párducbőr, kin vízilóbőr (deákul hippopotamusnak hívják és az Nílus-vízben termik), azonkívül kin drága marhahajtó, kin drága portai cafrangok, sőt némelyik cafrangok jóféle gyöngyösök is voltak. Ezek előtt az vezetékek előtt az főlovászmester járt tollas forgóson, az lovakot étekfogók vezették, rendszerént azok is forgósok voltak, az lovakon hátul járt az

vicelovászmester, az is forgóson, az után az hintó előtt éppen két étékfogó, forgóson, tollason; rendszerént az vezetékek előtt mentenek az étékfogók rendre kettő-kettő, de azoknak is nagyobb része forgós tollas volt, azok előtt az főember-szolgák, mind inkább forgóson, azok előtt az töröksíposok, trombitások, úgy trombitáltak, az mint odafel leírák; ezek előtt ment az főasztalnok, mindenkor nagy sastollason, előtte meg két étékfogó; az főasztalnoknak az keziben rendszerént vasbuzogány. Ezekben az urakban sem vala gróf, ritka az báró; nosza az menyinyin vagyunk grófok és bárók, hányunktól telnék ki az az pompa?

KILENCEDIK CIKKELY
AZ RÉGI ERDÉLYIEK LAKADALMIRÓL
ÉS HÁZASSÁGIRÓL

Menjünk már az házasságra és lakadalmára. Mikor valamely ifiú legény meg akart házasodni, elsőbben, mint most is, az leánynak az apját, anyját megjáratták alattomban, hogy van-e kedvek leányokot azon ifiú legénynek adni, vagy nincsen; ha volt kedvek, napot tettenek, hogy mely nap menjen az ifiú legény leányt nézni. Az rendelt napra az ifiú legény, mentől tisztességesebben lehetett, elment, de kivált az úrfiak az odafel leírt cifra lovakon s öltözetben; rendszerént mindenkor vacsorára ment az leánynéző; azt ott jó szívvel látták, asztalnál az legényt és az leányt egymás elleniben ültették szem-

ben; erősen ittak, vacsora után éjfélig s tovább is táncoltanak; az ifiú legénynek az szolgáját is mentől jobb szívvel lehetett, úgy látták. Megvirradván, az leánynéző elbúcsúzván, elment. Nem értem, de hallottam régi emberektől, hogy régen olyan szokás is volt, az mely most is az székelyek között az közrend között megtartatik, hogy az leánynézés után az leány apja két atyafiát elküldötte az legény házához, azok háztűzlátóknak hívtak, azokat is az legény cselédestől jó szívvel látta, megitta, táncoltatta; mikor azok visszatértenek, az legény leánykérőket küldött, ha az leányt odaigérték, még megjelentette, mikor megyen oda kézfogásra; azon az nap elment. Vacsora előtt az leányt ebédlőpalotából kihozták, ott lévén az atyafiaiban is sokan, úgy az leány atyafiaiban is sokan; azután az legény az környülállóknak térdet hajtott, cifrán, kardoson, lódingoson az leányhoz ment, és mintha kézfogással az következő házasságra kötelezték volna magokat, az legény szép gyengén az kezinek első ujjai végével megütötte az leányasszony keze ujjainak végét. De minekelötte az kézfogásra kivitték volna az leányt, úgy akkor is, mikor kérték, megkérötte az apja s az anyja, hogy vagyon-e kedve ahhoz az legényhez való menetelre az leányoknak; és ha mondotta, hogy vagyon, úgy ígérték oda, vagy úgy vitték ki az kézfogásra. Az kézfogás után az leányt megint bevitték az apja vagy anyja házában, s ott megállott, azután az legény két atyafiától az jegyesgyűrűt beküldötte, azt az leány elvette, akkor az

leánynak valamelyik asszony atyafia egy gazdag skófiummal varrott keszkenyőre, vagy az kitől mint tölt ki, olyan keszkenyőre, mentől tisztességesebb gyűrűt akasztván, az legénynek ugyanazoktól, kik az leány gyűrűit bévítették volt, kiküldötte, azt az legény elvévén, rendszerént az legény újlag béküldötte két atyafiait, és az leányt hűtre kikérte; akkor megint az apja s az anyja s az atyafiai az leányt kihozták, rendet állottak. Az asztalon tisztességes szőnyeg volt, az asztal eleiben is az földre szőnyeget terítettének, az pap eléállott, háttal az asztal felé, arccal az nép felé; elément az ifiú legény, az szőnyegre állott, az leányt is elévezette valamelyik asszony atyafia, és az pap ott megesketé őket. Vége lévén az hűlésnek, az leányt megint bévítették. Az szőnyeg, melyen az mátkások állottanak s megesküdtek, az papé volt, azonkívül mind az legény, mind az leány apja jól megajándékozta. Azonban asztalt terítettének, az étket elhozták, az leányt asztalhoz kihozták, megint az legénnyel szemben ültették, vacsorán vígan laktak, vacsora után éjfélig s tovább is táncoltak.

Reggel felkelvén, az legény, ha nagy ember gyermeke volt, az mátkájának száz aranyat küldött, vagy az kinek mint volt tehetsége, annyit küldött; rendszerént az öregasszonyt és az leány apjának az cselédeinek az eleit megajándékozta; avval az leány apjától, anyjától és az leánytól elbúcsúzott; akkor elment. Az míg pedig mátkások voltak, az leány az mátkáját bátyjának hitta,

az legény penig az leányt hűgának, úgy is írtnak levelet egymásnak.

Nem akarom elmulatni azt is, hogy noha nem értem, de hallottam az régi emberektől, hogy mikor valamely leányos házhoz leány-néző ment, tyúktojást főztek, s az legény eleiben tették, azt három szégyen nélkül kellett megenni. Elsőbben azt kellett megtudni, híg-e vagy kemény, mert ha az híg tojást kemény gyanánt vagy az keményt híg gyanánt bontotta fel, első szégyen volt, másodsor: mikor megsózta s felkeverte, s valami kifolyt az tojásból, második szégyen volt, harmadszor: mikor ette, úgy keverte fel, hogy mikor az kenyérrel mártogatta, semmi róla le ne[m] hullott, és az tyúktojáshoz is annyi kenyeret metélt, hogy megérte vele, s meg is ette az tyúktojást véle, másként harmadik szégyen volt.

Mikor osztán az legény hazament, ha apja, anyja volt, azokkal beszélt, ha szülői nem voltak penig, az atyafiaival az dolgot közlöt, az lakodalomnak napot rendeltének; az mely napot az leány apjának megizentének, azon napra az leány apja lakodalomhoz készült. Az ifiú legény, hogy azon napra elérjen, elindult mindenütt azelőtt az hol mentenek, szállást szereztetett, oda bort, vágómarhát, szénát, zabot, egyszóval mindent szállíttatott, hogy mind jövet s mind menet, mind ebéden s mind vacsorán, valamíg az leányos házhoz mentenek és onnét vissza az legény házához, bővön megérjék vele, mert menet, jövet mindenkor vígan voltak.

Az legény rendszerént az közelebb való atyafiai közül hívott magának násznagyot, nyoszolyóasszonyt, vőfélyt és kisnyoszolyóleányt, vagy ha olyan atyafia közel nem volt, valami nagy urat kért, hogy vállalja fel magára az násznagyságot, úgy az több említett tisztességekre alkalmas személyeket kért. Az legénynek fő úri gazdája volt, az ki az úton az vicegazdának az szükséges dolgokról parancsolt; az lakodalom előtt való nap az lakodalmas házhoz való közelebbik faluban megszállott, ott reggel felestökömöt ettenek, elküldöttek, hogy mikor készen lesznek az leányos háznál, tudósítsák az nász népit; mert az vőlegénnyel feles úr, úrfi, asszony, kisasszony ment, kivált az atyafiai, de másféle urak, úrfiak stb., azokat az kísérőket nász népinek hitták. Mikor megizenték, hogy készen vadnak, egész nász népivel megindultak, két úrfiat szerszámos lovon, párduc- vagy tigrisbőrben felöltözvén, daru- vagy kerecsentoll-forgóson elől küldöttek; azokat előlköszöntőknek hitták. Azok elmenvén, az menyasszony fő gazdáját az násznagy nevelével köszöntötték, meneteleknek okát megjelentették, az gazda szépen megköszönte, és viszontag köszöntötte az násznagyot, s megizente, hogy jó szívvel várja s látja. Akkor az gazda vagy egy nagy selleg vagy pohár vagy fazék bort az előlköszöntőkre köszönt, azt azoknak előbb meg kellett innya, azután táncot osztottanak nékik, s hármat táncoltanak, az tánc után hasonló edény bort köszönt újólag az gazda az előlköszöntőkre, az

kit meg kellett innyok; és mivel három-négy alábbvaló főember gyermekei ifiak voltak véle, azokat is úgy itatták s táncoltatták. Azután az örömondók visszamentenek, és az násznagynak az követséget megvitték. Addig az hálóhelyig rendszerént az vőlegény szerszámos paripán s tollason jött, hanem az lakadalom napján az násznagy mellé ült az hintóban, az vőfély pedig ugyanazon hintóban elöl ült. Az második hintóban ült az nyoszolyóasszony és kisnyoszolyó, azaz kisasszony. Rendszerént a vőlegény hatlovas hintót is vitt az menyasszony után; legelő ment az nász népe, azok előtt voltak az töröksíposok, trombitások, dobbal, azok előtt ment az ifiú legény nagy sastollas forgókban és párdúc- vagy tigrisbőrökben felöltözvén, de az nász népe közül is az ifiak mindinkább forgósok voltak, ki párdücbőrben, ki tigrisbőrben, az lovak is nagyobbbrészt aranyas szerszámban, tigris-, párdücbőrökben voltak. Az nász népe után mentenek az násznagy, vőlegény és vőfély szolgálai, mentől tisztességesebb köntösben, sok volt azok közül is a forgós; azok után mingyárt vitték az násznagy, vőlegény és vőfély vezetőkeit az odafel írt lóöltözetekben. Az násznagy hintója előtt ment két forgós tollas, párdúc- vagy tigrisbőrben felöltözött ifiú legény; úgy hasonlóképpen az nyoszolyóasszony hintója előtt hasonló két ifiú legény. Mikor osztán az faluhoz közel érkeztenek, az hol az lakodalom volt, az fő gazda az gyűrűt kiküldötte, némelykor az gyűrű helyett két-három

aranyat is; avval egy bizonyos célon megállottanak, akkor az vőlegény résziről egynehány paripát külön állítottanak; úgy az leányos háztól is paripákat hoztanak ki, azokkal rendet állottanak; mikor osztán jelt adtanak, az mely célban az gyűrűvel megállottanak, addig futottak, mert jó távul állottak az gyűrűvel, és az kinek az lova az gyűrűhöz legelsőbbben érkezett, azon az lón ülő nyerte el az gyűrűt, s volt dicsőségre s dicséretire is. Azután rendszerént az faluban megszállott az nász népe, ott újólag öltöztének, onnét az vőlegény ajándékokot küldött az menyasszonynak, mely is állott egész mindenestől elkészült új köntösből s asszonyi egész öltözetből. Azonban egy ezüst-, rendszerént aranyas tárgyéron vagy tízes aranyból, vagy apró aranyból százig valót vagy többet is, ha akart; azt az vőfély, szerszámos paripán ülven, forgóson, felvitte, az menyasszony vendége előtt az vőlegény nevével az menyasszonynak praesentálta; azt megköszönte az menyasszony nevével az fő gazda. Az fő gazda pedig mindenkor valami nagy úr volt, annak nagy hosszú, aranyos pálcája, annak osztán sok vicegazdái voltak, azoknak mind hosszú, zöld festéssel festett pálcájok, azokról ismerték meg, kik az gazdák. Mikor praesentálta az vőfély az menyasszonynak az ajándékot, hármat táncolt, azután megint az több násznépihez ment. Az lakodalomnak pedig rendszerént hosszú színt csináltak, s abban volt; ha télben volt az lakadalom, két-három kül fűtője volt az szín-

nek, hogy meleg legyen, mivel az atyafiakon kívül mind az vőlegény, mind az menyasszony atyafiain kívül sok idegen vendégeket is hívatott mind az leány atyja, mind az vőlegény. Mikor osztán az leányos háznál teljességgel készen voltak, megüzenték az násznagynak, hogy készen vadnak, akkor az mint oda fel leíram, az násznagy az nász népivel, olyan renddel s olyan pompával megindult az lakadalmas ház felé. És ha olyan helyt volt, hogy az leány atyjának az várában álgyúk, tarackok vagy szakállasok voltak, az nász népe eleiben erősen lőttek; az nász népe is mindenféle muzsikával, valamennyi kitölt s illett, annyival ment. Mikor osztán az szín vagy palota eleiben érkeztenek, melyben az lakodalom volt, az hintóból szállottanak, az lovasok pedig az lovakról, akkor az násznagy megvárta az nyoszolyóasszonyt. Legelől azért ment bé az lakadalmas helyre az násznagy, utána az vőlegény, azután az vőfély, azokat egynéhányan késérték, azután ment az nyoszolyóasszony, utána mingyárt az nyoszolyókisasszony, az násznagy, vőfély és vőlegény; az leány apja vendéginek (azok mind rendet állván) legelsőbben az férfiaknak mind kezeket fogták, azok után az nyoszolyóasszony és kisnyoszolyó szintén úgy kezeket fogták; hasonló renddel fogták másodsor kezeket az asszonyoknak és leányoknak. A kézfogás elmúlván, az násznagy eléállott, és az örömatyát és örömanyát (mert az menyasszony szüléit akkor úgy nevezték),

egész házat és vendégit válogatott szép bőv szóval köszöntötte és feláldotta, melyre az örömatyák nevével az fő gazda válogatott szép szókkal megfelelt, és az násznagyot, vőlegényt, vőfélyt és az egész nász népit feláldotta; azután az násznagy emlékeztette az örömatyát, azelőtt való időben megígérték volt az vőlegénynek leányokat, azért hazakérte az vőlegénynek, de azt hosszas bőv szóval; akkor az fő gazda valami tisztességes úri tréfát igyekezett az násznagyon, vőlegényen ejteni, melyet az násznagy is azonképpen igyekezett visszaadni; azután szép hosszas beszéddel az örömatya s -anya képiben az leányt kiadta, azután az egész nász népivel ebédre marasztotta. Azonban eléjött az vőfély és nyoszolyóasszony és nyoszolyókisasszony, és az menyasszonyt az örömatya vendégei közül elvitte, az vőlegény asszonyvendégei előtt legelől állította, utána mingyárt állott az nyoszolyóasszony, azután peng az nyoszolyókisasszony; az férfiak között legelől állott az vőlegény vendégi között, azután az násznagy, azután az vőfély; az örömatya résziről legelől állottanak az érdemesebbek. Más rendet állván, az vőlegény részire ment egy pohárnok az nagy ezüstös-aranyos korsóval és kendővel, más peng ment az nagy ezüst és aranyas mosdómedencével; hasonlóképpen az második pohárnok társával ment az örömatya vendégi eleiben, és legelsőbben az leányokat és az asszonyokat megmosdatták. Mert már az asztal azelőtt minden készülettel el volt készítve, ott

ezüstsótartók, estve ezüst-gyertyatartók, az kiben az gyertyák égtenek, hamuvevők, azonkívvül az szín oldalán feles gyertyatartók voltak, azokban osztán estve mind viaszgyertya égett; de ott is bizony sem kést, sem kalánt nem adtanak, az mint odafel megíráram. Az meglévén, az gazdák az vendégeket leültették, külön az vőlegény vendégeit, külön az örömatyáét; az vőlegény asztalnál fő helyt ült, az vőlegény mellett az menyasszony, de az menyasszony asztalnál egy falatot sem ett, hanem ottan-ottan könyvezett és szemeit törlette; az vőlegény után mingyárt ült az násznagy, azon alol az vőfély, azon alol rendre az érdemesebbek; túl penig az menyasszony után mindjárt az nyoszolyóasszony, azután az kisnyoszolyó-kisasszony, és rendre az több asszonyok. Az örömatya részéről mind az férfiak, mind az asszonyok érdemek szerint ültenek; az főigazda az asztalnak az közepin ült. Mikor osztán leültenek, azután az étket nagy muzsikaszóval béhozták, az mikor elrakták, mindnyájan felállottanak, és az pap az asztalt feláldotta, azután az fő gazda az vendégeket kénálni kezdette. Volt penig az színben két muzsikálószerk magosan felcsinálva, az egyikben muzsikáltak az vőlegény muzsikási, az másikban az örömatyáé. Volt penig az színben egynehány pohárszerk, annak némelyik része volt csak tiszta aranyas, virágos, fedéles, ezüstkupákból, némelyike fejr, ezüstes poharakból, némelyike ezüstsellegekből, némelyike másféle hólyagos nagy ezüstös, aranyas

kupákból, némelyike csupa ezüstpoharából, ezenkívül az pohárszéken állottanak ezüst-aranyas vagy csak tiszta ezüst mosdókorsók és mosdómedencék. Azonkívül volt segesvári viaszas új kupákból küsebb-nagyobból álló pohárszék, volt járai fazékból, hólyagos csuporból, almási csuporból is álló pohárszék, azokban állottak nagy kád vizek, akikben afféle fazakak, csuprok voltak, mikor azokból ittanak, az vízből vették ki, s úgy töltettek bort belé. Most utoljára valának ugyan kristály pohárszékek is, de az 1687 esztendő előtt raktanak egy pohárszékre afféle durva velencei kristályokat is (az mint odafel leírák), de csak pompára, senki belőle nem ivutt. Ha olyankor volt az lakodalom, mikor az bor édes-csípős volt, újbort ittanak többire.

Voltam olyan lakodalomban is, az melyben az regnáns fejedelem jelen volt, ott már nagyobb volt az pompa, melyet odafel megláthatsz, az hol az fejedelemről írék.

Mikor osztán ideje volt, az bort az fő gazda beadatta az asztalhoz vagy nagy ezüstpohárban vagy veres fazékban, és mivel némely lakodalomban négy-öt fogás éték is megvolt, egy darabig mind úgy ittak rendre egymás után. Az fennálló gazdák az fenn leírt zöld pálcákkal az asztal körül fel s alá jártak, kénálták étellel, itallal az vendéget, ett az vendég, ha kellett, az melyik étékből szerette, mert ott senkinek nem gazdálkodtanak. Mikor osztán ideje volt, vagy nagy ezüstpohárt vagy veres fazakat békért az fő

gazda, azt harmad-, negyedmagával elköszönte az násznagy egészségiért, azt megiván, szintén úgy az vendégek is harmad-, negyedmagokkal megitták; azután mást kért bé az fő gazda, azt az vőlegény s menyasszony egészségiért köszönte el; az is elkerülvén, kért harmadikat bé, az vőfély egészségiért, és mikor mind az nyoszolyóasszonyért, nyoszolyóleányért és az egész vőlegény vendégiért ittanak, és mikor ezek elkerültek, az násznagy, vőlegény és vőfély felköltének, és az örömatya háta megé mentenek, egy ejteles ezüst-, avagy szép viaszas kupát vagy fazekat vittenek teli borral, azt az örömatya háta megett elköszönték az fő gazdára, az örömatya és örömanya egészségiért, azt fennállva hárman ott megitták, s avval vissza mentenek, s ki-ki helyire ült; azt az fő gazda megint elköszönté, és mikor azt is az egész vendég megitta, az násznagy megint másod-, harmad-, negyedmagával köszönté el, az micsodás edényben szerette, az fő gazda egészségiért; az elkerülvén, megint mást, hasonlóképpen köszönt az örömatya vendégiért. Ezek elkerülvén, az fő gazda egyes pohárt vagy csuport vagy fakupát vagy ezüstpohárt köszönt el különb-különféle egészségért. Az fennforgó gazdák azonban szorgalmason vigyáztanak, van-e még bor az vendég poharában, ha volt, kénálták, hogy: igyanak, lám, ezek s amazok megitták; amazok is szorgalmason vigyáztanak, hogy az bort ki ne adják, ha valakit rajtakaptanak, az bort visszaadatták s megittatták.

De nehogy csak az urak lakjanak jól, az szolgálknak is gazdájok volt; az eleit külön más helyen leültették, az mint írá, azoknak is külön gazdájok volt, az kik jól tartották, az alábbvaló cselédeket pedig számba vették, kinek hány cseléde vagy, azoknak is külön prebendaosztó gazdájok volt. Számban vévén az vendégeknek minden alsóbb rend szolgálit, ugyan az vendégeknek bizonyos szolgálit mentenek az prebendaosztó gazdához, és annak számban adták, hogy az ő uroknak az szállásán hány prebendás szolgálit vadnak s hány lova az ő urának; az prebendaosztó gazda azon szolgálknak cédulát adott, azt vitték az prebendaosztóhoz, azok annyi prebendát adtanak, az mennyi az cédulában írva volt; még az kocsisoknak s lovászoknak is bort adtanak, úgy adtak szénát s abrakot is; de az prebendát bővön adták, sőt némely úr szállására egész hordó bort vontanak, némelyeknek átalaggal, az kinek mint voltanak cselédi, és úgy az cseléd is az szálláson vígan volt.

Hogy azért az község is étlen ne maradjon, az ökröt egészen megsütötték, megsülvén, abban egy falka kést ütöttek, az szarvát megaranyaszták, az bor csatornán kádakban folyt, egy falka kenyér tekenyőkben ott állott, ott az kinek kellett, ivott, evett, vígan volt, senki nem tilalmazta.

Mikor osztán asztalnál mind az vőlegény, mind az örömatya s -anya vendégi jóllaktanak, és az gyümölcsöt elszedték (az gyümölcs pedig volt mind ezüst- s nagyobbára

aranyas csészékben; ott még láttál volna mindenféle liktáriumokat, portai s velencei nádmézből csinált confecteket, de az étkek között is nagy aranyas pástétumokat is láttál volna), asztaltól felköltének, az asztalokat az palotából vagy színből kihordották, az fő gazda szép ceremóniákkal, térdhajtásokkal táncot kezdett osztani. Az első táncot járták az násznagy az nyoszolyóasszonnyal, az vőlegény az menyasszonnyal, az vőfély az nyoszolyó-kisasszonnyal. Mikor ezek hármat táncoltanak volna, az második tánc volt az örömatya tánca, az ki táncolt az örömanyával, utána, ha több gyermekei voltak, még két pár gyermekei, ha azok nem voltak, az közelébb való két pár atyafiai; azután rendre táncoltanak. Következett azután az *lengyel* változó, némelykor az *egeres* és *süveges táncok*, azokat követte az *lapockás tánc*, az lapockás tánc után volt még két-három tánc. De azonban az menyasszonyt egy külön házban bévítették, ott újonnan tiszta fejér köntösben felöltöztették, vagy ha azelőtt fejér köntösben volt, rendszerént zöldben, noha más színben is láttam (mert vedd eszedben, mikor az menyasszonyt kihozták, és az vőfély az ajándékokot bemutatta, más köntösben volt, mikor asztalhoz kihozták, más rendbéli köntösben hozták ki, mikor elkapták, harmadik rendbéli köntösben öltöztették fel, és így az menyasszony lakadalma napján három rendbéli különbözőféle öltözetben volt), az haját az fonadékból kifonták, azt szélyesen az hátán

leeresztették, fényes keskeny pántlikával közben felcifrázván, de azt is hosszan lebozsátván. Azelőtt jóféle gyöngyös, köves korona-koszorú volt az fejiben, de most virágból kötött koszorút tettek az fejiben, és úgy felöltöztetvén, újólág az palotára vagy színben kihozták. Kihozván, az hegedűsök csakhamar vonni kezdték az *menyasszony táncát*; mikor azt elkezdették vonni, az menyasszonyt osztották az násznagynak, ki is kettőt-hármat kerülvén véle, kezét fogva odavitte, az hol az menyasszony apja, anyja, atyafiai állottanak, azoktól elbúcsúztatta. Sokszor úgy is usuáltatott, nem akkor búcsúztatta el az násznagy az menyasszonyt, hanem harmadnapján, mikor az egész nász népe el akart indulni (vedd eszedben itt azt is, hogy az menyasszony lakadalma első napján semmit sem táncolt, elment ugyan, az kinek osztatott, de csak sétált). Mikor pedig az násznagy búcsúztatta az lakadalom napján az apjától, anyjától az menyasszonyt, az menyasszony akkor az apja s az anyja előtt térdre esett, és legelsőbben az apja és azután az anyja lábaihoz borult, és az násznagy az apjától és anyjától elbúcsúztatta, megköszöntetvén véle az többi között, hogy atyai- s anyaiképpen felnevelték, s gondját viselték, s most is tisztességesen férjnek adták; avval az menyasszony apjának, anyjának kezeit s némelykor lábait is megcsókolta, az apja s az anyja is az leányokat megcsókolták. Azután az násznagy az menyasszonyt az vőfély kezire adta, az vőfély egyet került

véle, azonban eleiben állottak rendszerint hat forgós ifiú legények, kinek-kinek egy nagy égő szövétnek az keziben, azok az vőfély előtt, de az vőfély után is egynehány pár táncolt, az vőfély után pedig mindjárt volt az nyoszolyóasszony, az kisnyoszolyókisasszony kezit fogván, még három pár táncot jártanak. Mikor az harmadik táncot járták volna, jel adatván, az szövétnekes ifiak az ajtó felé kezdettenek nagy hamarsággal, csaknem futva menni, az vőfély az menyasszonyt utánok vezette, az vőfély s menyasszony után kísérve mentenek az nyoszolyóasszony, kezit fogván az nyoszolyókisasszonynak, az menyasszonyt az vőlegény hálózataiba bévitték, s az vőlegénynek az vőfély presentálta, feláldván őket szép áldásokkal, azután az vőfély az kardját kivonta, és karddal az menyasszony fejéről az koszorút lemetszette, és az kardja markolatjáig lebecsátotta, mezítelen levén az kard (az azért volt, hogy emlékezzék meg az menyasszony, hogy mivel szüzességinek jegyét, az koszorút karddal veszik le, úgy viselje magát az szent házasságban, hogyha azt megmocskolja, kard lészen az fején), azután az vőfély jó éjszakát vett az új házasoktól, és az nyoszolyókisasszonynak kezit fogván, mezítelen karddal, az koszorú az kardban levén és az szevendékhordozók előtte menvén, az lakadalmas helyre visszament. A nyoszolyóasszony az menyasszonyt levetkeztette, az vőfély pedig az nyoszolyókisasszonnyal hármát-négyet fordult, azután az

kardból az koszorút az földre vetette, és azt négygé vágta, jelentvén, hogy már vége legyen az menyasszony leányságának; azután egymástól jó éjszakát vettek. De mind az leánykapás, mind az álomra menés rendszerént hajnal felé volt; ha pedig álgyú, tarack vagy szakállas volt, mikor az menyasszonyt kapták az vőlegényhez, erősen lóttanak.

Megvirradván pedig, mikor gondolta az nyoszolyóasszony, hogy az új házasok felköltek, bément, az új menyecskét felöltöztette abban az öltözetben, az melyeket odafel írek, hogy az vőlegény küldett ajándékban, az fejét pedig pártával és igen szép orientális gyöngyökből köves főkötőben csinálták bé. Az régi magyarok az új asszonyt azért nevezték menyecskének, hogy az jó feleség olyan, mint egy kis meny vagy menyecske, az minthogy az gonosz asszony bizony igen nagy pokol és gyehenna. Felöltöztetvén, legelsőben az férjnek megmutatta, azután az apjához és anyjához bévitte, akkor az új asszony szüléinek kezit megcsókolta. Minekelőtte pedig felköltenek, az muzsikások az vőlegénynek és menyasszonynak, násznagynak, vőfélynak, nyoszolyóasszonynak, kisnyoszolyónak, másoknak is, az hová érkeztek, hajnalnótát vontanak.

Mármost, másodnapján nem nevezték tovább vőlegénynek és menyasszonynak őket, hanem újházasoknak, úgy is ittanak egészségéért; az násznagy, vőfély, nyoszolyóasszony, kisnyoszolyó nevek megmaradtanak mindaddig, az míg az új menyecskét haza-

vitték az férfi házához, és ott is, az míg az lakadalom egészen véghezment.

Ha katolika volt az új asszony, azt másodnapján béavatták. Azon az napon pedig jó reggel az vőfély lóra ült, házról házra eljárta az vendégeket, úgy marasztotta meg arra az napra ebédre; az táncot is aznap nem az gazda, hanem az vőfély osztotta; az vőfély aztán, akkor gazda lévén, készítette az felestökömöt és az mézes bort, akit *csókos pohárnak* híttak. Azonban pedig míg az felestököm készült, már azelőtt az palota vagy szín előtt egy meghántott (némelykor kettőt is toldottanak essze) fenyőfa fel volt állítva, annak az tetejin fúrás volt, és az fúráson fa általtéve, az kin az ki felhágott reá, odafel megnyugudt; az hántott fenyőfát pedig faggyúval, hájjal erősen megkenték, az fa tetejin volt két, három, négy arany, és négy-öt sing posztó s egy palack bor; arra hogy felhágassanak, sokan próbálták, az urak azért avval mulatták magokat, az mint az felhágást próbálták, de az sok közül csak találatott, az ki felhágott, ott osztán az említett keresztfán megnyugudt, az bort az palackból megitta, és az arany és posztó övé volt. Elkészülvén az felestököm, az vőfély mint gazda az vendégeket leültette, s maga is leült; legelsőbben elhozatta melegen az mézes bort (ott ültenek az új házasok is), abból rendre ittanak, s mikor ittanak, osztán az ital után az férfiak és asszonyok egymást csókolgatták; azután az vőfély elhozatta az étket, és vígan felestökömöztek; de az felestököm igen

sokáig nem tartott, felköltenek, és az míg az ebéd elkészült, táncoltanak; az ebéd volt estvefelé. Az ebéd előtt mintegy órával az asszonyok elmentenek; és az mikor az ebéd kész volt, akkor már az násznagy volt az gazda és az nyoszolyóasszony az gazdaszszony, az asszonyok megint eljötenek, és az vendég, az mint leírák, rendre mosdódván, leültenek, az étket elhozták. Az nyoszolyóasszony akkor annyi bélest süttetett, az mennyi asztal volt, azokat *nyoszolyóasszony bélesinek* hitták, de egyet külön süttetett, mintegy az vőfély számára; azt penig így készítette: úgy süttötték, mint az jóféle bélest, szintén olyan tésztából, de belől, az hová rizskását, őz máját vagy mézes szilvát etc. szoktanak tenni az jóféle bélesben, abban az bélesben egy-egy tenyérrnyi vagdalt ruhákat raktanak, és keresztül-kosul sűrűn rézvezzőköt raktanak, felyül tésztával béborították, és többivel együtt úgy süttötték, s úgy vitték az asztalhoz. Az mely vőfély tanulatlan volt, nekiesett az késivel, hogy felbontsa, semmire nem mehetett, gyalázatban maradott, az expertus tanolt vőfély elsőbben az villájával megnyomogatta felyül, s beszúrogatta, mingyárt esziben vette, hogy micsodás béles, osztán szépen az villájával tángyérre kiszedte az rézvezzőköt, azután mind az darab ruhákat belőle ugyanazon tángyérre, az nyoszolyóasszonynak gazdálkodott véle, az többi részit tepsziástól kiadta. Olyankor az nyoszolyóasszony neheztelt, hogy kitanálták mesterségit, az vőfélyt penig

mindnyájan megdicsérték. Mindenik nap pedig kalács elég volt, az gazdasszonyok megkérdezték mindenkor, hogy ettenek-e az kalácsban, ha mondták: jól ettenek, azon örvendeztenek, ha pedig mondták, hogy nem ettenek, azon megszorodtanak; de még az házi gazdasszonyok is megharagudtak, ha az kalácsból az vendég nem evett. Lakodalomban pedig nagy úri asszony volt az fő gazdasszony, más fő asszonyok az vicegazdasszonyok voltak. Nem vala akkor vajas éték, hanem igaz szalonnás magyar étkek valának; mert mikor az német Erdélyben béjőve, az mely magyar németnél ebéden volt, rendszerént elcsapta az német éték az hasát, úgy, hogy alig tudta megállítani; azért is az kin szorulás vagy kólíka volt, német asztalhoz mentenek és vajas étket ettenek, és megindult az hasok, az mint hogy én magam is egynéhány magyart esmértem, az ki azt cselekedte. Ha akkor tekenyősbékát ettél volna, más egy pohár bort sem ivott volna veled; ha az mostani világ szerént mondtad volna: *silgrad*, elcsudálkozott volna, micsoda szíjdrótot emlegetsz. Akkor azért vígan lakván és iván, asztaltól felkeltenek, azután éjjélkorig s még tovább is táncoltanak. Tudom, hogy csak egy lakadalomban, az melyben az regnás fejedelem jelen vala, csak az kárpit, az kit az asztal felé csináltak vala, ötszáz orosz lányos talléros vala, úgy hozták vala Konsztancinápolyból.

Mikor harmadnapján az új házasok az szüléi házától el akartanak menni (már aze-

lőtt két kancellista deákkal vagy két nemesemberrel valami parafernumot adtanak, legkisebbig felíratván, szekérre rakatták), akkor az menyecske anyja az násznagynak, nyoszolyóasszonynak, vőfélynak, nyoszolyókisasszonynak ajándékot küldött, úgy az nász népe közül az elévalóinak egynéhány arany-, ezüstskófiummal, selyemmel varrott keszkenyőkört, az násznagynak selyemmel szőtt, fejér selyemmel szépen megvarrott, széyes fehér csipkével ujjait megcifrázott inget is küldött. Az leány apja pedig, elmenvén az nász népe, akkor harmadnapon az gazdákot vendéglette meg, tudniillik az lakadalomban valókat, s azokat mind megajándékozta, köntösnek való angliai posztóval, arannyal, tallérral, nyusztal, paripával, kit-kit az maga hivatalja s szolgálatjához képest. Vedd eszedben, kedves olvasóm, hogy én itt, az mennyiben eszedben jutott, az nagy lakodalmakot írák le, de ebből eszedben veheted az alábbvaló lakodalmakot is, mert azoknak is csak az volt az fundamentuma, ha az pompa szintén úgy ki nem tölt is.

Hazavivén az új feleséget az új házasember, ott is harmadnapig vígan voltak, táncoltak; akkor harmadnapon az vendégek elmentenek, az új házasok úgy éltenek, az mint lehetett, ritkán igen jól csendesen élt, talán többet heregve, morogva, kocódva, hogy több víg napok sem volt talám az lakodalmok napjánál azok közül is, az kik ilyen pompával házasodtak; az kik még meg nem holtak, élnek ma is, az kik pedig megholtak, azoknak az temetésit is majd meglássuk.

A régi magyarok az keresztelőt is nagy pompával, vendégséggel vitték véghez; szintén úgy, mint az lakadalomban, gazdák voltak, noha az közel sem ment olyan pompával véghez, mint az lakadalom.

**EMLÉKEZETES LAKADALOMRÓL VALÓ TOLDALÉK,
AZ MELY VOLT GYALU VÁRÁBAN
AZ 1702-DIK ESZTENDŐBEN**

Sok pompás emlékezetes lakadalomban voltam, melyeket ha mind le akarnék írni, konc papirosak kívántatnának. Én időmben történék egy híres fejedelmi lakadalom Gyalu várában, mikor az néhai jó emlékezetű erdélyi gubernátor, gróf Bánffi György, kedves házastársával, gróf Bethlen Klárával férjnek adák kedves leányokat, gróf Bánffi Annát, gróf borosjenei Székely Ádámnak, melyet az ilyen raritásokban gyönyörködő maradváinknak rövidesen így írok le.

Ezen lakadalomban násznagy volt gróf Apor István, ki is meggyászín bársonydolományban, mentében volt, dolományán, mentéjén köves gombok voltak, mentéje egészen nyusztháttal bérelve, kit is ezer öreg talléron hozatott volt éppen Muszkaországból. Nyoszolyóasszony volt amaz áldott jó asszony, Haller Györgyné Kornis Anna, mert az szegény Apor Istvánné Farkas Zsuzsánna öreg, beteges volt. Kolosvárról indult meg az nász népe; míg pengig Gyaluban érkeztenek volna, addig az említett gubernátor, gróf Bánffi György, hét drága szerszámokkal felöltöztetett vezeték paripákot vitetvén maga

előtt, fényes kísérsereggel, az erdélyi akkori generális commendans, gróf Rabutin eleiben ment, minthogy az akkori Leopoldus császár az lakadalomra invitatus lévén, maga képiben gróf Rabutint praeficiálta; úgy is excipiálta az gubernátor, mint magát az császárt, de az felesége, noha ott volt, nem repraesentálta az császárné személyét, csak úgy ült asztalnál, mint erdélyi generális commendans felesége. Hosszú szín volt az gyalui vár előtt csinálva, úgy, hogy az Majestás helyén kívül ötven asztal volt benne elkészítve; az szín belől mindenütt be volt vonva dívánszőnyegekkel, az szín felső felin, napkelet felől, külön volt csinálva az Majestás helye, három fok grádicson kellett oda felmenni, az az hely mint háromölnyi hosszúra, megannyi szélességre alatt egészen az padimentumot s az grádicsonkat testszín sálya posztóval vonták bé, egy asztal volt benne, az skófiummal szőtt portai szőnyeggel bé volt terítve, székek is szintén úgy külön csinálva, s bársonnyal megborítva, felyül az mint az asztal volt, veres bársonnyal volt bévonva, körös-körül fél singnyire az bársony lefüggött, széles aranyas csipkét varrván reája. Gróf Rabutin elérkeztén, az mely három portha triumphalis volt az hosszú szín előtt, ott le szállván az hintóból, az kalap mindenkor az fejiben lévén, nagy pompával az színen belől való Majestás helyére sok ágyúlövés között fölment, és ott az székbén leült egyedül; az felesége alatt maradott az többi úri asszonyokkal együtt. Az nász népe azután

érkezett el, felmentenek elsöben az násznagy az nyoszolyóasszonnyal, vőlegénnyel, vőfélyel, nyoszolyókisasszonnyal, mindenütt nagy reverentiát tévén, felmentenek az Majestáshoz, ott állván az első grádics véginél gróf Bethlen Miklós, ott fél térdre állván, az násznagy az véle valókkal köszöntötte az császárt deákul, Rabutin ott ülván az Majestás székiiben, az kalap feltéve akkor is az fejében; gróf Bethlen Miklós felelt az köszöntésre. Onnant felkelvén, az mint fél térdén állottanak, ismét az földig magokot meghajtván, háttal kellett visszajönniek mind az szín közepiig, úgy, hogy az császár-képiivel szemben estenek, ott legelsöbben is az násznagy s az véle valók az gubernátornak kezeit fogták s köszöntötték, onnan mentek, az hol Rabutinné állott, s neki is kezeit fogták s köszöntötték, onnan mentek az gubernátornéhoz, annak is külön kezeit fogták s köszöntötték. Ezek meglévén, úgy osztán az több vendégeknek, elsöbben az uraknak, azután az asszonyoknak, leányoknak kezeit fogták, az szokás szerint az leányt kikérték. Az meglévén, legelsöbben az császár-képe asztalára ezüst-aranyas szélyü tálakban felvitték az étket, gróf Pekri Lőrinc lévén az asztalnokja, innyaadója gróf Bethlen Sámuel; egyedül ült az Majestás asztalánál Rabutin, mint az császár, mindenkor az kalap fenn lévén az fejiben. Mikor az császár-képe enni kezdett, akkor ültenek az ötven asztalhoz az vendégek. Az havasalföldi vajda követje is ott lévén, legelöl ült az magyarok között.

Nagy csendesség volt asztalnál is, az színben is, csak suttogva beszéltek egymásnak, az császár-képe praesentiájára nézve, az míg megittasodtanak, de azután elég zajgás volt és kiáltozás; eléggé csitolták, hallgassanak, mert az császár-képe itt vagyon, semmi haszna nem volt, kivált az fenn udvarló szolgák megrészegülvén, egybe szidták az császárt. Az császár-képe Rabutin csak hallgatott, egyedül ett, és mikor más étek kellett, akkor intett, s elvitték előle, s mást hoztak, úgyszintén mikor innya akart, akkor is intett. Egészlen hajnalig, míg az vendégség és tánc tartott, ott kellett ülni egyedül, az mint maga másnap megvallotta, nagy poenitentiául. Hosszan az színban végig tíz rendbéli pohárszék volt, az legfelső az császár számára volt, azon sokféle ivóedények voltak, nemcsak urakhoz, hanem fejedelmekhez, királyokhoz illendők, némelyek tiszta aranyból, némelyek rubintokkal, smaragdokkal, gyémántokkal megrakva, csuda formára tengeri gyöngyházból, csigából csináltattak, s többek az félek, az melyet úgy leírni, az mint voltak, lehetetlen. Azonkívül volt kilenc pohárszék; az egyiken mind csak aranyas virágos kupák voltak fedelestől; az másodikon mind csak ezüst-aranyas csészek; az harmadikon ezüst, de kívül-belül aranyas pohárok; az negyediken ezüst-aranyas kannák; az ötödiken tiszta fehér ezüstsellegek, egy-egy vedresek, hogy mikor telitöltötték borral, s beadták nyolc vendégnek, két legény fogta, s úgy tette bé asztalhoz; az ha-

todikban ugyan fehér ezüstpohárok négy-, két- s egyejtelesek; az hetedikben gömbölyegforma egy-egy ejteles egyfertályos, fél-fél ejteles ezüst-, csupa aranyas pohárok; a nyolcadik és kilencedik pohárszékek különbölkönb-féle fedeles, lábas, lábatlan, fedél nélküli, öreg, apró kristályokból állottanak.

Az válogatott étkek sokaságát le nem írhatni, hanem az mi inkább consideratióra méltóbb, mindenik asztalon különbölkönb-féle tészta-műből, sokféle színű festékekkel, nagy öreg tálakban lévő pástétumok voltak, némelyekben alma-, körtvély-, citrom-, narancsfák, szintén úgy zöld levelekkel, azokon úgy függöttek az alma-, körtvély-, citrom-, narancsforma gyümölcsök; az szarvasokat, őzeket szintén úgy kicsinálták, görlicéket, galambakat az fákon, mely rendszeren ültenek egymás mellett; Fogaras várát ad vivum kicsinálták, belső, külső bástyáival együtt, az német silbak, hátán lévén az puska, úgy állott az vár kapujában, rendre az álgyük az bástyákon, körül az árkában víz volt, az vízben eleven apró halak úgy firkoltanak. Valahány étkefogás volt penig, mindannyiszor újabb-újabb olyan pástétumokból csinált portékák voltak. Mindazoknak csinálómestere volt marosszéki Berzenzei Márton, ki Apaffi Mihály öreg regnáns fejedelemnek is konyhamestere volt, és hozzája fogható nem volt Erdélyben.

Az odafel említett hét szerszámos vezetéklovakat kétfelől fogva mind ott tartották az szín előtt egész hajnalig, míg az lakodalom eloszlott.

Mikor az császár, császárné, József király, királyné, mostani kegyelmes felséges urunk, Carolus császár és Eugenius herceg egészségiért ittanak, mind az gyalui várban az bástyákról, mind az szín előtt lévén három álgyú elkészítve, erősen lőttenek, úgyhogy az várban levő üvegablakok is összeromlottanak.

Az gubernátor maga első nap hamuszín bársonymentében, dolományban volt, mind aranyköves gombok az dolományán, mentéjén, az mentéje nyusztal bélelt, az süvegiben gyémántos medály, az mellyin bal felől az szívénel más-más gyémántos öreg medály, melyet Leopoldus császár adott volt, mikor Bécsben felment volt. Másnap violaszínű bársonydolományban, mentében, azokon mind virágokra csinált, öreg jóféle gyöngyből csinált gombok, az mentéje hiúzmállal volt bérelve, az medályok akkor is süvegiben és az mellyin ott voltanak. Az gubernátorné első nap vajszín bársonyszoknyában, az aljától fogva fel az derekáig mindenütt köröskörül öreg jóféle gyöngyből csinált virágokkal sűrűn megrakva; másnap tiszta aranyfonalból szőtt szoknyában, nyakán, mellyin, kezín való köves aranypercecek, nyakszorító, reszkető-tők, aranyköves, sok jóféle gyöngyből csinált virágokkal sűrűn megrakott övek, köves medályok annyi volt az testin, magok az ott való vendégek, élvaló német tiszték csudálva nézték. Az több úrasszonyokon, kisasszonyokon is annyi sokféle drága portékák voltak, azt mondták

az német tisztek, hogy merő királyi lakadalom.

Nagy kádak voltak az színen kívül, teli mind borral, valakinek kellett, szabadon merítette, ha fogyott, meg újra telitöltötték, az sokféle odagyúlt, asztalon kívül való szolgál s egyéb rendbeli emberek mégsem tudták consumálni.

Mikor megittasodván, asztaltól fölkeltenek, majd hajnalig mind tánc volt; azalatt az menyasszonyt bevitték az várban, ott más köntösben öltöztetvén, az régi szép, jó szokás szerint, az haját lebocsátván s fényes pántlikákkal megrakván, kihozták az színben. Minekelötte az menyasszony táncát kezdték vonni, az násznagy az vőlegény-nyel s vőfélyvel együtt, utána az nyoszolyó-asszony az kisnyoszolyóval és az menyasszonnyal felmentenek az majestási helynek alsó grádicsáig, fél térdre állván mindnyájon, az násznagy megköszönte az császár gráciáját, hogy méltóztatott maga képiben praeficiálni, és felkelvén, újabban földig magokat meghajtván mindnyájon, háttal jöttek vissza az színben, úgy kezdték vonni az menyasszony táncát. Akkor az násznagy, kettőt-hármat fordulván az menyasszonnyal, odavitte az Gubernátorhoz elsőbben, azután az Gubernátornéhoz, és elbúcsúztatta, úgy adta az vőfély kezére, elvitték az hálóhelyre álgylövés alatt. Azután az császár-képe nagy pompával leszállván az majestásról, bément az várban, az hol pompásan felöltöztetett ház volt szállásnak, azután az ven-

dégek is, éppen hajnalban szállásokra mentenek.

Másnap nem volt az majestási készüllet, az szerszamos vezetékek sem voltak kiállítva az szín előtt, gróf Rabutin sem volt császárképe, hanem az színben ült ő is az többi közt az vendégekkel, az asztalnál legfelyül az fő helyen, az feleségivel együtt, s akkor volt osztán nagyobb ital s vigasság. Rabutin is igen részeg vala, sokszor kiáltotta asztalnál: Nem vagyok ma császár (francia nyelven, aminthogy gróf Rabutin francia nemzet volt); elég patientiám volt tegnap hajnalig, az mit elmúlattam, most kipótolom. Úgy eldöltek az asztali vendégek az sok ital miatt, mikor táncolni kellett, alig volt egynéhány férfi.

Nem volt abban az lakadalomban sem paszamántos köntösű, sem porozott hajú vagy hátul zsacskóban kötött üstökű magyar csak egy is, hanem az német officírek, mind urak, asszonyok, kisasszonyok, úrfiak igaz magyar köntösben voltak öltözve, mind magyar nótát vontanak, mind magyar táncot táncoltanak; különben az mennyi paszamántos köntös Erdélyben ma vagyon, az mennyi pántlikában kötött porozott haj, ha mind egybetennék s megbecsüllenék, csak az Gubernátoron s feleségén levő köntösöket, drága aranyas, gyöngyös, köves portékájokat s az hét vezetéken lévő szerszámokat nem adequálnák; hát az több ott való urak, asszonyok magokon lévő drága egyetmásokat. Az szín és vár között igen magos fenyőfa meg-

hántva tetejiig s hájjal egészen megkenve volt felásva, az tetejiben hét sing angliai posztó, tíz arany- s egy ezüstpohár volt feltevé, s megkiáltották: valaki felhághat, maga számára elveheti. Sokan próbálták, jó darabig felmentenek, s néha szintén az tetejiig az fának, csak lesuvadtnak róla; utoljára a Gubernátornak lévén egy tréfás Markalfja, Pizli nevű, jó idein alattomban hosszú vastag vasszegeket csináltatván s patkóverő lévén kezében, azokat rendre úgy verte fel egymás után, s úgy is nehezen hágott; de mikor szintén le akarja volt venni az egyetmásokot az fa tetejiről, éppen leesik vala, az urak is az vár ablakjaiból, az közel állók is nézvén, megijedtenek volt, hogy leesik s szörnyű halált hal, kivált az asszonyok jajgatni kezdének, mindazáltal az környülállók biztatni kezdték, s az fa alá állottanak, hogyha ugyan leesik, megkapják, s úgy szállott le az fáról az egyetmással együtt.

TIZEDIK CIKKELY

AZ RÉGI ERDÉLYIEK TEMETÉSIRŐL

Mikoron valamely úri ember megholt, azoknak feleségek, ha szintén fél esztendeig el nem temetheték is a férjeket, az mely házánál volt akkor, mikor megholt az ura, onnét másutt való házában vagy jószágában nem ment; még ott is ki nem ment az udvarra, sőt asztalhoz sem ment ki, mint azelőtt, ebédre, vacsorára, hanem csak benn ült, s ott evett. Az mely házban megholt az

ura, oda sem ment bé még az temetés után is, sőt az jámbora az asszonyoknak teljes életiben sem ment abban az házban.

Mikor valamely úr, házán kívül, kivált valami városon megholt, azt rendszerént harmad-negyed napján koporsóban tették, akkor éneknél s prédikációnál egyéb nem volt, ritkán búcsúztatás, az katolikusoknál háznál mise de requiem, az más vallásoknál ritkán volt magyar oratio is. Az koporsót belől vagy bársonnyal vagy metériával vonták bé, az kitül mint tölt ki, magát az halottat rendszerént matériaköntösben nyújtóztatták ki, vagy bőrös-kapcás nadrágban vagy csak matéria-, vagy szép gyolcskapcában, az feje alá tettek vagy bársonyvánkosokat, vagy az mint az hintóban leírák, portai drága vánkosokat, az vánkosra az feje mellé szép nyusztos süveget. Azelőtt régen penig, az mint feljebb írák, posonyi süveget vontanak az fejiben, az keziben valami szép skófiummal varrott keszkenyöt alábocsátottanak; ha katolikus volt, az keszkenyein felyül állott az olvasója; az lábára térdig terítették az szemfedet, az mely volt vagy fátyolból, vagy drága patyolatból; körös-körül az szemfedelen volt szélyes igen vékony cérnából szőtt, némelykor ezüst- vagy aranyfonallal elegyített fejr szélyes csipke; az nyújtózószéken volt valami szép portai skárlát szőnyeg, az nyújtóztatópad alatt volt nagy öreg dívánszőnyeg; ha katolikus volt, az fejénél két nagy viaszgyertya, úgyszintén az lábánál is. Mikor koporsóban tették, az koporsónak az fe-

nekire némelykor tettek gyalu alól kihullott forgácsot, némelykor hamut, azt szép gyolcslepedővel bécsinálták vagy bévarrották, az feje, könyökei, dereka, lábai alá szép fehér matériából vánkosokat csináltak, a koporsóban úgy tették bé osztán az testet, az süveget az feje mellé az koporsóban bétették. Láttam másutt is, de kivált az magunk temetőjiben az régi posonyi süvegeket, és ha harcon esett el, veres posonyi süvegben temették el az olyat, de az selyem volt, s nem volt kivágva együtt is. Egy-két drága gyűrűt is temettek el az kezín.

Az asszonyokat többire mind fehér szoknyában, vállban, előruhában öltöztették fel, koporsóját kívül az nagy rendeknek fehér bársonnyal vagy tafotával, az alábbvalóknak fehér gyolccsal vonták bé. A házas férfiak koporsóját, kivált az urakét, fekete vagy setét meggyszín bársonnyal, az alábbvalókét fekete bakacsinnal, az ifjú legényekét zöld kamukával vagy tafotával, sőt az nagy úrfiakét zöld aranyas matériával, az egész koporsót sűrű bokkrétákkal, odavarrva az koporsó fedelihez, megrakták, az koporsó közepire tisztítóseprű-forma tollat bársonyban varrva szegeztenek. Az kisasszonyok koporsójára is fehér selyemmatériát, az alábbiaknak fehér gyolcsot vontanak koporsójára, s az egész koporsó fedelit, oldalát sűrűn virágokkal, koszorúkkal megrakták. Az katolikusoknál mindenütt az koporsó tetején más szín matériából kereszt volt. Az asszonyok ujjaiban felesebb gyűrűket temettenek,

sőt némelykor medályt, nyakszorítót, még aranyláncot is.

Mikor penig idegen helyt holt meg valaki, és hirtelen az koporsóra való bársony vagy matéria készen nem volt, az koporsóra valami szép portai szőnyeget tettek. Az fenn megírt koporsóbetétel után az társzekér készen volt, az koporsó alá feles tövisfát tettek, hogy az test ne rázódjék, az koporsót arra tették, az társzekeret penig küljel fekete posztóval béterítették, az míg kerekeit is befogta, s az földön jó bővön vondozódva leért. Mikor osztán mindenképpen készen voltak, az deákok és papok legelől mentenek, azután az urak, főrendek és az község ment, azok után ment az szekér az testtel; ha felesége volt, az hintóban késérte, de a bőrköt mind lebocsátották; ott voltak az gyermekei, és ha feles asszony, atyafi volt jelen, azok is mind hintóban, de az bőrköt lebocsátván, úgy késérték. Az fekete posztónak az szélyit kétfelől hat legény fogta, ha katolikus volt, hat szövéndeket is vittének kétfelől, és így énekszóval kikésérvén az városból, az keserveseknek némely része akkor visszament, úgy az késérők is, az testtel az háza felé indultanak, és eleire hírt tévén az olyan faluknak, az mely faluk az megholt úr vallásán voltanak, onnét az papok és deákok majd az határszélyig az test eleiben jöttek, énekszónál vitték által az falun, majd azon falunak határszélyiig, ott is az hat legény kétfelől fogta az szekeren való posztó

szélyit, mert másként, mikor közönséges úton mentenek, az posztó fel volt csinálva, hogy el ne szakadjon, vagy meg ne sárosodjék. Hallottam régi emberektől, az nevit is megmondották, de az nevit elfelejtettem, hogy az elmúlt saeculumban (mert azoknak az embereknek az ideiben volt, az kik nekem beszéltek) egy úr meghal az ország gyűlésiben, az felesége véle nem volt, mert otthon maradt volt, semmit nem is tudott az ura halálában mindaddig, valameddig az leírt szekér az ura testivel az kapun bé nem kezdett menni; akkor az asszony az tornácban állott, s kérdi, micsoda szekér az, mondják, hogy az megholt ura testit viszik, akkor az felesége, az asszony hanyattá esik, és mindjárt szörnyű halállal meghal. Az fejedelem felbontatván az testit, hát az urán való búsultában az szíve kettéhasadott volt. Vajon hány asszonynak hasadna meg ma az szíve Erdélyben ilyen módon az ura halálán? Késérték az testet atyafiak s idegenek is sokan.

Mikor pedig akármely falun az testet átvitték, akármely valláson volt, mindenik faluban az test eleiben harangoztak, sőt nemcsak abban az székben vagy vármegyében, az hol az megholt test feküdt, sőt más vármegyékben, székekben, valahol az megholtnak jószága volt, vagy csak kevés porciója is, valamig eltemették, mindennap kétszer harangoztanak. Ha katolikus volt, mindennap viaszgyertyákat gyújtottak, s az halottas háznál bizonyos zsoltárokat énekeltének, sőt

az test felett gyakorta szentmise is volt de requiem, az más valláson lévő prédikátorok könyörgést, vasárnapokon prédikációt ott tettek, mikor az faluban az maga religióján levők voltak. Mikor osztán az testtel hazaérkeztek, ott, ha katolikus volt, újlag szentmise volt de requiem, énekelve és prédikáció, az más vallásúaknál csak prédikáció és énekszónál valamelyik boltban vagy alkalmas helyre az testet addig bétették, az míg az temetéshez hozzákészülhettek. Mikor osztán az temetéshez hozzákészültenek, napot rendeltenek, az rendelt napra az atyafiait, és ha nagy ember volt, az ország catalogusa szerint az ország rendeit levél által az asszonyokkal együtt elhítták.

Az koporsót penig, az mint leírák, bévonván, az koporsót ezüst-aranyas fejű szegekkel igen gazdagul külyel béverték, és hogy az aranyas fejű szeg jobban kiadja magát, az koporsót fekete bíborral vonták be, s azt szegezték az koporsóra az aranyfejű szegekkel; azonkívül az koporsójára mind férfiaknak, mind asszonyoknak szegeztenek tizenkét selyemmatéria, képíró által írt címereket, az holtnak címerit. Az háznál, az hol az temetés volt, szín volt elkészítve, az szín közepin jó magos sámoly, hol az testet és keservesekeket az nép megláthassa, az fekete posztóval bé volt vonva egészen, úgyhogy az földet egy darabig bélepte; az szín is belől fekete posztóval bé volt vonva egészen, úgy külyel is az ajtaja tájékán imitt-amott azon is feles papiroscímer volt felraggatva; az prédikáló-

szék is fekete posztóval bé volt vonva, azon selyemcímerék voltak; ha katolikus volt, az oltár eleit és sámlóját fekete posztóval bévonták, ott is az oltár előtt selyemcímerék voltak. Az keservek mentől durvább fekete posztóban öltöztenek, az mentéjek bérlése fekete bárányszőr volt, fekete szőrsinór körülette, fekete szörgomb, az övök vagy fekete szőrsinór vagy fekete posztószély, fekete nyestes süveg durva posztóból. Az asszonyok kendervászonból burkot csináltak az fejekre, azt megfeketítették, hamuszín volt, azt az hátokon leeresztették, hogy az földön vonszolódott az farka, azt pedig az háta közepin még egy helyt az közepin felakasztották, ott egy darabig hármason függött az burok. Az keserveknek, kivált feleséginek, leányinak, testvér, közelvaló atyafiainak egyszer ványolt fekete posztóból palástjok volt. Mikor az temetés közelített, azelőtt egynehány nappal az fő és vicegazdák eljöttek (mert az mint odafel íram, hogy az lakadalomban gazdák voltak s gazdasszonyok, úgy voltak az temetésen is), azok mingyárt az temetéshez kezdettenek készülni; benn az ki elfért, az többinek pedig künn az faluban szállást rendeltének; kinek-kinek az ajtajára cédulát ragasztottanak (úgy volt az lakadalomban is, hogy ki-ki az maga szállását megtudja). Elérkezvén pedig az temetésre az vendég, kinek-kinek hány cselédje van, számban vették, olyan, az ki fenn az torban jelen nem lészen, azután, mint szintén az lakadalomban íram, mikor az pre-

bendáért mentenek, az gazdák azoknak cédulát adtanak, vitték az prebendaosztóhoz, és ott mindent annyit adtanak, az mennyi az cédolában volt, mert itt is az bora is kinek-kinek kijárt.

Eljövén az temetésnek napja, azelőtt az atyafiak legalább egy nappal, némelyik előbb is bégyűltenek, sokan az temetés előtt való nap, béérkeztenek az vendégek is. De az urak, főrendek, nemesek temetésire még az idegen emberek s asszonyok is cifra köntösben nem mentenek, hanem mentől közönségesebben lehetett, úgy öltöztenek, sőt azféle alkalmatosságra nemcsak gyászköntöst, hanem színes posztóból valót külön tartottanak, szederjes, violaszín posztóból valót, azon csak selyemsinór, selyemgombok voltak, az nagy uraknál is olyan színű, mint az köntös, selyemövet külön tartottanak, az is csak selyemmel volt gombozva. Az asszonyok is minden cifra köntös nélkül voltak, fejeken hosszú fekete fátyol, az nyakban bársonypalást, az nyakokon igen apró fekete gyöngy; fekete klárisöv, az szoknyájok szederjes vagy violaszín posztóból vagy matériából, azon is az olyan fekete selyemcsipke vagy galand; egyszóval megmutatták, hogy halottas, nem lakadalmas házhoz mentenek. Kisasszonyokot, nemes leányokot nem volt szokás temetésre vinni; ha vitték is, szállásokon maradtanak, hanem ha az megholtnak közelvaló atyafiai voltak. Ha valamely idegen férfi vagy asszony cifra köntösben ment volna temetésre, megcsúfolták.

Az napján pedig az temetésnek az megholt embernek az özvegye egy külön házban ment, ott sírván, némely atyafiai vigasztalták. Mikor osztán mind egybegyűltenek az színben, az papok s deákok készen voltak, mind fekete posztóval bévont székeken ültenek, igen ritkák voltak azok szőnyegek. Akkor, ha tanácsúr volt, tizenkét számú, ha pedig tanácsúr nem volt, kinek-kinek állapotához képest, az szín mellé vittének aranyas, ezüst, köves, szerszámos, boncsokos, tollas, bőrökkel, az mint odafel íram, cafrangokkal felöltöztetett úri paripákot, azokat rendre állították az szín mellé, azok ott kapáltak s visitottak; azonkívül egy jámbor lovat öltöztettek fel földig tiszta fekete bakacsinban, annak csak az szeme látszott ki, azt az szín eleiben állították; már azért azelőtt jó idővel az ki ezen bakacsinban öltöztetett lóra ült, fejében sisak lefüggve, páncéllal az nyakán, derekában páncéling, az két karján két karvas, annak az kutyafüle felé páncél volt, az kezeiben fekete, hosszú nyelű zászló, kard s buzogány, az testnek az feje felé állott, ha ezüstcímer volt, más feketében, azt tartotta az fejénél. Még volt más ember, cifrán felöltözve, páncélban, sisakban, aranyas karddal, az páncél is vagy ezüstös, vagy aranyas; az volt ezüstös-aranyas fegyverben felöltözve, annál nagy aranyas zászló, kinek egyfelől az megholtnak az címere, másfelől valami szép epitaphium, az is az holtnak fejénél állott, s ott tartott az nagy aranyas zászlót (mert az testet még hajnalban be-

vitték az színben, és az leírt sámolyra helyhez tették). Így elkészülvén, az katolikusok katolikus módon, más ki-ki a maga vallása szerint, az éneket elkezdette, akkor az katolikusoknál az oltáron és az test körül az gyertyákat meggyújtották, és az népnek, kinek-kinek érdeme szerint, az gyertyákat és az címereket, az embereknek az eleiknek és az papok eleinek matériacímert adtanak, az többinek papiroscímert. Voltanak az megholtak dicséretiről való kinyomtatott versek is chartákon felfüggesztve. Azonban hat feketében való ifiú az test mellett hat szvendéket tartottanak, az fejnél és lábánál nagy gyertyák égtenek, azután az keservesfogók mentenek az keservek házában, ottan, az fő gazda elrendelte volt, ketten-ketten egy-egy keserves asszonyt fogtanak; az keserves férfiak pedig elébb ilyen renddel jöttek ki az színben: legelő az sógorságok, azok után az távulabb való atyafiak, azok után az testvér atyafiak, azután ha vejei voltak, legutol az maga fiai, vagy ha ifiú legény teste volt, az apja, vagy ha apja nem volt, az testvérbátyja vagy öccse. De mikor leültek az színben, az koporsónál való székből az közelebb valók ültek, az többi ugyanott hátul az székből. Az asszonykeservek is ilyen rendet tartottanak. Mikor késérték temetni, akkor is így mentenek; mind az keserves férfiak, mind az asszonyok előtt jött egy-egy gazda, mint egy-egy hopmester, igen szép lassan; az megholtak fiai voltak, az apjuknak az fejéhez állottanak, és az egész teme-

tés alatt ott állottak talpon, az keservesaszonyok pedig nagy sírással, zokogással s jajgatással jöttek ki, s kivált az felesége s leányi; azokat az gazda az koporsó mellé ültette, s azok koporsóra borulván, ott siratták. Ha koporsóbétételkor jelen voltak felesége és leányi, szintén olyan pompával vitték az keserveket. Ha férfi temetése volt, az szolgák feketében mind az lábánál állottanak végig, ha pedig asszony, az frajok gyászban, burokban állottanak az temetés végig az lábánál, és ott siratták végig, bédugván szemeket.

Ezek után az katolikusoknál elkezdődött az énekes szentmise de requiem, más vallásúaknál az könyörgés és prédikáció, az prédikáció után minden valláson rendszerént az deák oratio, az oratio után voltak az búcsúztató versek; azokat vagy valami szép szavú két gyermek mondotta, vagy valami jó szavú deák; ott elbúcsúztatták feleségitől, gyermekitől, atyafiaitól, barátitól etc. Mikor ezek mind véghezmentenek, az hintókat már az gazdák az szín eleiben állítván, az deákok, papok elöl megindultanak, azok után voltak az trombitások és töröksíposok, egy verset az deákok énekeltenek, más verset az trombitások és töröksíposok fúttanak, de azoknak temetésre olyan keserves nótájuk volt, hogy még az férfiakot is sírásra indították, az asszonyokat pedig éppen zokogásra. És mind az deákok énekeltenek, mind ezek fúttak éppen az temetőhelyig, ott is

mindaddig, valamíg az testtel érkeztek és letették, az keservek is érkeztenek, és az testet körülülték.

Ha az temetőhely távul volt, az testet azon szekeren vitték, az kit odafel leíránk, ha pedig az temetőhely közel volt, hat vagy nyolc ember az testet rudakon vitték. Ha az temetőben templom nem volt, ott is szintén úgy, mint az háznál, hasonló apparátussal szint csináltak, és abban volt az isteni szolgálat; ha pedig az temető templomban volt, ott, kivált az katolikusoknál, nagy cifra castum doloris volt, azon sok gyertya, szimbólumok, címerek, versekkel írott charták, s abban tették az testet.

Az töröksípósok és trombitások után mentenek az urak hintai, azután ment az község, az község után vezette két-két ember az cifrán felöltöztetett paripákat, azután mentenek az férfikeservek hintai, az férfikeservek után mentenek lóháton az test előtt az fenn említett két páncélban öltözött emberek; az kinél az aranyas zászló volt, és aranyas fegyverben volt maga is, az ment szerszámos cifra paripán; az kinél az fekete zászló volt, az ment az bakacsinban öltözött lón. Az ezüstcímert feketében az fejnél gyalog vitték. Az test után mentenek az keserveasszonyok hintai, azután az több úri és főasszonyok hintai, azok után az asszonyi község. Mikor osztán az temetőben bételepedtenek, szintén úgy volt minden ceremónia, mint fenn az háznál lévő színben. Mikor az

egész ceremóniának vége volt, ha fiai voltak és az közelebb való atyafiai fogták az koporsót, noha mások is segítettek, és azok vitték az testet az sírig; mikor osztán az sírban bétették, az páncélban lévőtől elvették az fekete zászlót és kardot, azokat esszerontották, és az sírban az koporsó mellé bévetették, az ezüstcímert az templom belső oldalára felszegezték, úgy hasonlóképpen az aranyas zászlót az templomban nyelinel fogva felfüggesztették; az ott lobogott.

Az asszonyok temetése majd olyanformán volt, mint az férfiaké, csakhogy trombitások, síposok nem volt úgy; ha katolika volt, semmi oratio nem volt, az más valláson lévők-nél volt magyar oratio; hasonlóképpen öltözött lovak sem voltak.

Mikor hazamentenek az temetésről, az özvegy külön házban ment, aznap nem ett, csak mások láttára is. Az tornak penig ez volt az rendi: az papoknak és az deákoknak külön fogták más házban az étket, más házban az férfikeserveknek, másban az asszonykeserveknek, külön házban az uraknak, különben az nemességnek, másban az közrendnek; hasonlóképpen külön az asszonyok; még az szegény koldusoknak is külön helyre fogták az étkeket; de akármelyik asztalnál sem volt több két-két fogás étkelnél, az éték után semmi gyümölcs nem volt, egymás egészségiért pohárt nem köszöntek, hanem rendre az kinek mennyi kellett, annyit ivutt, felkeltenek asztaltól, és evvel vége lett az temetésnek.

TIZENEGYEDIK CIKKELY
AZ ERDÉLYI RÉGI TISZTESSÉGEKRŐL

‘ Az regnáns fejedelem szabad úr volt, életnek, jószágnak, halálnak ura, s az törvénynek is, mint legfőbb igazságtévő előtt, előtte lett vége. Volt egész ország főgenerálisa, volt váradi generális, az székelyeknek külön volt generálisok: az váradi generális volt az partiumbelieknek generálisa, az székely generális az székelyeket vezette. Ha az erdélyi főgenerális elesett, az erdélyi egész vármegyéket az fejérvári főispán igazgatta harcon; ha az székelyek generálisa elesett, igazgatta az egész székelységet az udvarhelyszéki főkapitány; az generálisok ha elestek, az egész hadat rendre vezérlették az generálisok, és ha mind az három generális elesett volna, fővezér akkor volt az Fejér vármegyei főispán. Az főgenerális után volt az ország főkancelláriusa, azután az ország kincstartója, és az statusok praesidense. Volt lugosi és karánsebesi bán is.

Mindenik vármegyében két főispán volt, az egy Hunyad vármegye és partiumbeli-ken kívül; ez egyikért azért volt, hogy egyik gyakrabban az fejedelem mellett volt, az másik az vármegyét igazgatta, vagy mivel akkor sokat táboroztak, egyik az hadban ment, az másik otthon maradott. Minden vármegyének külön zászlója volt. Azért is volt az vármegyéken az két főtiszttség, hogy az nagy emberek inkább consolálódjanak, és hogy egyik az másik miatt ne éppen azt cselekedje, az mit akar.

Noha az deák munkámban is leírtam, mindazonáltal, hogy maradváinknál nagyobb világosságban légyen az kettős főispánság, kik voltak főispánok legutol Erdélyben az Rákóczi Ferenc fejedelem felkelésekor, röviden leírom: mert hogy osztán az említett fejedelem alatt vitézkedő malecontentus magyaroknak amnistialis gratiájok lön, azután kezdődék az egy főispánság.

Az Rákóczi Ferenc fejedelem felkelésekor tehát főispánok voltak: Fejér vármegyében Keresztesi Sámuel és gróf Pekri Lőrinc, Kükküllő vármegyében gróf Bethlen Sámuel és báró Apor Péter, Kolos vármegyében gróf Bánffi György gubernátor és gróf Csáky István, Doboka vármegyében az említett gróf Bánffi György gubernátor és Bánffi Farkas, Szolnok vármegyében gróf Mikes Mihály és gróf Bethlen Ferenc, Torda vármegyében gróf Apor István és báró Haller István. Ezeknek egyenlő hatalmok volt.

Az egyes főispánok voltak ezek: Hunyad vármegyében főispán vala az öreg Naláczy István, az Partiumban: Máramarosban vala főispán gróf Bethlen Miklós, Közép-Szolnok vármegyében báró Vesselényi István, Kraszna vármegyében kövesdi Boér Ferenc, kővári főkapitány vala gróf Teleki Mihály, az öreg Teleki Mihály fia, Fogaras vára és districtusa főkapitánya vala kövesdi Boér Simon.

Az székelységen penig voltak főkapitányok és főkirálybírák, azok is az sokszor említett Rákóczi Ferenc felköltekor ezek valának: Udvarhelyszéken főkapitány vala gróf Pekri Lőrinc, főkirálybíró gróf Gyulai Fe-

renc, Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és Miklósvárszé-
kinek főkapitánya vala gróf Mikes Mihály,
főkirálybírája gróf Kálnoki Sámuel; Csík-
nak, Gyergyónak főkapitánya vala gróf Apor
István, főkirálybírája Henter Benedek, ma-
rosszéki főkapitány vala gróf Bethlen Sá-
muel, főkirálybíró Sárosi János, Aranyos-
székben Toroczka István volt az főkapitány,
és Szilágyi András volt az főkirálybíró. Az
székelységen is csak az odafenn leírt am-
nistialis gratia után kezdének lenni csak fő-
királybírák.

Ugyan az székelységen voltak vicekapi-
tányok, vicekirálybírák, nótáriusok, percep-
torok, hadnagyok, vicehadnagyok, zászlótar-
tók, hadibírák, szállásosztók etc. A főkapi-
tány csak az hadi dolgokat folytatta az
vicekapitánnyal és hadnagyokkal, az főki-
rálybírák pedig az vicekirálybírákkal és
nótáriusokkal csak az törvényes dolgokat és
egyéb politikumokat.

Mikor az főkapitány táborban ment, bizo-
nyos embereket, legfeljebb Háromszéken szá-
zat (elhiszem, az több nemes székekben is
proportionaliter) az táborozásból megment-
hetett, az kik neki fizettek; hasonlóképpen
voltanak mentségesi az vicekapitánynak,
hadnagyoknak, vicehadnagyoknak s zászló-
tartóknak, és az mintegy hópénz gyanánt
volt. Voltanak pedig mind lovas, mind gya-
log hadnagyok, az gyalogokat darabontok-
nak hitták. Az főkirálybírónak felényi ment-
ségese volt, mint az főkapitánynak, ha
táborban nem ment, mert rendszerint tábor-
ban nem ment, hanem akkor, mikor az fő-

kapitány vagy beteg volt, vagy egyéb foglalatossági voltanak, az mely miatt táborban nem mehetett; akkor az főkirálybíróknak voltanak annyi mentségesei, mint táborozásnak idein, mikor jelen volt az főkapitánynak szokott vala lenni; az mennyi mentségese volt pedig az főkirálybíróknak, mikor táborban nem ment, az főkapitánynak is, mikor ő is táborban nem ment, csak annyi volt. Az régi szabadság szerént az királybírója, avagy az főkirálybíró megdúlathatta az főkapitányt, de az főkapitány nem dúlathatta meg az főkirálybírókat.

A hadnagyságok bizonyos falukból állottanak; ugyanazon faluk lovasainak, avagy lófő-rendeknek lovashadnagya volt, az gyalogoknak pedig, avagy darabontoknak gyaloghadnagya és az többi tiszt. Az vicekirálybíróknak, mivel táborban sem tartoztak menni, mentségesek sem volt, hacsak az főkapitány ex speciali gratia nem engedett, mert szabadságában volt.

Az nemességnek, az első rendből állóknak külön hadnagyok, vicehadnagyok és zászló-tartójok, zászlójok is külön volt; de azok az magok zászlóján kívül strázsát állani, portára menni nem tartoztanak, hanem mindenkor az főkapitány körül voltak.

TIZENKETTŐDIK CIKKELY

AZ ERDÉLYI RÉGI ESKÜVÉSRŐL ÉS SZITKOZÓDÁSRL, ALÁZATOSSÁGRÓL

Bezzeg régen, mivelhogy nem valának ezek az éktelen, Istent méltó haragra indító káromkodások, mégpenig híre-helye sem

vala, édes hazánkon is vala az Isten áldása. Mert emlékezem rá, gyermekkoromban nemcsak egy esztendőben, hanem többen is, nyolc forinton jár vala egy köből búza, mégis oly bőv vala az kenyér, hogy bővebbet nem kívánhattál volna; hozták más országból búzánkért, gabonánkért az sok aranyat, tallért, akit szemeimmel láttam, s mint gyermek játszottam is véle. Az éhség előtt számtalan nemzetség takarodik vala édes hazánkban, vala az Isten áldása, mind pénzeseadék, mind népesedeák vala hazánk; de miolta az éktelen Isten ellen való káromkodás bójöve, micsoda ínségekre s nyomorúságokra jutál, gondoldi meg, ó, Erdély országa!

Minden szitkozódások az férfiaknak, uraknak, nemeseknek, alábbvaló rendnek ez volt: *Aha bustya vére, lelketlen kurva fia, pogány kurva fia, számár kurva fia.* Az asszonyoknak pedig ez volt: *Aha hamis életű, tűzre való, tűz kénjára való;* most pedig férfi, asszony, leány, ifjú legény széltiben mondja az *adtát, teremtettét, huncfutot* (bezzeg az *húsz fontot* értették volna régen, de mi az az *huncfut*, inkább elfutottak volna előle), *ördög szánkázzék az szegény lelken* stb., még az gyermek is, mikor szólani kezd, azokat tanolja legelsőbben meg. Ha az régi úri, főnemes asszonyok [közül] valaki azt mondotta volna; az akkori több tisztas asszonyok mintha mással fertelmeskedett volna, úgy tartották volna. Az ilyenekért áldana-e meg Isten, Erdély országa? Sőt még az *bizony*

szót sem mondták sokan az akkori fő s nemes asszonyok, s az gyermekeknek sem engedték mondani (bizony gyermekkoromban nékem sem engedik vala meg, hogy *bizony* szót mondjak), sőt más sok olyan úri, fő nemes asszonykot is ismértem sokat, az kik soha *bizony* szót nem mondtanak, hanem mikor *bizonyt* kellett volna mondani, így szólott: *Én ugyan nem, azt azért nem, elhiggye kegyelmed, úgy vagyon, nincs különben, igazán mondom* s a többi. Most penig, úri asszonyokról nem szólok, de nemes asszonyok, nemes leányok is elegen vadnak, az kik széltiben minden szemérem nélkül szaporán elmondják: *Isten engem úgy segéljen*, s úgy esküsznek, mint akármely nyíri pajkos katonák. Azért is nincsen Isten áldása országunkon, s nem várhatunk utolsó veszedelemnél egyebet magunkra. Egy oláhot felakasztanak háromforintos marháért, az ki Isten ellen káromkodik, csak nevetik s elhallgatják.

Noha az erdélyi alázatosságról eleget írék odafel, az hol megíram, micsoda szeretetben éltenek az atyafiak, és *tíz iznyig* is *bátya*, *öcsém*, *koma*, *sógor* hitták egymást; itten csak egynéhány példával akarom megvilágosítani az erdélyiek régi nagy alázatosságokat; és noha mind tudom, micsodás méltóságos famíliákból valók voltak azok az alázatos urak, de hogy az mostani gögös kevély világban meg ne csemereljenek azon méltóságos uraknak maradvái, nevet nem adok, melyik méltóságos famíliákból voltak.

Vala egy úr, az ki székelyek generálisa vala, Fejér vármegyei főispán, tanácsúr, ország stáatusinak praesidense; vala pedig octavális akkor Gyula- most Károlyfejérváratt, az mint azon út praesidens szerszamos paripán megyen már fel az Táblára csak elében áll egy kézdivásárhelyi varga, s elkezdí az praesidensnek: Maga, sógor, vétesse elé kegyelmed az törvényemet (Isten tudja, volt-e sógora, vagy sem); elkezdí a praesidens: Jere fel, sógor, az én hütömre, elévétetem. Nem-hogy szégyenlette volna, sőt örvendezett benne; holott felmenvén az Táblára és praesideálván, mingyárt kiáltja az egész Tábla és sokaság előtt: Sógor, hová lól: jere, perelj, az mint megígérém.

Egy úr vala az egész országnak generálisa, tanácsúr, Fejér vármegyei főispán, embergyarlóságból egy fraja megesek tőle, s fiat szüle; meghalván azonban az generális, az testvér atyafiai ezt az illegitimus fiát egész életéig, még az generális testvér atyafiai is, mind öcsének, bátyának hívák. Ezt én magam is gyermekkoromban ismérém.

Ugyanaz fenn írt székelyek generálisának egy igen közel való atyafia leány méne férjhez egy jobbágyhoz, attól az jobbágytól lón megint leánya, az is jobbágyhoz méne férjhez; ez megöregedvén, valamikor az az említett méltóságos úr közelébb való jószágában ment, az hol az az jobbágyasszony laktott, mindenkor magához hívatta, nénjének nevezte: No, néne, mire van szükséged, megkértette, és soha magától üresen el nem bo-

csátotta, pénzt mindenkor adott, azonban valami köntösre volt szüksége, mindenkor csináltatott.

Vala egy más méltóságos úr (mostani világ szerint szólván), székelyek főgenerálisa, az fejedelem főhopmestere, Küküllő vármegyei főispán, Csík-, Gyergyó-, Kászonszéknek főkapitánya, ennek vala egy igen szép kisasszony testvérhúga. Egykor egy magyarországi úrfi béjő nézésére, el is mátkásítja, lakadalmi terminust is tesznek; azonban azon házának alatta (mert annak az falunak is az nevit szántsándékkal elhallgatom) vagy on ma is nagy szénacsináló (székelyesen) tanorokja, az juhait azon úr abban tartotta; volt az juhoknak egy ifjú legény pakulárja, estve, mikor az juhokat hazahajtotta, elől jött az juhok előtt furulyaszóval, s abban az tanorokban rekesztette az juhokat, ott is mind furulyált. Az kisasszony az ház ablakáról sokszor nézvén s hallgatván az oláh ifjú legény furulyálását, igen megszereti vala az pakulárt. Abban az kisasszonynak sem az apja (mert még akkor élt), sem az bátyja semmit sem tudtak, az apja penig akkor özvegyember is volt. Mikor másnap az lakadalomnak kellett volna lenni, siratóestvére odaérkezvén az vendégek, az leányt felöltöztetik, azalatt az kisasszony kimegyen, az pakulár ifjú legénnyel egy nagy erdőn átmennék. Le akarnak ülni az vendégek, keresik az kisasszonyt mindenütt, sehult sem találják, sem háznál, sem faluban; arról penig senki sem tudott volna gondolkodni, hogy

az pakulár legénnyel szökött volna el. Másnap az nász népe elérkezik; nincs mit tenni, jól tartják, menyasszony nélkül visszamennek. Egynéhány esztendő múlva megyen egy nagy erdőn az testvérbátyja, látja, hogy egy oláh feleségestől juhokat öröz, az oláhnénak hosszú zekeszoknyája, mezítláb; az szolgák közül senki meg nem isméri, hanem az hín-tóból az testvérbátyja; akkor odaküldi egyik szolgáját, izeni az oláhnénak, hagyja el azt az oláhot, menjen vissza, bizony úgy tartja, mint testvérhúgát, soha szemire sem veti cselekedetit; azt izeni vissza az oláhné: azt ő bizony soha el nem hagyja, ha egyszer szerette, halálig szereti. Az oláhtól egy fia maradt az kisasszonynak; felnevekedvén, az testvérbátyja az oláhnénak az udvarában béviszi, és az mint jobbágya volt, manumitálja, armálist impetrál néki az fejedelemtől, megházasítja, Csíkban lovas hadnagynak teszi, jószágot ad néki, Székely István nevet adnak reája. Ezt is az testvérbátyjának az fia teljes életiben bátyjának hitta.

Mivel ezen kis históriában, nem hiszem, hogy az méltóságos Petki família offendálódjék, mivel csak alázatos nyájasságnak kis históriája, Petki Farkas, az ifjú, egytestvér vala amaz nagy hírű Petki Istvánnal; ifjú legénységében szekérben lovakot fogatott, egynéhány csicsai asszonyokat, leányokat egybengyűjtött, felülteti az szekérben őket, maga lesz az kocsis, hogy Szeredában vigye az sokadalomban őket; ezt pedig nem bujaságból cselekedte, mert akkori időben jám-

borabb volt mind férfi, mind asszony, leány, mint most, hanem csak tisztességes tréfából s maga mulatságából. Egyik asszony fel nem fér az szekérre, eleget könyörög, hadd ül-hessen fel ő is, fel nem veszik, mondja nékik: Meglátjátok, bustya nők, ha én el nem mehetek az sokadalomban szekéren, tū sem mentek el békével. Azonban egy szekér-kerékből titkon az szeget kiveszi; az több asszonyok kacagják, hogy amaz egyedül teprenkedik; Petki Farkas mint kocsis megindul sebesen, az ostorral megsújtja az lovakot, az kerék kiesik az szekérből, feldől az szekér az sok asszonyokkal együtt, s mind egybenromlik; kiáltottak, sikoltottak az szekérben ült asszonyok, amaz asszony pedig kacagta s csúfolta őket: Lám, megmondanám, bustya nők, ha én nem ülhetek az szekérben, tū sem mentek ma békével az sokadalomban. Petki Farkas más szekeret hozat elé, akkor azt az asszonyt az többivel felülteti az szekérben, maga kocskodik darutollas süvegben, úgy viszi bé Szeredába az sokadalomban az asszonyokat, az egész sokadalom sokaság láttára. Most ha valaki olyan úrfi, de még egy alávaló nemes ifjú legény olyan tisztességes mulatságot indítana, megbolondoznák érte.

Kivált az székelységen, mikor valamely úrfi vagy nemes ifjú legény vígan volt, s táncolni akart, leküldött az faluban, az falusi leányokat esszegyűjtette, az házához felvitette, virradatig is tisztességesen eltáncoltanak; még hogy legkisebb bujaság esett volna is, soha híre-helye sem volt.

Az öreg Petki István édesanyja, Lázár Erzsébet, és Apor Lázár nagyatyám anyja, Lázár Borbára, egytestvérek voltak; történik, hogy Petki István, az az nagy ember, jó Torjára Apor Lázárhoz mint atyafiához; Apor Lázár is hosszú asztalhoz készül, mert sok vendégi voltak. Mikor leülnek asztalhoz, Apor Lázár egy bocskoros, zekés embert asztalhoz jól felültet; azt látván Petki István, magában csak törődik, mért kellett asztalhoz, kivált olyan elé ültetni az bocskoros, zekés embert; igen vígan vadnak ugyan asztalnál, de mikor felkölték asztaltól, nem állhatja Petki István, hanem félen híjja Apor Lázárt, és kérdi tőle: Bátyámuram, miért kelle az hitetlen szamar zekés, bocskoros embert asztalhoz ültetni, kivált oly elé? Felele Apor Lázár: Azt, öcsémuram, azért, hogy én bocskorban, zekében is megszoktam becsülleni az nemes embert; az, ha megszegényedett, zekében, bocskorban van is, igaz ő is nemes ember, szép értelmes ember, az kik utána ültenek, azok ki tegnapi, ki tegnapelőtti nemes emberek. Akkor mond Petki István: Tanolék ma bátyámuramtól (Apor Lázártól). Sőt teljes életiben mások előtt emlegette Petki István, mit tanolt volt Apor Lázár bátyjától; s nem is emlegette penig csak, hanem meg is tartotta. Adná Isten, hogy ma is vigyáznánk az szegény érdemes régi familiákra; de mint vagyon dolga az régi familiáknak, kérlek, keservesen observáld.

Elvégzem az alázatosságon Erdélynek az 1687 esztendő előtt[i] együgyűségét. Gondolod talán, ez az utolsó két-három históriácska nevetésre való; de bizony nem nevetésre, hanem nagy oktatásodra vagyon, kedves olvasóm, ha jól meggondolod. Kévánom azért, adjon Isten hazánkban régi alázatosságot, együgyűséget, igaz atyafi szeretetet (amelyet bizony nem remélek, az mint folynak az dolgok); mely ha meglészen, akkor Erdély is régi boldogságára s gazdagságára visszatérhet.

TIZENHARMADIK CIKKELY

AZ KATOLIKA RELIGIÓRÓL

Áldassék, dicsértessék, felmagasztaltassék örökkön-örökké Istennek szent neve, minekutána is anno 1687 az pogány török igája alól felszabadula, dicsőségesen visszamene édes hazánk az angyali apostoli szent magyar korona alá; apostoli szent hütünk nem-hogy hervadást szenvedett volna, sőt naponkint szebb s meg szebb virágokkal zöldellik. Mindazonáltal szent hütünknek mint volt állapotja az 1687. esztendő előtt, leírni méltónak ítélettem.

Úgy vagyon, az mint feljebb íram, hogy az különös személyek között nem vala az az *pápista*, *kálvinista*, *lutheránus*, *unitárius*; szép szeretetben éltenek; másként az apostoli szent religió nem keveset szenved vala. Mit szenvedett penig, és mint meg volt szorítva, deprimálva, ha én semmit nem írnék

is, eleget írtak az Approbata- és Compilatabéli articulusok.

Úgy vagyon, hogy az kálvinista fejedelmek idejében is némelykor négy katolikus tanácsúr is megvolt, mint az mű értünkre Haller Pál, Haller János, Mikola Sigmond, Mikes Kelemen; voltak katolikus főtiszték, s voltak Tábla fiai, voltak több tiszték is, de azért volt, hogy nagy famíliák megtartották az Szent István első királyunkról rájuk maradt szent hütöt állhatatosan. Bizony nem is volt az erdélyi vallások között addig olyan gyűlölség, az míg ez az két szó: *Nostras*, *Vestras* bé nem jött; mert nagy úri, nemes és főemberek is, az kik más valláson voltak is, felesen az kolosmonostori pápista iskolában taníttatták gyermekeket, sőt azt tartották, hogy az katolika iskola merő második udvar, az mint nékem az azon időbéli katolikus mester, én időmben igen öreg páter Kőszegi Sigmond beszélette, mikor Kolosvárott tanoltam, s az neveket is megmondotta. Értem magam is becsületes kálvinista nemes embereket, az kik az katolika iskolában tanoltanak, és azon régi páternek hajdan tanítványi voltak, s gyakorta látogatták jó szívvel azon öreg páttert mint kedves mestereket, s ajándékozták is, kivált borral.

Megvévén penig in anno 1660 Váradot az török, az mint bizonyoson értettem az akkori emberektől, az váradi kálvinista prédikátorok bėjövé Erdélyben, azok kezdték legelsőbben azt az fertelmes két szót: *Nostras*, *Vestras*, és azok kezdték eltiltani az más vallású urakat s nemességet, hogy katolika

iskolában gyermekeket ne taníttassák, mert nekik is vagy on iskolájok.

Már penig Erdélyben csak az én értemre, mint volt az katolika religio, lássuk meg: legelsőbben kezdem el az papokon. Kivészem az kolosvári, fejevári, udvarhelyi, gyergyószentmiklósi és némely urak mellett való papokot, kivészek az barátok közül öt-hat barátot, ki az falusi papok közül öt-hat plebánust, mert ezek mégis az akadémiákban tanoltanak, vagy az szegény barátok elküldötték az frátereket más országokra, s ott taníttatták. Az katolikus püspöknek nem vala szabad bójönni Erdélyben; Molduvában, Bákóban vala egy minorita barát, lengyel püspök. Mert grammaticából, syntaxisból, poesiből, ritkán rhetoricából is az barátok között írtak egy kis casust, avval bémentenek Bákóban, és ott felszenteltették magokot; és így könnyű volt az más vallásoknak terjedni, mikor az katolikus papok együgyűek voltak. Egynéhányan valának ilyenek gyermekkoromban, de nagyobbára igen jó életűek voltak, úgyhogy többet vitte nek véghez jó példaadásokkal, mintsem tudományokkal. Clericusokra, avagy kispapokra nem vala több fundátiónk, hanem Olomucban, Morvaországban fundált volt. XIII. Gergely pápa két alumnus kispapra; ugyanazon pápa Austriában, Bécsben a Szent Borbára convictusában más két kispapot fundála Erdélyre; azután amaz nagy emlé-

kezetű, nagy magyar kardinál, Pázmán Péter még két kispapra fundála ugyan Bécsben az maga neviről nevezett collegiumban, fel is tévé foundationálisában, hogy az erdélyiekre kiváltképpen való gondviseelés legyen. Ennyi fundáció volt csak Erdélyre clericusok, avagy kispapok iránt mindaddig, az míg az nagy jó Isten, az ki megengedi ugyan, hogy az Szent Péter hajója habozzon, de soha meg nem engedi, hogy elmerüljön, felgerjeszte némely szent hitkekhez buzgó erdélyi lelkeket úgy, hogy ma Isten jóvoltából annyi fundációt tettek, hogy amazok is megvadnak, mégis Nagyszombatban az Veres-collégiumban, ugyanott az Szent Albert szemináriumában, Kolosvárott az clericusok szemináriumában, az mint még most vagyunk Erdélyben, még bővön vadnak fundálva az clericusok, és nemcsak jó példadásokkal, hanem tudományokkal is meg tudnak akárkinek felelni.

Fundált vala ugyan akadémiát Kolosvárra ama dicsőséges, örök emlékezetre méltó lengyel király, Báthori István, és ugyan Erdélynek dicsőséges fejedelme, Báthori Kristóf; fundált vala ugyan az említett szentséges XIII. Gergely pápa szemináriumot is ugyan Kolosvárra, az akadémia mellé; az király penig és az fejedelem fundálták vala az akadémiát az magok saját örökségekből.

Vedd eszedben itt, kedves olvasóm, melyik juristából olvastál valaha ilyen törvényt, noha az magok ártatlanságát már ezer úton megmutatták volt az jesuiták, de ámbár

vétettek volna az jesuíták, ámbár méltán proscibáltattak volna, mégis micsoda igazsággal lehetett elvenni az Báthori István jószágát, az mely örököse volt, és tulajdon csak iskolára s az ifjak tanítására adta, aztot, mondom, elvenni az iskolától. De azt bizony csak elvevék, és az más vallású urak egymás között az tulajdon Báthori-jószágot feloszták — bárcsak az vérnek adták volna vissza —, és így mind az akadémiánknak, mind az iskolánknak, mind az Gergely pápa szemináriumának nyaka szakada.

Avval meg nem elégedének, hanem Kolosváratt minden templomainkot elvevék, az piaci templom tornácában egynéhány papunkot megölek, úgy egy jesuítát az Farkas utcai templomban, az többit esszevagdalák, végtire az papjainkot Kolosmonostorra csapák; mint menjenek bé csak Kolosvárra, és ott csak micsodás exercitiumok légyen, arról articulust írának az Approbatában, minden fundatióinkot az iskolától elvevék, megtilták, hogy rhetoricánál tovább az katolikusok ne tanítsanak, katolikus, se úr, se fő, se nemes ember gyermekei külső iskolában tanulni ne menjenek, annál inkább akadémiákra. Nosza, szegény katolikusok, tanítatok, az mint lehet.

Kolosmonostoron tanítanak, az mint lehet, Várad megvételeig; hogy Váradot megvevé az török, már nem vala bátorságos az töröktől Kolosmonostorott lenni. Bébocsáták ugyan az katolikus pátereket Kolosvár városában, de micsoda ínség s nyomorúság

alatt, majd meghallod. Az úri, fő s nemesség fizetéssel tartotta ételit gyermekinek, és kit convictusban, kit Monostoron az falun, kit az Monostorhoz közelebb, hostátban szálláson tartottak; de amaz székely földiről jött szegény deákoknak semmi módjok táplálásokban nem volt, hanem azoknak az páterek mind Monostoron, mind azután, hogy Kolosvárban bémentek, egy házat tartottak, azt szemináriumnak hítták, azután koldulni mentenek az katolikus urakhoz, főemberekhez és nemességhez, az kitől mint tölt ki, mind búzát, mind pénzt úgy adtanak Isten nevében, s úgy éltenek az szegény deákok, s az nagy sonyorú kenyéren úgy tanoltanak. És attól fogva, hogy az fennebb leírt fundációt elvették, mindaddig úgy volt, valameddig én Kolosvárat hét esztendeig iskolában jártam, és ott tanoltam; mikor az kolosvári iskolából kijöttem, és Nagyszombatban mentem tanolni, akkor is úgy hadtam el az 1693. esztendőben. Mert mindaddig, az míg én Kolosvárat tanoltam, még templomunk sem volt benn Kolosvár városában; az hol most az convictus temploma vagyon, ott vala egy ház, az is csak közrend ház vala, abban volt az szentmise; de abban igen kevés ember fért, hanem az szegény katolikusok, ki az ház híjára ment, és az fejit ott ledugta, s úgy hallgatta az isteni szolgálatot, némelyek az kapu boltozatja alatt voltanak, azoknak ott székek volt, némelyiket némelykor az nap sütötte, némelykor az eső verte az udvaron. Hanem egyszer az urak Kolosvárra gyűl-

vén, az páterek comoediát csináltak, és annak irigyivel, hogy az theátrumot oda csinálják, csináltak egy színt zsendely alá az udvaron, körös-körül az kert mellyéke mellé pedig árnyékokkákat csináltak. Hogy az comoediának vége lett, az kik máshová el nem fértenek, azon szín és árnyékokká alá állottanak az szegény katolikusok, úgy nem sütötte az nap, és nem verte az eső őket. De én magam értem, hogy azt is le akarták rontani az más valláson valók, de mivel Isten kegyelmességéből már Bécs alatt megverték vala az törököt, nem éppen annyira mernek vala az katolikusok ellen bátorzkodni. Az míg én Kolosváratt voltam mint tanoló, mind úgy volt; az prédikáció volt, az mint az misemondó ház grádicsán felmentenek, az grádicsornác végihez egy padot tettek, s az volt az prédikálószek, hogy mind benn az házban, mind az híjuban, mind az kapu alatt, mind az udvaron az prédikációt meghallhassák.

Harang sem vala egy is, hanem két jókora csengettyű, az kikkel iskolákban csengettenek, misére, vecsernyére is azokkal harangoztanak, nem is volt szabad, az hol kálvinisták voltak, az míg az kálvinisták elébb nem harangoztanak, addig harangozni.

Az szentmise-mondó háznak az piac felől való résziben volt két bolt kétfelől, az Torda utca felől való boltot tartották sekrestyének; az Farkas utca felől való boltban tartották az egyetmást, mert az kolosmonostori templom egyetmását is ott tartották. Az kőfal felé

azon háznak volt keresztül egy bolt, azt kórusnak tartották, az orgona ott volt, s ott énekeltenek az deákok, körös-körül székek voltak, azokban ültenek az mesterek, úrfiak és az nemesség fiai, az több résziben az több szegény deákság hallgatta az szentmisét és prédikációt. Annak az végiben volt egy más bolt, keresztül az is, abban az iskolához való egyetmásokat tartották, azon túl volt egy jókora bolt, azt convictusnak hítták, abban tanoltanak, háltanak privatim az úrfiak, fő és nemesemberek gyermekei. Az előtt volt egy kis tornác, azon ki az utcára egy ajtó, de azt mindenkor zárva tartották. Azon kívül volt egy igen kicsiny bolt, abban lakott az mester, az ki az grammaticát, syntaxist tanította, és ugyanaz viselt gondot az úrfiakra, fő és nemesember gyermekeire, mert az, az ki az kis iskolát tanította, az convictusban hált. Azon túl volt egy bolt, az melyben az iskolák könyveit s némely egyetmásit tartották. Azon kívül volt egy ház, abban lakott az az mester, az ki az rhetoricát és poesist tanította; annak háza előtt volt egy kis fedeletlen utca; azon túl az város kőfala felé volt faragott fából elécsinált fedeletlen kert, az mely elkertelte az convictus udvarát az szeminárium udvarától; azon kis ajtó volt lakaton, az kin az rhétorok mestere általjárhasson az deákokhoz. Akkor pedig nem hítták az mestereket úgy, hogy rhétorok mestere, syntaxisták mestere, principisták mestere, hanem *nagy* mester, *középső* mester, *kis* mester; s az nagy mester viseli vala

gondját az szeminarista deákoknak. Az úrfiaknak, fő és nemes ember gyermekinek sem vala szabad az szemináriumban menni szabadság nélkül, ellenben az szeminarista deákoknak sem az convictusban. Az szeminárium vala egy közepszerű bolt, annak az végiben vala egy igen kicsiny bolt, azokban négy-öt rendiben, mind egymás felett volt az deákok ágyok; volt az közepin egy hosszú asztal, annál tanoltanak, és annál ettenek. De mivelhogy téiben mind el nem fértenek azon két kis boltban, egy része az deákoknak járt hálni az városra az szegény katolikusokhoz, de mihelyen reggel csengettek felkelésre, mindjárt az szemináriumban feljöttek, s mindaddig ott voltak, az míg estve lefeküvésre imádkoztanak, azután mentek az szállásra. Nyárban pedig az szeminárium híjában apró cellácskát fontanak vesszőből, s azokban háltanak. Ezeknek az nagymesteren kívül magok közül praefectusok volt, emptorok volt, az ki az alamizsnából gyűlt pénzből húst és egyéb eledelet vásárlott. Volt egy nagy kétfülű fazakok, azt az emptor vitte valamelyik szegény katolikus emberhez az hússal együtt, azt ott megfőzték, az emptor más két deákkal tíz óraker az szemináriumban felvitette. Bezzeg nem volt megterítve az asztal, sem szék akkor az asztal körül. Mikor az étekkel elérkeztenek, az emptor az praefectus előtt tálokra kezdette osztani, mert öt-hat asztalra kellett az fazék étket osztani; minden asztalnál pedig egy-egy öregdeák volt legalább, hogy reá vigyázzon, hogy egyik az másik elől el ne kapja

az húst vagy egyéb étket. Az első asztalnál volt első az praefectus, második volt az kántor, harmadik volt az sacristianus, negyedik az emptor, azután az iskolák szerént, az mint hogy az asztalok is az iskolák szerént voltak, az elsőbneknek többecs két adtanak. Rendszerént kinek-kinek jó darab kenyeret adtanak; fizetett sütőnéjek volt valamelyik sütőben. Az vacsora olyan volt, mint az ebéd. Légelyekben az hátokon hordottak vizet az Szamos vizéről, az volt italok, ha pénzek nem volt; soha másszor bort nem ittanak, hanem sátoros innepekben, mikor az pátereket megcántálták, akkor adattak az páterek két-három veder bort nekik az cántálásban; az városon ugyan azon időben imitt-amott kaptanak egy kis bort. Az mely pénzt cántálásokkal s temetéseken kaptanak, azt el nem volt szabad költeniek, hanem vitték az nagymesterhez, és mindaddig az nagymesternél állott, az míg az nyári dolog békövetkezett, akkor az nagymester kinek-kinek érdeme szerént az pénzt közöttök felosztotta. Nyári dologra penig kibocsátották, de rendszerént addig másuvá szabad nem volt menniek dolgozni, az míg az páterek szénáját fel nem takarták, és gabonájokat bé nem aratták; de az páterek készpénzzel jól megfizettenek az deákoknak, s az mellett étellel is ugyan jól tartották, azért is az pátereknek igen jó szívvel dolgoztanak. Mikor az páterek dolgát elvégezték, szabad volt másoknak dolgozni, és az mit úgy dologgal kaptak, kivált ki az magát hazul nem segélhette, azt esztendeig

való köntösökre tartották; az mely pénzt pedig írák, hogy az nagymester felosztott, azt rendszerént tartották papirosra s könyvekre. S úgy tanol vala az szegény katolikus deák, az míg én Kolosvárt laktam, tudniillik az 1693. esztendeig egészen.

Az szemináriumon túl, az város falához közel, vala egy rongyos ház, igen nyomorú kis ház vala, egy kálvinista késcsináló lakik vala benne; soha bizony sem pénzért, sem másképpen, az míg Kolosváratt lakám, nékünk katolikusoknak nem adák.

Már megint visszatérek. Az mint az nagymester háza előtt Farkas utca felé az említett kert, annak az végiben volt egy szép nyári ház, abban volt zöld táblajáték, az kit most piliárdnak hínak, de ha akkor mondtad volna hogy *piliárd*, más azt tudta volna, hogy azt mondod, hogy az pili árt; azon az páterek és mesterek játszottanak, néha az úrfiak és nemesember gyermekei is. Azon belől az város kőfala felé volt egy igen szép kis kert, puszpángos cifra táblákkal, az az páter gazda kis kertje volt, noha az úrfiaknak, fő és nemes ember gyermekeinek is multságokra adott némely táblákat benne, azok is igyekeztenek mentől szebb virágokra magokat szerzeni, és úgy nyárban mindenféle virágokkal teljes szép kis kert volt. Az kőfal felől való végin volt egynéhány szilvafa, az alatt volt feles csiga.

Az nyári háztól fogva az templom kertiig, mely ott ment el, az hol az kórust írák, volt deszkás kert, és úgy az mesterek és convic-

tus udvara; mintegy négyszögletű udvar volt, az közepin tekéző kő állott (úgy az szeminaristák kis udvara közepin is), ott az úrfiak, fő és nemes ember gyermekei tekéztenek, az szeminaristák az magok köveken, némelykor tekéztek az convictus udvarán az páterek és mesterek is, némelykor mind az convictorok, mind az szeminaristák laptáztanak is az magok udvarokon. Mikor penig esős idő volt, akkor az convictoroknak más játékok volt, mikor nem tanoltanak, úgymint ostábla, lúd, prágány s az többi.

Az kapu az templom mellett az piac felé vala kétfelé nyíló; azon az mint bėjöttek, bal kéz felől volt egy kis bolt, abban tanították az syntaxist és grammaticát, az szép kis világos bolt vala; az mellett volt egy más bolt, az kiben tanították az principistákat és kisgyermekeket, de az olyan sötét vala (mert magam is abban tanoltam két eszten-deig), hogy télben, ha csak négy gyertya nem égett felvonó gyertyatartókban az bolt-nak majd közepin felfüggesztve, ketteje elébb s ketteje hátrébb, sem az mester könyvből tanítani, sem az gyermekek tanolni nem láttanak, hanem az gyermekek megvon-ták egymást, gyertyára pénzt adtanak. Az mellett volt egy konyhaforma, az hol ostyát sütöttek, vagy mikor valamit tűznél kellett az mestereknek cselekedni, ott cselekedték; azon túl volt egy közép rend faház, ott az rhetoricát és poesist tanították, abban volt ugyan az catechizálás is s az deákok congregatiója, és mikor declamatió volt,

ugyan valami comoedia. Az mellett volt egy keskeny udvar, annak kőből való kapulábja bolt alatt, ott az tűzrevaló fát tartották. Az mely boltot írék, az kiben az syntaxist tanították, azon felyül volt egy bolt, abból mentenek egy más kis boltban. Az templom felé az külső boltban lakott az páter gazda, az másokban az egyetmást tartotta.

Általmenvén az utcán, az mint most az jesuíták temploma vagyon, azon mindjárt innen Farkas utca felé egyszéltiben volt az utca felől egy jókora bolt, abban lakott az második páter; annak az végiben volt egy setét bolt, egyetmást-tartó, annak az végiben volt egy ház, az refectorium, abban ettenek, vacsoráltanak; abban két asztal volt, az első asztalnál ettenek az páterek és nagy- s középsömester s némely úrfiak. Ott rendszerént öt-hat tál éték volt, noha ritkán volt öt, többször hét, borok valamivel több fél ejtelnél; azért az asztalért az úrfiak fizettek száz magyar forintot. Az ezen asztalnál ülőknek jó reggel is kenyerek vagy sajt vagy valami felestököm csak kijárt, úgy hasonlóképpen négy órakor is délután az osonnya, de akkor bort is adtanak, úgy hogy egyszer legalább ki-ki jól ihatott, némelykor kétszer is; ezeknek asztalnál éték után gyümölcsöt is adtanak bé.

A második asztalnál volt az fizetés nyolcvan magyar forint; ezeknek rendszerént mindenkor volt négy tál éték, az éték után ha csak almát vagy diót is adtanak, ezeknek borok is kevesebb járt; ezeknek is reggel s

négy óraker kenyeret adtanak, bort nem adtak. Innepekben, de kivált sátoros innepekben, annyi étkek, borok volt mindenik asztalnál, hogy meg sem ehették, s meg sem ihatták, kivált fársáng farkán, de akkor felestökömrre, osonnyára sült kolbász s azféle mindenkor elég volt mind az két asztalhoz valóknak, az felett annyi Agnus Deit, olvasót, képet s azféle apró szent ajándékokskákat, kivált az convictoroknak (mert az seminaristáknak is adtanak valami keveset) annyit adtanak az páterek és az mesterek, hogy alig győzték eljátszodni. Akkor kártyával is szabad volt játszodni, de másszor nem; egyszóval mentől nagyobb vigasságot lehetett, azt követték el.

Az mint bementenek itten az kapun, jobb felől egy faház volt, az páterek és az úrfiak inasai laktanak benne, az úrfiak inasi tartásokért akkor fizettenek húsz magyar forintot. Azon túl volt az konyhára valóknak egy setét ház, azon túl volt az konyha, azon túl az tiszttartó-, kolcsár-, szakácsház, azon túl volt egy kis udvar, annak végiben az lovak istállója, azon belől egy szép virágoskert, kicsiny; az az második páter kis kerti volt, abban volt egy igen szép kis nyári ház deszkából, nyárban gyakorta ettünk szép időben benne. Ezen az udvaron tartottanak rendszerént tíz-tizenkét őzet az páterek. Itt az piac felé, az második páter háza megett, az utcára kifüggő ablakú kis faház volt, abban, mikor felesen voltanak az convictorok, az alábbvaló nemesemberek gyermekei ott

voltanak, vagy mikor az convictorok igen kevesen voltak, az fa szűkiért ebben az házban voltak; azt kis convictusnak hívták. Annak háta megett megint volt egy ház, az sütővel együtt, abban az páterek sütőjök lakott, de némelykor az szakács is az sütővel együtt. Az tanolásra páterekkel, mesterekkel együtt ennyi alkalmatosságunk vala Kolosváratt benn az városban.

Mikor az mezőre laptázni nem jártanak az convictorok, recreatióra mentenek az monostori mostani jesuíták házánál való gyümölcsös szép kertben, ott az pátereknek külön tekézőhelyek volt, az convictoroknak az nagyjának külön, külön az aprájának. Az kertnek az közepiben egy szép nagy öreg nyári ház, mikor rendszerént oda mentünk nyárban, abban az tornácban ettünk ebédet, vacsorát. Ritka esztendő volt, hogy három nap májusban recreatiót nem adtak; azon három nap azon kertben künn is háltunk; akkor étel, ital bővön lévén, vígan voltunk; estve pedig tüzes szerszámokat csináltak az akkori fejedelem németjei; még apró rézálgýúk is voltak, az pátereké, azokat raké-
ták által úgy sütögették ki, azokkal mulatták estve tíz óráig magokot. Ez vala minden tanolásunknak, mind alkalmatosságunknak mind folyása, mind mulatsága hét esztendeig, az míg Kolosváratt tanoltam.

Nem vala más semmi egyéb processiót járnunk az városban benn szabad, hanem húsvét előtt való szombaton estve nyolc óra-
kor resurrectiókor az Vágner házáig, ott egy

kút vala, csak éppen az kútig. És az míg az császár őfelsége militiája Erdélyben bé nem jöve, noha az fejedelem németjei az Venerabilét környüljárták, mégis az monstrántiavivő pátert az más valláson lévők meghajgálták kővel, fával, sőt tudom, hogy az páter kezit is bottal megütötték. Gyertyaszentelő Boldogasszony napján is jártunk egy kis processiót, de csak benn az templom kis udvarán; Szent Márk napján búzaszentelni és az keresztjáró, avagy *diebus Rogationum* kellett mennünk az monostori templomhoz, mert az városból kimenni processióval, hogy azon devotiónkot véghezvigyük, szabad nem volt. A keresztjáró-héten első nap mentünk Fenes felé, az mint az löjtő bémegeyen az Gorbó pataka felé arra az hegyre, ott volt valami elromlott kőoszlopnak az fundamentuma; második nap mentünk Monostorott az páterek házánál lévő, akkor pusztá kápolnához; harmadik nap az monostori templomot kerüljük vala meg.

Űrnapján sem vala szabad benn Kolosváratt az városban processiót járnunk, hanem akkor is az kolosmonostori templomhoz mentünk, s ott vittük véghez az ájítatosságot.

Mentünk Szent Lőrinc napján gyakorta az Fenes mellett Kolosvár felől való kápolnához is búcsúra, de oda is az monostori templomból indultunk el, és megint odajöven vissza, ott is végeztük. Mentünk Szent Péter és Szent Pál napján az bácsi templomhoz is, de mikor oda mentünk, csak az Nádas pataka mellett öltözött fel az páter, az mint

az Hóján Monostorról átaljön az út, az keresztzászlókot is ott emelték fel, de akkor az fejedelem németjeiben fegyveresen felesen kísértének, mert félelmes vala mind az váradi töröktől, mind az pribékektől. Visszajövet, az hol menet felöltözött az páter, ott megint levetkezett, és az keresztzászlóit is leeresztették.

Abban az időben, úgy, mint szintén most is, Nagyboldogasszony napján az monostori templomban nagy búcsú volt, messze földről az katolikus mind urak s mind nemesség, község odatakarodtanak; az embereknek az eleit az páterek az monostori házok kertiben való tornácban ebédre hítták. Fenesről penig s Bácsból és Jegenyéből az szegény együgyű katolikusok keresztzászlóval, processióval jöttek, mert Isten csudájára, annyi sok különb-különbféle vallások, üldözések között is, noha földesurok is más vallásúak voltak, mégis ezek az faluk az apostoli római szent hitet állhatatosan megtartották.

Udvarhelyen, Udvarhelyszéken is két páter volt, de ott annyival jobban voltak, hogy ott parochusok, avagy plébánusok lévén, ott alkalmas helyek s templomok is volt, minden devotiót az anyaszentegyháznak szokása szerént szabad volt véghezvinniek. Az páter gazda egyszersmind esperest is volt; itt volt két mester, egyik syntaxist, grammaticát tanított, az másik principiát és az kisgyermeket. Itt is az convictusban olyanformán voltak, mint Kolosváratt, az szegény szeminaristák is szintén úgy élte-

nek, csakhogy itt közelebb voltak hazájokhoz, s inkább segítették magokat.

Gyula- akkor, most Károlyváratt szintén két páter lakott, parochusok vagy plébánusok is voltak; az szokott lakóházok volt benn az belső kerített városban, majd az város közepin. Akkor, az mint most, az Báthori Kristóftól építtetett jesuíták temploma vagyon, déli részre, alatt az háznak az dereka és alsó contignatiója kőből való volt, az felső része sövény, másként alkalmas lakóhelyek volt, minden appertinentiával. Az templom, az ki készen volt, és az kiben az katolikusok jártanak, kívül az városon az hostátban volt; kiseded setétes templom vala, de mind itt, mind Udvarhelyen, mind Kolosmonostorott tisztességes harangjok voltak. De itt sem vala isteni szolgálatra addig szabad harangozni, az míg elébb az kálvinisták nem harangoztanak. Károlyváratt lakó katolikus igen kevés volt, de körös-körül, kivált Hunyad vármegyében, feles katolikus volt, az hová az páterek gyakorta excurráltak, némelykor penig az katolikusok Károlyvárban gyűltenek. Hanem mikor az fejedelmek ott laktanak, az udvariak közül akkor elég katolikus volt. Itten hol egy mester volt, hol kettő, hol syntaxisig tanítottak, hol csak grammaticáig, az mint az tanulók gyűltenek. Az templomnak cinterime mellett vala egy kőház, azt hítták szemináriumnak, de itt is az szegény deákok csak úgy éltenek, mint Kolosváratt, másként minden devotiót publice szabad volt véghezvinni.

Azonkívül Gyergyószentmiklóson és az urak mellett mindenkor az kolosvári, udvarhelyi és akkor gyulafejevári páterekhez hasonló két páter volt, az urak mellett is tudniillik egy, Gyergyószentmiklóson is egy.

Mindenik religión való papoknak nagy, majd az dereka közepiig lefüggő galléros mentéje vala; az is ki rókatorokkal az gazdagabbaknál, ki rókanyakkal az alábbvalóknál, meg volt prémezve.

Az ország articulusa és törvénye szerint két klastromnál több szabad nem volt; az volt az református franciskánus barátoké, egyik volt Csíksomlyón, a másik Marosszéken, Mikházán; de ahhoz képest kevés barát volt benne, nem is taníthattak az egy moralis theologián kívül se philosophiát, se speculativa theológiát szegénységek miatt, hanem hol egy, hol két személyt az fráterek közül, az mint szegénységektől kitölt, küldöttek idegen országokra, Lengyel- és Csehországban philosophiára és speculativa theológiára. És az kolosvári, udvarhelyi, akkor gyula-, most károlyfejevári, és urak mellett lévő fenn említett egy pap, és ezekből az két klastromokból excurrálták az páterek az Erdélyben imitt-amott elszélyedett szegény katolikusokhoz, és azokban az üldözö időkben Isten után így tartották meg az apostoli szent hitet, csak az mennyiben megmaradott vala is. Épített vala ezen református szent szerzetnek az méltóságos Haller-ház egy klastromot Fejér vármegyében Fejéregyház mellé, és az gyergyószárhe-

gyi Lázár úriház ugyan Gyergyószárhegy mellé egy klastromot, de ezeket az erdélyi kálvinista fejedelmek megtilták, az melyből meglátszik, hogy az tulajdon magáéból sem volt szabad az katolikus embernek az maga apostoli szent hitinek szolgálni. És az fejer-egyházi klastrom elpusztula ugyan s ma is pusztán áll, az szárhegyi mindaddig pusztán áll, az míg kegyelmes felséges urunknak fegyverit Isten béhozá; s azótától fogva megint azon szent helyen az Istent dicsérik azon szerzetesek.

Sőt emlékezem reája, midőn ezen Szent Ferenc aláztatos fiai, kivált valamely kálvinista faluban vagy más vallású falukon, városokon, mezővárosokon mentenek által, csúfolták, hurították, kárnították s káromlották, de ezek az szent szerzetesek jó szívvel voltak bolondok az Krisztusért.

Emlékezem arra is, mert füllel hallott bizonyáságtól hallottam, hitelre méltó embertől gyermekkoromban, hogy egy becsületes ezen szent szerzetből való páter megyen volt által Marosvásárhelyen, egy ifjú kufárné (mert az lustos szájú gaz asszonyok hurították inkább) kérdi az pátertől: *Barát, van-e gatyád?* Az szerzetes megszegyenli magát, s azt feleli: *Nekem vagyon gatyám, de néked, mint az bestye híres kurvának, nincsen orcád.* Bezzeg béfalá az lotyó is.

Amaz nagy hírű, igaz katolikus nagyúr, báró Kornis Gáspár Szentbenedek nevű falujában megépítteté az templomot: nézd meg, az maga falujában is eltilták az

templomtól, és kénytelenítették az maga kastélyában imádkozóhelyet, avagy kápolnát csináltatni.

Az katolikus, avagy pápista atyák gyermekeit erővel elveszik vala az atyjoktól az kálvinista fejedelmek és fejedelemasszonyok, s kálvinista iskolában taníttatják vala. Az sok közül csaknem az mű értünkre nézz egykét példát. Tudtomra az mélt[óságos] Haller-házból soha más vallású úr nem vala, elragadák Haller Gábort, felküldék Angliában, kálvinistává tevék, hogy megjöve, nagy tisztességeket adának nékie, de mely szomorú kimenetele lön, olvasd meg az históriát.

Az méltóságos Jósika familiából sem vala soha, az mennyiben tudom, más vallású; az Jósika István fiait és Jósika Imrét, Jósika Istvánt, Jósika Dánielt kivéte az fejedelemasszony erővel az udvarhelyi katolika iskolából, és erőszakoson küldé az enyedi kálvinista iskolában, s erővel kálvinistát csinála belőlük. Ugyan példa Háromszéken az alsó-csernátoni Damokos Péter fiai, Damokos István, Damokos Péter, Damokos Gábor; ezeknek az elejek buzgó keresztyén katolikusok valának, ezeket is kivevék az katolika iskolából, s úgy tevék kálvinistákká. Sokat írhatnék, az kiket így tettek katolikus atyák gyermekeit erővel kálvinistákká, de ezek legyenek elegek, az kik csaknem mind az mi időnkben történtenek.

Ellenben ha az szegény katolika anyák kálvinista atyától született gyermekeit az

egy igaz apostoli idvezítő római szent hitben akarták nevelni, és imitt-amott duggatták, az míg annyira való eszek lett, hogy meg tudták gondolni, mit hisznek, s mi az hit dolga: az fejedelemasszony, Bornemisza Anna, az olyan anyát perrel vesztegette, ha fiscalis falut bírt, az olyat elvette. Példa Gyulai Istvánné Jankó Ilona, az ki is az fiát, hogy katolikusnak nevelhesse, az fiát, Gyulai Lászlót, adá az szegény nagyanyám, öreg Apor Lázárné Imecs Judit nevelése alá, mert Imecs Judit és az Gyulai László nagyanyja, Imecs Ilona, egytestvérek valának; az szegény nagyanyám az igaz katolika hitben fel is nevelé tizenhárom vagy tizennégy esztendőskoráig; de megadá az anyja is, Gyulai Istvánné, az árát, mert elvevé tőle az említett fejedelemasszony Fogarasföldön Ohába nevű faluját. Példa másodsor Boér Istvánné, ugyan Boér Zsófia, az kit hogy az fiait, Boér Sámuel, Boér Istvánt és Boér Józsefet katolikusoknak nevelé, ugyan az fejedelemasszony minden jószágától meg akará fosztani, és egynéhány esztendeig perlette, noha az per szája ízín nem esék, melyről is egy híres magyar poéta egy magyar pasquillust csinált vala, s az többi között ezt írván:

Kegyelmes asszonyunk perit elvesztette,
Kelemen pápa is azt jól segítette.

Kelemen pápán értette Mikes Kelement, mert ez praesidens vala, és abban az időben Kornis Gáspárral nagy oszlopi valának az katolika religiónak. De az mi Isten csudája,

az kálvinista fejedelmek alatt is mindenkor rendelt az Isten nagy tekintetű, nagy elméjű katolikus urat, az kik minden igyekezetivel s tehetségivel oltalmazták az apostoli római szent hitet. Ilyenek valának az múlt s[a]jeculumban Béldi Kelemen, az székelyek generálisa, az mint meglátszik az epitaphiuma kövin Károlyváratt az jesuíták templomában, ilyen szókkal: *Acerrimus propugnator fidei romano-catholicae*. Ilyen vala Petki István, ugyan az székelyek generálisa; ilyen Mikes Kelemen, ugyan az székelyek generálisa, és Kornis Gáspár marosszéki főkapitány; ilyen végtire gróf Apor István, az ki végtire egész ország generálisa lett vala. Gróf Apor Istvánnak nagy segétőtársa vala gróf Gyulai László.

Nem vala az katolikusoknak magára személyiben sok panasza az regnáns fejedelemre, az öreg Apaffi Mihályra, mert miatta akárki is az maga vallásában nyughatott, de vala az feleségire, az ki az egész országot maga akarja vala igazgatni, azért is ugyan egy jeles magyar poéta ilyen pasquillust írt vala felőle:

Asszonyom, szövödhöz, fonódhoz láss,
Mert nem ille: asszonyt országgubernálás.

Bezzeg erre az asszonyra elég méltó panaszok volt az katolikusoknak, mert hallottam, s még ma is élnek sokan, az kik Apaffi Mihályné Bornemisza Anna udvarában laktanak, hogy azon fejedelemasszony előtt nagyobb becsületi volt egy kutyának, mintsem

egy katolikus embernek, azért is, az mint feljebb írámban, az katolikus ember gyermekét erővel tette némelyiket kálvinistává, némelyiket pedig csalogatott az kálvinistaságra, hol jószág, hol tisztség ígéretivel. Így család kövesdi Boér Zsigmondot az Fogaras vári és districtusi vicekapitánysággal Fogaras városában. Sem Fogaras városában, sem districtusában szabad nem vala az katolikus papoknak legkisebb isteni szolgálatot is véghezvinni; mikor az fejedelem Fogarasban volt, ha egy katolikus ember szentmisét akart hallani, vagy meg akart gyónni, Galacra az Olton által kellett menni. Ez mind úgy vala az 1688. vagy 1689. esztendeig; abban az esztendőben Apor István maga mellé vett vala egy minorita missionarius[t], igen szent és alázatos embert, az ki Olaszországból több minorita barátokkal de propaganda fide jött vala Molduvára, avval Fogaras városában, Boér István házánál elkezdette monda[t]ni az szentmisét, melyet megtudván az öreg Teleki Mihály, megizeni Apor Istvánnak, misét ne mondasson, mert bizony megcsapatja az papját. Mivel pedig már az német elfoglalta vala az erdélyi praesidiumokat és az egész Erdélyt is, azért az katolikusok is bátrabbak valának; azért azt izeni vissza Apor István Teleki Mihálynak, hogy ha megcsapatja az papját, ő bizony kétanyit csapat az ő papján. Én magam is az regnás fejedelem, Apaffi Mihály éltiben sokszor ministráltam, gyermek lévén, ezen missionarius minorita barátnak az említett

Fogaras városában és házban. Azután, áldásék Istennek szent neve, az isteni szolgálat pápista módon Fogaras várában és városában meg nem szűnt, hogy szabad nem lett volna.

De még amaz nyomorú kézdivásárhelyi vargák is, mikor katolika processió keresztzászlóval által akart volna menni mezővárosokra, által nem bocsátották. Hanem az sokszor említett gróf Apor István bévivén és fundálván az minorita barátokat Vásárhely mellé az Kantában, az 1693. esztendőben, az nagyszombati akadémiában akarván menni, hogy atyámfiaitól elbúcsúzzam, jöttem vala bé Kolosvárról Háromszékre, és magam az torjai zászlós kereszt-processióval menvén, én vivém bé legelsőbben az processiót Szentháromság vasárnapján, és azután sok szép isteni szolgálatok, ájtatosságok vadnak az Kantában azon minorita Szent Ferenc szerzetinél. Mind azért s mind hogy Isten naponként Erdélyben gyarapítja, s tovább is, kívánom, gyarapítsa az apostoli egyedül idvezítő római szent hitet, dicsértessék az ŪR JÉZUS KRISZTUS érette.

Vége

EGY KIS KÉRDÉS:

Kérdheti valaki: Apor Péter, miért írtál itt le némely dolgokat, az kiket látunk, hogy ma is úgy folynak, az mint írod, s mi szükség volt aztot leírni?

FELELET:

Nézd meg, negyvenkilenc esztendőől fogva az régi erdélyi szokástól, az melyet eszedben vehetsz az fenn leírt erdélyi szokásokból, mely messze mentél, erdélyi ember: hitessd el magaddal, az következő negyvenkilenc esztendő, az míg elfoly, ha úgy foly az erdélyi dolog az nájmódi, újmódi, rosszmódi szerint, mint folyt az eltölt negyvenkilenc esztendő alatt, azokban, az melyek még most folynak, semmit az te maradvád úgy nem folytat, az mint csak most is folynak az dolgok; azért Isten tudja, ír-e utánam valaki, vagy sem; azér íráom le, hogy midőn azok is lassan-lassan elmúlnak, mégis az maradváink emlékezzenek meg régi alázatos együgyűségiben Erdélynek gazdagságáról, az nájmódi mellett való koldusságáról.

Ismét s meg ismét: Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus R. Amen.

Venerare memoriam, imitare pietatem.
Gallucius, Part. I. Lib. X.

JEGYZETEK

A XVIII. század második fele már úgy érdeklődött Apor kézírata iránt, hogy több jó-rossz másolatáról tudunk, amelyek közül egy hiányos-rossz jelenleg a marosvásárhelyi Teleki-tékában, egy a gyulafehérvári Batthyaneumban, egy a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban található. Nyelvi és tartalmi hűség szempontjából Kazinczy Gábor ezt az utóbbit találta a leghitelesebbnek, ezt adták ki 1863-ban, s azóta is ezen az alapon készítik az újabb kiadásokat (Wildner Ödön, 1927; Tóth Gyula, 1972). Az 1972-es szövegen csak az a lényeges változtatás történt, hogy a kiadó a tévesen Cserei Mihálynak tulajdonított részleteket teljesen az alapszövegbe ágyazta, s úgy adta ki. A félreértés abból származott, hogy Cserei, mint Apor princípálsa, valóban javíttatta a kéziratot, mivel egyes eseményeket, személyeket jobban ismert.

Apor életével Balló István foglalkozott, iratait és levelezését Szádeczky Lajos tette közzé.

Kötetünk Kazinczy Gábor 1863-as kiadása alapján készült (*Altorjai b. Apor Péter Munkái*. Közli Kazinczy Gábor. Pest, 1863. Monumenta Hungariae Historica. II. oszt. II. köt.).

NÉVMUTATÓ

Alvinci Péter (1570—1634) — egyike a barokk ellenreformáció legkiemelkedőbb vallási íróinak. Pázmány Péter komoly ellenfelének tekintette.

I. *Apafi* (Apaffi) *Mihály* (1632—1690) — Erdély hitbuzgó, de erélytelen és szeszélyes fejedelme. Politikája siettette Erdély Habsburg-megszállását. Halálával megszűnt a két nagyhatalom közti egyensúly politikája, amely egy századon át nyugalomban tartotta az országot. Felesége, az erélyes Bornemisza Anna sok gúnyolódásra adott alkalmat (így Szentpáli Ferenc az *Imago veritatis* c. pamfletjében; Apor ebből idéz).

II. *Apafi Mihály* (1676—1713) — választott fejedelem, hercegi címmel. A Habsburgok, önállósági törekvéseitől való félelmükben, Bécsbe internálták feleségestül, Bethlen Katával. Ott is haltak meg.

Apor István, altorjai (1638—1704) — királybíró, portai követ, az erdélyi katolikusok, különösen a jezsuiták híve, illetve támogatója. Ügyeskedéseivel hatalmas vagyonra tett szert.

Bánffi (Bánfi) *Dénes* (Dienes), br. (1630 k. — 1674) — bár kora egyik politikai vezető egyénisége volt, ellenfeleinek sikerült kivégeztetniök.

Bánffi György (1660—1708) — Teleki Mihály és az öreg Apafi által kivégeztetett Dienes fia. Habsburg-pártiságát Bécs grófi titulussal és óriási vagyonnal jutalmazta. 1693-tól gubernátor. A Rabuttinnal való eset Klára leánya és Wesselényi István közti esküvő alkalmával történt 1700-ban.

Báthori Zsigmond ... *resignálta volna Rudolphus császárnak Erdélyt* — utalás a XVII. század eleji erdélyi és Habsburg tárgyalásokra, amelyek szerint az ország függetlenségét a fejedelemség látszatfenntartásával Bécs biztosította volna.

Béldi Pál (1622 k. — 1679) — háromszéki főkapitány, I. Apafi Mihály tanácsosa. Teleki Mihály politikai ellenfele volt; kivégezték.

Bethlen Kata, Árva, iktári, gróf — előbb gr. Halter László, majd gr. Teleki József felesége. A református vallás nagy támogatója volt, irodalombarát és könyvtárszervező udvari papjával, Bod Péterrel együtt. Könyvei, amelyek számos ritkaságot, kéziratot tartalmaztak, az enyedi kollégiummal együtt elpusztultak. Önéletírása, a női lélek szenvedéseinek leírásával, egyike a XVIII. századi önéletrajzok legértékesebbjeinek.

Bethlen Miklós, betleni, gr. (1642—1716) — Apáczai Csere tanítványa volt, majd külföldet járt. Kora egyik legműveltebb embere. Bár a Habsburgokat feltétlen támogatta, mégis börtönbe vetették; ott is halt meg. Önéletírása a századforduló politikai, társadalmi életének magas szellemi szintű bemutatása.

Csáky László, keresztszegi, gróf (1640—1708) — Doboka vármegye főispánja. Ő végezteti ki Bánffi György apját, Bánffi Dénest.

Csepregi — minden bizonnyal Cs. *Turkovic*s *Mihály* kolozsvári kálvinista lelkészt említi, akit a magyar irodalomtörténet mint M. Kis Miklós egyik ellenfelét ismeri.

Cserei Mihály, nagyajtai (1667—1756) — Apor P. jó ideig szolgálatában állt, iratait használta, sőt egy időben a *Metamorphosis* egyes részleteit egyenesen Cs.-nek tulajdonították, mivel kiemelkedő *Históriát* írt a korabeli nemesség életéről.

Galeottus (*G. Marzio*, 1427—1497) — I. Mátyás király mesélő kedvű olasz történetírója. Számos anekdotikus történetet jegyzett fel a királyról; gyűjteménye a nemesség kedvelt olvasmánya volt.

Gyulaffi László, rátóthi (1699—1754) — felesége unitárius volt. Habsburg-párti nemesúr, Udvarhelyszék főkapitánya, utóbb Erdély udvari kancellárja. Vele kihalt a család férfiága.

Haller János, id. (1626 k. — 1697) — főispán, fejedelmi tanácsos. *Hármas história* c. fordítását M. Tótfalusi Kis Miklós adta ki.

Haller János, ifj. (1740—1793 k.) — csákgorbói birtokos, György és Borbála fia. Br. Wesselényi Miklóssal való összetűzése révén irodalmi figura lett.

Hevenesi (*Hevenyesi*) *Gábor*, jezsuita (1656—1715) — történeti munkája mintegy 140 kötetre terjed.

Homonnai Bálint — felső-magyarországi főúr, a XVI. század elején Rákóczi Zsigmonddal szemben trónkövetelő.

jezsuiták — az ellenreformáció élharcos gárdája, amely a XVI. sz. közepétől sokszor erőszakosan beleszólt a politikai-társadalmi élet irányításába. Erdélybe Báthori István és Kristóf hozta be; a XVII. sz. elején (1603-ban) a kolozsvári polgárok erőszakkal kitelepítették (de — Aporral ellentétben — nem ölték meg) őket. Sokszor volt menedékük Kolozsmonostor.

Jósika familia régi baronátussága — utalás arra, hogy még Báthori Zsigmond idején felemelkedett a család (XVI. sz. vége).

Kálnoki Sámuel, köröspataki, királybíró — 1694-től a Bécsben működő erdélyi kancellária vezetője, Apor Péter apósa.

Kemény János (mh. 1747 k.) — János az 1661-ben elesett fejedelem fia, aki apja örökségéért szinte egész vagyonát elpörölte. Kemény László gr. (1709—1774) egy ideig gubernátor, de az udvar a határőrség felállítása körüli ellenállásáért lemondatta. Kemény Simon br. (1736 k. — 1799) főispán, a kolozsvári kollégium főgondnoka.

Leopoldus császár (1640—1705) — Erdély meghódítója, egyébként korlátolt szemléletű politikus.

Naláczy István (1632—1702) — I. Apafi Mihály bizalmasa, fejedelmi udvarmester, tanácsos, Hunyad m. főispánja, a kor politikai életében jelentős szerepet játszott.

Pázmány Péter (1570—1637) — bíboros, esztergomi érsek, a XVII. századi vallási élet és a korabeli irodalom legerőteljesebb alakja. A Pázmány névvel kapcsolatban Apor az I. István király idejében betelepedett német lovagokra, a Hunt-Pázmányokra gondolhat.

Pekri Lőrinc, gr. (mh. 1709) — előbb a Habsburgok buzgó híve, majd II. Rákóczi Ferenc tábornoka; hadjáratai tehetségtelennek mutatták.

Petki család — udvarhelyszéki ősnemesi család; két ága közül a derzsiek sok ismert szellemi embert, politikust mutathattak fel. Az Apor által említett eset teljesen valószínűnek látszik.

Rabutin, J. L. de Bussy (1642—1717) — francia származású Habsburg császári tábornagy. Szebeni székhelyéről irányította szinte teljhatalommal Erdély sorsát; a Rákóczi-szabadságharc menetét hadmozdulatai jelentősen befolyásolták (különösen dunántúli hadjárata).

Rákóczi Ferenc motusa — felkelése (1703—1711), amelyben sok főnemes is részt vett; többek közt Apor Péter is belebonyolódott. Helyzetét később nehezen tisztázta.

református franciskánusok — a XV. sz.-ban szigorúbb szabályzatra tért (ún. obszerváns) reformált szerzetesekről van szó, akik Csíkban, Marosszék katolikus vidékén a reformáció idején is tartották magukat. Az enyhébb szabályzatot kedvelőket *minoritáknak* nevezték, akik a XVII. sz. elején kapták a Kézdivásárhely melletti kantai iskolát.

Sárossi János, pókai (1640 k. — 1710 k.) — mozgékony politikus: ítélőmester, gub. tanácsos, az uniótárusok védelmezője. Egy darabig Rabutin labancjai közé állt, ezért börtönt viselt (1702), de a bécsiek kiszabadították. Ő dúdolta: „dínomdánom, holnap bizony bánom-bánom“ II. Apafi M. esküvőjén, előre látva II. Apafi M. sorsának tragikus alakulását.

Száva Mihály (mh. 1729) — a Habsburgok hízelkedő híve, karrierista pénzügyi hivatalnok. Pénzügyi visszaélései miatt a kurucok letartóztatták.

Székely László, id., borosjenői (1644—1692) — Teleki Mihály kancellár barátsága révén nagy karriert futott be. Főpostamester, tanácsúr, főispán, a Tábla elnöke, tartományi főbiztos volt.

Székely Mózes veszedelme Brassónál — Apor a törökkel és a havasalföldi Radu vajdával vívott ütközetére és 1603-ban bekövetkezett halálára utal.

Szentpáli Ferenc (1651—1713) — vagyonos vizaknai királybíró. Terjedelmes, különösen I. Apafi Mihályt és feleségét is támadó verses paszkvillusát az 1670-es évek elején szerezte, amikor még udvari szolgálatban volt.

Teleki Mihály, széki (1634—1690) — kismemesi családból (borosjenői) emelkedett a XVII. század végi Erdély teljhatalmú politikai, gazdasági irányítójává. Fő célja Erdély Habsburg-uralom alá juttatása volt. Ellenfeleit (Bánffi Dienes, Béli Pál) eltétette útjából. A trónkövetelő Thökölyvel és török segélycsapataival vívott zernyesti ütközetben felkaszabolták.

gr. Veterányi (Veterani, 1630—1695) — commendáns generális, császári titkos tanácsos, tábornagy, 1692-től kezdve Erdélyben a császári csapatok kedvelt parancsnoka.

Wesselényi (Vesselényi) **Pál**, br. (1657—1694) — a Magyarországra bujdosott kurucok vezére, a nemesi szabadságmozgalmak vezetője, kevés sikerrel (70-es évek).

Zápolyai (Szapolyai) **János** — I. János király (1526—1541), a Habsburgok nagy ellenfele. A köznemesség nagy vagyonában bízva választotta királlyá, de politikája inkább a töröknek kedvezett.

Zrinyi Ádám — Miklós, a költő és hadvezér fia,

maga is katonaember, akit Lipót 1681-ben a dél-magyarországi rész főbiztosává nevezett ki. A török elleni véres szalánkeméni csatában esett el 1691-ben.

SZÓ- ÉS KIFEJEZÉSJEGYZÉK

- ab anno* — évtől kezdve
Acerrimus propugnator fidei romano-catholica — a római katolikus hit legkeményebb védelmezője
adequal, adaequal — egyenlővé tesz, egyenlít
ad pias causas testált — kegyes célokra hagyott
ad vivum — mintha élő lenne
Agnus Dei — Isten báránya (Jézus szertartásban, ábrázolásban használt jelképe)
allapatréta — olasz: olla podrida — rothadt faszék; itt: idegen étel, poncsolék
alma natio saxonicalis — a jóságos szász nép
amnistialis gratia — kegyelem, amnesztia
appertinentia — hozzátartozás
Approbata — itt: 1653-ban, II. Rákóczi György által jóváhagyott törvénygyűjtemény
aquavita — pálinka, lepárolt alkoholféleség
árkos — ív (papír)
armalist impetrál — nemesi címet kér
- bagazia* — 1. kék vászon; 2. lepelszoknya-féle
bazaméta — táncfajta
berzseny (börzsöny) — 1. alkörmös, illetve ennek bogyoiból készült vörös festék; 2. vörös festék-fajta
bons — lófarkból álló fűrt, rojtos cafrang (1. török lándzsa)
bonumi — javai, jószágai
botos — cipőszerűen szabott posztó- vagy más vastagabb anyagból készült lábbeli
bulya vászon — török vászon
bustya (bestye) — vadállati, kegyetlen
- castrum doloris* — ravatal
Compilata — az Approbaták jóváhagyása után hozott törvények gyűjteménye (1645—1669)

consumál — elfogyaszt, megesz; összegez
contignatio — emelet, padlás
controvertál — perel, vitatkozik, faggat
cum recreatione — szórakozásképpen

darabant — közösségeknek vagy magánszemélyeknek rendfenntartói, sőt katonai szolgálatot teljesítő magánszemélyek vagy közösségek

de propaganda fide — a hittérítés érdekében

devotio — odaadás, tisztelet, fogadalom

diebus Rogationum — törvényt napokon, amikor a panaszokat az ítélő fórum elé terjesztették (király, vajda, királybíró, megyegyűlés stb. elé)

emptor — vásárló

essekura — nem kurvafi

erat pingvissimus vitulus et rarissimus titulus — volt tekintélyes vagyon és kisebb címkörtség

Et haec meminissee juvabit — egykor talán örömlés gondolni ezekre

excurrál — kiszalad, kitér

ex speciali gratia — különös kegyből

fajlandis, landis — finom, vékony angol posztó

feitubák — pipadohány (ném. Pfeiff'abak)

fellajtár — ném. Vorreiterből: kocskikisérő (más: fullajtár)

firkol — fickándozi

fiscalis falu — a császári kincstár által kezelt falu

folnagy — falunagy, bíró

foszlán — ujjatlan, kivágott

fundationalis — alapító levél

gelezna — 1. állati irha; 2. bőrrel bélelt nőfelsőruha

glasz wein — pohár bor (ném. Glas Wein)

haec vir — férfi, de latin nőnemű mutatónév-mással, tehát „nő-férfi“

hic faemina — asszony, de hímnemű mutatónév-mással, tehát „férfi-asszony“

hopmester — (ném. Hofmeister) udvarmester, ispán, intéző

hurit — harsányan szól, uszít valakit
inter privatos religionis respectus — nem vették zokon a más vallását

islóg — ingre varrott, rézből készült boglár, csil-lagocska; lószerszámot is díszített

járai hólyagos csupor — kidudorodásokkal díszített rézmű

juxta statum et conditionem — állása és feltétele szerint

kamuka — damaszkuszi kockás ruhaszövet
kapornya — ételízesítő cserje terméke (a kapor régi formája: mint szederje, eperje stb.)

karafina — italtartó edény, palack, korsó

kártya — itt: vízhordó és -tartó faedény

kell-e kává — szójáték a latin cave — „vigyázz” szóval (hagyd abba, óvakodj)

késefa — a négyesfogat elülső lovainak hámfája

konc — száz ív

kredencia — szekrény, amelyben üvegedényt tartottak; de kölcsönről vett nyugtát is jelölhet

kukrejt — zsályamártás

légely — cseber, vízhordó faedény

limitál — az országgyűlés sok alkalommal szabályozta az árakat (artikulusokkal — cikkelyekkel limitálta)

lódíng — nyakba vethető löpor- vagy tölténytartó táska

lófő — a székelység társadalmilag és gazdaságilag legfőbb rétege, amely lovai számától függően teljesített katonai szolgálatot — vagyoni alapon viszont vezető szerepet töltött be a közügyekben

lustos szájú — csúfszájú

majc — finom kelmeféleség

malecontentus — túlbúzgó

manumittál — felszabadít (pl. jobbagyot)

markalf — az elnevezés a világszerte ismert furfangos paraszti mesehős, a bibliabeli bölcs Salamon királyon mindig felülkerekedő Markalf nevéből származik

Mausoleum regum Hungariae — magyar királyok képes gyűjteménye

minevét — (fr. minét) menuette

monstrantia — szentség(vivő)

(veres) *muszuly* — 1. szövetfajta; 2. ráncba szedett széles szegélyű szoknya

pantalér (pantallér) — puskaheveder

pasquillus — tréfás vers

petymet — kis fejű, vörhenyes szörméjű állat

plága lapocka — veréshez használt lapátszerű büntetőeszköz

poltura — ld. susták

polyéka — húsból vagy májból készült becsinált leves

porta triumphalis — diadalkapu

praeter propter — megközelítőleg, körülbelül

praecedentia-kivánás — elsőbbségre törtetés, to-lakodás

prebenda — juttatás, szolgáltatás

proportionale — egyenletesen, arányosan

proscribáltat — száműzet

raritás — ritkaság

ráró — sólyomféle ragadozó madár, (kerecsen)

rása — félfinom lenvászon

rationalisták — számtisztek

resurrectio — föltámadás

resuscitáltak — feltámasztották, újra előhozták

reverentiát tevén — tisztelegvén

rozsólis — édes, fűszeres szeszes ital

röstöl — húst pirít, kiránt

sáfrányos leves — erősen sárga színű fűszerrel készült leves; pecsétje kitörülhetetlen nyomot hagyott a ruhán, terítőn

silgrod — teknősbékapáncél

snej — puskaalkatrész

sollicitálta — sürgette, ingerelte

statusok praesidense — a nemesi rend elnöke; általában ő vezette le az országgyűléseket

succedálván pedig Bocskai István és Rákóczi Zsigmond — következők pedig a trónon...

superlát — eredetileg magasra függesztett tárgyat, fennhéjázó beszédet jelöl; itt: függöny

supplicatio — kérvény, kérést tartalmazó hosszabb-rövidebb fogalmazvány

susták, poltura — a XVII—XVIII. században forgalomban lévő érc aprópénz (susták=2 garas v. 6 krajcár)

szepet — bőrrel bevont láda

szirony — vékony, hántolt vessző

tanórok — kerített, füves rét; itt: nagy helyiség állattartásra

táré — taréj

tekel glaz — fedeles pohár (ném. Deckelglas)

töröksíp — a tárogató korabeli neve

tricesimarum arendator — harmincadbérló

tubákpírl — dohányosszelence

űszely berzsény — ld. berzsény

Venerare memoriam, imitare pietatem — tisztelni az emlékezetet, utánozni a szívjóságot

venerabile — itt: szent ostya

vont — huzagolt

TARTALOM

<i>Apor Péter és műve (Kócziány László)</i> . . .	5
---	---

METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE

Első cikkely	
Oka ezen írásnak	25
Második cikkely	
Az titulusokról	26
Harmadik cikkely	
Az vendégségről és ebédről és vacsoráról	31
Negyedik cikkely	
A fejedelem ebédiről és vacsorájáról . .	46
Ötödik cikkely	
A régi Erdélynek köntösiről . . .	54
Hatodik cikkely	
Az erdélyiek régi nyájasságáról és utazásáról	69
Hetedik cikkely	
Micsoda szekereken jártak magok régen az erdélyiek	79
Nyolcadik cikkely	
Miképpen rakták meg s miképpen jártanak az leírt kocsikon, hintókon az régi magyarok	83
Kilencedik cikkely	
A régi erdélyiek lakadalmiról és házasságiról	93
Emlékezetes lakadalomról való toldalék, az mely volt Gyalu várában az 1702-dik esztendőben	114
Tizedik cikkely	
Az régi erdélyiek temetésiről	122

Tizenegyedik cikkely	
Az erdélyi régi tisztességekről	135
Tizenkettődik cikkely	
Az erdélyi régi esküvésről és szitkozódásról, alázatosságról	138
Tizenharmadik cikkely	
Az katolika religióról	146
<i>Jegyzetek</i>	<i>172</i>
<i>Névmutató</i>	<i>172</i>
<i>Szó- és kifejezésjegyzék</i>	<i>177</i>

A könyv szerkesztője: Salamon Anikó

Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos

A megjelenés éve: 1978. Alak: 54×84/24

A nyomás kezdete: 1978. IX. 20.

Példányszám: 11 300+20+200 kötve

Papír: 63 g-os famentes

Kiadói ívek száma: 6,73

Nyomdai ívek száma: 7,67

Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára:

894 511-3, kis könyvtárak számára: 894 511

Tiparul executat sub comanda nr. 247/1978,

la Intreprinderea Poligrafică „Crișana“

str. Moscovei nr. 5, Oradea

Republica Socialistă România



